

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія:

Економіка і менеджмент

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 26

Частина 2

Одеса
2017

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет
Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України

Включено до списку друкованих періодичних видань,
що входять до переліку наукових фахових видань України
Наказ Міністерства освіти і науки України № 455 від 15.04.2014 р.
Додаток № 5.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus (ICV 2015: 33.27)

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 2 від 29.09.2017 р.

Видавнича рада:

С. В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А. Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **М. П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **С. А. Андронаті**, акад. НАН України; **В. Д. Берназ**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д. А. Зайцев**, д-р техн. наук, проф.; **В. М. Запорожан**, д-р мед. наук, проф., акад. АМН України; **М. З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р тех. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **І. В. Ступак**, д-р філол. наук, доц.; **Г. П. Пекліна**, д-р мед. наук, проф.; **О. В. Токарев**, Засл. діяч мистецтв України.

Головний редактор серії – д-р фіз.-мат. наук, проф. **М. П. Коваленко**
Відповідальний секретар серії – **О. М. Назарук**

Редакційна колегія серії «Економіка і менеджмент»:

Б. В. Буркинський, акад. НАН України, д-р екон. наук, проф.; **А. І. Бутенко**, д-р екон. наук, проф.; **В. С. Дога**, д-р екон. наук, проф.; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д. В. Гнилицька**, д-р екон. наук, доц.; **В. І. Захарченко**, д-р екон. наук, проф.; **О. М. Котлубай**, д-р екон. наук, проф.; **Є. В. Лазарева**, д-р екон. наук; **П. Сауэр**, канд. екон. наук, проф.; **Р. Габдулін**, канд. екон. наук, член-кореспондент МАІН; **В. Ласло**, д-р екон. наук; **Б. А. Волков**, д-р екон. наук, проф.; **В. М. Осипов**, д-р екон. наук, проф.; **Д. М. Пармаклі**, д-р екон. наук, проф.; **Л. А. Бахчиванжи**, канд. екон. наук, доц.; **О. В. Сталінська**, д-р екон. наук, проф.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету»,
допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання
на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 20001-9801 ПР від 25.06.2013 р.

Адреса редакції:
Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога 33, м. Одеса, 65009, Україна
Телефон: +38 (099) 967 84 71
Електронна пошта: editor@vestnik-econom.mgu.od.ua
Офіційний сайт: www.vestnik-econom.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.
Серія: «Економіка і менеджмент», 2017
© Міжнародний гуманітарний університет, 2017
© Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень
НАН України, 2017

Сурай А.С.,

*к.е.н., доцент кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування,
Черкаський державний технологічний університет*

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО РОЗУМІННЯ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ДІЛОВОГО СЕРЕДОВИЩА РЕГІОНУ

Анотація. У статті здійснено спробу розглянути ділове середовище регіону, спираючись на базисні положення інституціонального підходу. Представлені напрями мають істотні відмінності в методології та підході дослідження, однак їх об'єднує вплив культурних традицій і цінностей та характер наявних і виникаючих інституцій різного характеру. Доведено, що соціальним групам нерационально насаджувати інститути, які їм не характерні, нерационально суб'єктивно підмінити одну інституцію, що склалася, на іншу навіть за умови надзвичайної ефективності функціонування останньої в іншому регіоні. Доведено необхідність враховувати історичні, соціально-культурні, технічно-економічні передумови. Здійснено висновок про важливість констатації нежиттєвості теоретичних моделей, побудованих без урахування історико-інституційного контексту регіону.

Ключові слова: ділове середовище регіону, інституціональний підхід, культурно-ментальний підхід, рівень розвитку, регіональний погляд.

Постановка проблеми. Як демонструють дослідження, нині гостро постає проблема розуміння процесів формування ділового середовища в регіонах України. Вчені доходять висновку, що систематичне вивчення та аналіз ділового середовища регіону – гостра та нагальна проблема. Розвиток та ускладнення соціально-економічних відносин відбувається одночасно з еволюцією інститутів. Для зміни економічних інститутів постсоціалістичних країн у рамках євроінтеграційних процесів недостатньо створити звід законодавчих актів, потрібно враховувати стартові умови для їх успішного застосування, тобто укорінені культурні традиції і цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості та закономірності функціонування ділового середовища в різних країнах світу висвітлено у працях таких зарубіжних учених, як Г. Лебон [12], Дж.С. Милль [1], Д. Норт [2], В.М. Полтерович [8], Ф. Хайєк [14], Р.Л. Хайлбронер [4] та ін. Ділове середовище розглядали через призму культурно-ментальних зрушень І.Д. Афанасенко [6] та ін. Інституціональний напрям економіки, перенесений на український ґрунт, переробляється такими вітчизняними фахівцями, як Я. Жаліло [10], В. Козюк [11], О.Є. Попов [5], А.А. Ткач [7], А. Чухно [3], О.Г. Шпикуляк [13] та ін.

Мета статті полягає у тому, щоб указати, як і за допомогою яких засобів зрозуміти ключові умови формування та функціонування ділового середовища регіону, та визначити оптимальні умови діяльності представників бізнес-структур через призму інституційного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Із розвитком економічної науки формувалися різні підходи до розуміння економічної поведінки бізнесмена. Так, у класичній школі економічна поведінка – поведінка раціональна, така, що мак-

симізує корисність, індивідуалістичне, засноване на стійкості переваг і повноті інформації. Ця модель піддалася критиці з боку інституціоналістів, а пізніше – неінституціоналістів. Для компенсації обмеженості неокласичної моделі було запропоновано враховувати під час аналізу чинники неповноти інформації, очікувань і впливу колективних дій та інститутів. У цілому представники інституціонального напрямку змогли зробити практично загальноновизнаним той факт, що без урахування соціально-психологічних чинників економічної поведінки економічна теорія не зможе пояснити багато феноменів.

Роль тих чи інших господарських інститутів повною мірою залежить від поширених у суспільстві традицій і неформальних норм поведінки. Свого часу ще Джон Стюарт Милль, представник класичної школи політичної економії, відзначав, що поширення продукту, так само як і систему економічних відносин, яка виявляється у формах і методах розподілу, можна вважати результатом дії двох груп чинників – конкуренції та традиції («звичаю»), причому економісти зазвичай схильні приділяти увагу лише першій групі чинників [1].

Згідно з відомим визначенням лауреата Нобелівської премії Д. Порта, інститути – це правила гри в суспільстві, які організують взаємовідносини між людьми і структурують стимули обміну в усіх її сферах: політиці, соціальній сфері та економіці [2, с. 6].

Слід чітко розуміти, що і неокласичні, й інституціональні теорії призначені для опису одного і того ж типу економічної системи, за якої жили і живуть їхні творці [3, с. 4–13]. У цьому сенсі справедливе твердження американського економіста та історика економічної думки Р.Л. Хайлбронера [4, с. 54] про те, що економічна наука західних країн відповідає соціальному порядку капіталізму, вона являє собою звід знань і переконань насамперед про нього: «Гідна реакція економічної науки повинна полягати в тому, щоб визнати переплетіння соціальної системи і соціального порядку, який є унікальною історичною властивістю капіталізму, а також визнати неминучість спотворень, що виникають за умов будь-яких спроб описати одне у відриві від іншого. Одним словом, економічна наука повинна усвідомити себе саме не тільки як аналітичну дисципліну, а й як ідеологію».

Це положення демонструє, що спроектовані на основі західного неінституціоналізму дослідні схеми і положення не дають змоги повною мірою аналізувати ті складники еволюції українського суспільства, які пов'язані з розгортанням сформованих, історично притаманних країні соціальних, у тому числі економічних і підприємницьких, інститутів. Окрім того, звичайні методи введення нових понять з іншого економічного середовища приходять до розбіжності запозичених назв і реального економічного змісту. «Українська дійсність, що позначається запозиченим терміном, не вкладається в нього, не впізнає себе в ньому. Ці слова стають знаками іншого життя; водночас відбувається нібито підміна суті» [5, с. 169–173].

У зв'язку із цим інституціональний напрям економіки, перенесений на український ґрунт, переробляється вітчизняними фахівцями. В Україні інституційна економіка виявилася набагато більш затребуваною, ніж у інших більш стабільних суспільствах із ринковою економікою.

Як пише І.Д. Афанасенко, «виявилася недосконалість абстрактно-дедуктивного методу, що застосовується під час аналізу економічних явищ. Він ігнорував середовище, в якому здійснювалося суспільне виробництво і формувалася підприємць: історію, географію, психологію, етику, право, специфічні риси, які накладаються культурою і національним менталітетом» [6, с. 204].

Що ж об'єднує представників інституційного підходу? Застосування ними відповідних дослідницьких схем до аналізу соціальних явищ дає деякі нові результати, зумовлені «дозвольною силою» інституційної методології.

1) Дослідження на мікрорівні дають змогу виділити й описати соціальні практики, які в подальшому інституціалізуються і починають формувати новий простір соціальних обмежень, переваг, можливостей. 2) Дослідження на макрорівні виділяють базові інститути, які визначають природу суспільства і формують рамки, межі інституційних перетворень, здійснюваних на мікрорівні, у процесі безпосередньої економічної, політичної і соціальної діяльності. 3) Поєднання макро- і мікрорівнів досліджень дає змогу визначити не тільки характер, а й глибину інституційних змін, що відбуваються, і трансформацій, що створює базу для побудови прогнозів і перспектив подальшого ходу трансформаційного процесу.

Якщо ж говорити про обмеження інституціонального підходу, то вони полягають у такому. Орієнтація на виявлення стійких соціальних відносин – інститутів, які являють собою структури громадської діяльності, не може не призводити до того, що поза увагою дослідників залишається різноманіття способів прояви інститутів та інституційних форм у реальному житті. Як реалізуються вони в суспільствах із різними культурними основами? Чим визначається специфіка їх прояву в різні періоди часу, для різних соціальних груп? Які характеристики суспільства, що визначають цю специфіку? Відповіді на ці питання вимагають виходу за рамки інституційних уявлень про суспільство і співпраці з представниками, перш за все, підходу з погляду культурно-ментальних особливостей, що вже нами зазначалося раніше.

Розвиток та ускладнення соціально-економічних відносин відбуваються одночасно з еволюцією інститутів. Аксиомою для неінституціоналістів є той факт, що ігнорування – свідоме або

несвідоме – ролі і значення інститутів та інституційних змін, несумісність пропонованих заходів щодо економічного реформування панівної в суспільстві ієрархії інститутів від самого початку прирікають реформи на невдачу.

Ринок як найважливіший інститут підприємництва полягає у комплексі норм, які індивіди використовують під час організації економічних взаємодій. Ці норми, які можна назвати конституцією ринку, включають утилітаризм, цілераціональну дію, довіру, емпатію, свободу і легалізм.

Остання норма передбачає повагу та добровільне підпорядкування закону, специфікує право власності [7]. Вивчаючи норми, притаманні ринковій економіці, та норми, що продовжують діяти в сучасній Україні, А.А. Ткач [7] приводить порівняння у вигляді рис. 1. Зміст рисунку дає змогу зробити висновок, що в Україні ще недостатньо поширені ефективні норми ринкової економіки і підприємць діє саме у цих умовах.

Так, в Україні як країні з певним культурно-ментальним укладом, що характеризується інверсійним типом мислення, відбувається відторгнення імпортованих ринкових інститутів.

Не можна не погодитися з В.М. Полтеровичем, який писав: «Минулий період реформування економіки демонструє, що ми не знаємо, що таке ринкові інститути та як їх створити. Єдине, що ми можемо зробити, це спробувати ввести «ринкові правила гри», запозичуючи форми організації і економічне право з інших систем, які довели свою ефективність» [8]. Однак будь-які правові рамки залишають можливість для багатьох різних варіантів розвитку. Найбільш проникливі адепти радикальних реформ розуміли це, допускали можливість впливу масової культури на характер економічних інститутів, що виникають, але вважали, що ринкове законодавство повинно забезпечити їх ефективність [9].

Практика показала, що це не так. У рамках, здавалося б, аналогічних правових систем можуть виникати як ефективні, так і неефективні норми поведінки. Природний відбір ефективних інститутів не відбувається, неефективні норми поведінки можуть виявитися більш стійкими. Огляд досліджень демонструє, що інститути як зразки і норми поведінки, а також звички мислення впливають на вибір стратегії економічної поведінки і можуть справляти свою дію тривалий період часу.

Для зміни економічних інститутів постсоціалістичних країн у рамках євроінтеграційних процесів недостатньо створити звід законодавчих актів, потрібно враховувати стартові умови для їх успішного застосування, тобто укорінені культурні традиції і цінності. Такий висновок ми робимо з уявлення про те, що будь-яка інституційна побудова є своєрідною системою (рис. 2).

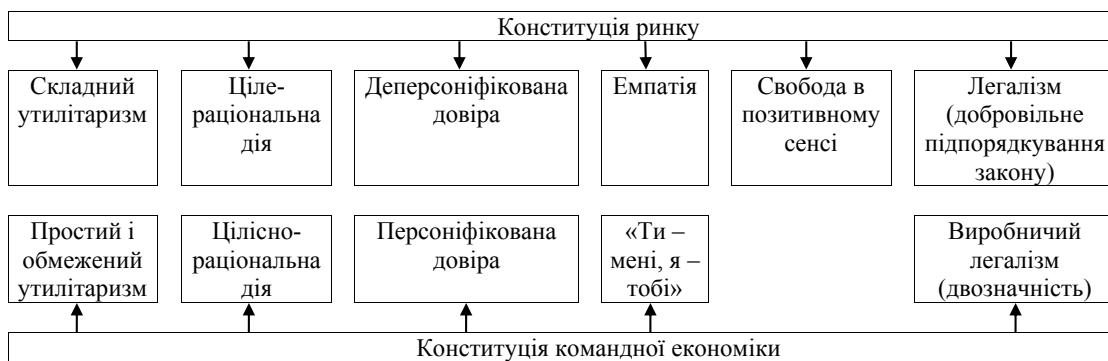

Рис. 1. Порівняння норм ринкової і командної економіки

Рис. 2. Структура інституційної сфери загальноприйнята

Джерело: [10;11]

Структура інституційної сфери, запропонована Я. Жаліло та В. Козюк [10, с. 5–18; 11] демонструє верховенство культурних традицій і цінностей під час виконання економічними суб'єктами законів.

Однак, на нашу думку, структуру інституційної сфери слід доповнити ще одним базовим елементом, який, своєю чергою, впливає на розвиток культури і правил поведінки, – розумовим ладом нації (рис. 3) або, в термінології Г. Лебона, «культурно-ментальною детермінацією нації» [12].

Рис. 3. Структура інституційної сфери (доповнений варіант)

Другим елементом цієї схеми (рис. 3) виступають культурні традиції і цінності, що склалися у даному суспільстві. Культура – специфічний спосіб організації до розвитку людської життєдіяльності, представлений у продуктах матеріальної і духовної праці, у системі соціальних норм і установ, у духовних цінностях, у сукупності ставлення людей до природи, між собою і до самих себе [13, с. 159–165]. Слід відзначити, що

економічна теорія не розглядає культурну підсистему, вважаючи, що остання управляється економічним інтересом. Тобто нині діє «залишковий» підхід до культури як вибору заданих обмежень або полів невизначеності, яких у міру економічного розвитку повинно ставати все менше і менше. Культура нібито «всихає» на вітрі економічної свободи. Однак із погляду неінституційної теорії культурна підсистема може входити в предмет економічної науки як самостійний елемент. Це тягне за собою визнання не тільки самої проблеми, а й неповноти вихідної економічної моделі. Не випадково, що Нобелівські премії з економіки останнім часом присуджуються саме представникам неінституційного напрямку (О. Уільямсон (2009), О. Харт (2016)).

Культурні традиції пов'язані з відтворенням стійких практик поведінки, які увійшли у звичку, закріплені в місцевих звичаях. Вище (рис. 2, 3) розташовуються неформальні (неписані) правила, представлені соціальними нормами, на рівні ж окремих учасників ринку – їх діловими домовленостями. Дотримання неформальних правил більшою мірою спирається на соціальний капітал, який має у своїй основі довіру і репутацію учасників ринку, та впевненість у тому, що інші знають ці правила і готові дотримуватися. При цьому неформальні правила не претендують на універсальність, вони більше прив'язані до конкретних сегментів ринку й окремих груп. Роль неформальних правил величезна. Наведемо відомий вислів Нобелівського лауреата з економіки Д. Норта: «Ми, що живемо в сучасному західному світі, вважаємо, що життя й економічні процеси підкоряються писаним законам і звичаям громадськості. Однак навіть у найрозвиненіших економіках формальні правила становлять невелику (хоча й дуже важливу) частину тієї сукупності обмежень, які формують перед нами ситуації вибору... Наша поведінка у величезній мірі визначається неписаними кодексами, нормами і умовностями» [2, с. 6]. Очевидно, що в сучасній Україні, незважаючи на процеси євроінтеграції, неформальні норми і правила поведінки, якими керуються підприємці, відіграють більш істотну роль, ніж у згаданому Д. Нортом розвиненому європейському співтоваристві.

Фінішним колом запропонованої структури (рис. 2, 3) є формальні правила, укладені в правових актах, а на рівні окремої компанії – в укладених ділових контрактах.

Слабка ланка інституційної системи, яка формує підприємницькі норми поведінки, – це розрив між неформальними і формальними нормами, у результаті якого в Україні народжуються інституційні пастки (неплатежі, приховування податків, корупція). Проблема полягає у тому, що, незважаючи на наявну взаємозумовленість формальної і неформальної сторін господарської організації, їм властива певна неузгодженість. Зміна тієї та іншої не завжди збігається в часі. В умовах стабільності формальних правил поведінки й інститутів, що їх забезпечують, подібні розбіжності можуть слугувати лише стимулом для модифікації системи, що діє нині. Зовсім інша ситуація виникає під час зміни принципів, або корінних умов, самої формальної організації господарської діяльності. Нова формальна організація стикається з інерцією колишніх неформальних норм поведінки, причому ключову роль відіграють не тільки господарські, а й специфічно національні та соціокультурні стереотипи.

Як цілком справедливо зазначає Я. Жаліло, «...неузгодженість між формальними правилами і неформальними нормами призводить до парадоксальної ситуації: нікому не вигідно слідувати формальним правилам» [10, с. 5–18]. Економічне середовище виявляється деінституціоналізованим, оскільки його

формальна структура (набір правил) повністю не узгоджується з поведінкою суб'єктів, які беруть участь у господарському обороті. Переконавши про це писав Ф. Хайєк [14, с. 105]: «Буквально всі блага цивілізації і саме наше існування залежать, як я вважаю, від продовження нашого бажання нести тягар традицій. Ці блага аж ніяк не «виправдовують» ношу. Однак альтернативою можуть бути лише злидні і голод».

Надзвичайно важливий внесок у розуміння ключових факторів впливу на напрям і темп розвитку соціуму, змін, які в ньому відбуваються, зробили сучасні вчені М.П. Коваленко та І.М. Коваленко. Вчені акцентують увагу на впливі ситуаційної змінної «спонтанна соціалізованість» як варіант природи змін. Особливої уваги заслуговує її інтерпретація в «примусову соціалізованість» у слов'янському суспільстві. По суті, дослідження закладають фундамент побудови ефективної моделі розвитку ділового середовища регіону, яке неможливе без урахування феномену «спонтанна соціалізованість» та споконвічних ролей вітчизняних лідерів (підприємців у тому числі) [15, с. 4–8].

Висновки. Представлені напрями мають істотні відмінності в методології та підході дослідження. Проте їх об'єднує вплив культурних традицій і цінностей на характер економічних інститутів, що існують та виникають. Суспільству не можна нав'язати інституту, йому не властиві, неможливо суб'єктивно замінити один інститут іншим, нехай він навіть виявив свою ефективність в іншій країні. Необхідно враховувати історичні, соціально-культурні, технічно-економічні передумови. Винятково важлива констатація нежиттєвості теоретичних моделей, побудованих без урахування історико-інституційного контексту.

Література:

1. Милль Дж.С. Основы политической экономии : в 3-х т. / Дж.С. Милль ; пер. с англ. ; общ. ред. А.Г. Милейковского. – М. : Прогресс, 1981.
2. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М. : Начало, 1997. – С. 6.
3. Чухно А. Институціоналізм: теорія, методологія, значення / А. Чухно // Економіка України. – 2008. – № 6. – С. 4–13.
4. Хайлбронер Р.Л. Экономическая теория как универсальная наука / Р.Л. Хайлбронер // THESIS. – 1993. – № 1. – С. 54.
5. Попов О.Є. Еволюція розвитку та особливості методології інституціонального аналізу економічних явищ і процесів / О.Є. Попов // Проблеми економіки. – 2012. – № 3. – С. 169–173.
6. Афанасенко И.Д. Философия предпринимательства / И.Д. Афанасенко // Философия хозяйства. Альманах Центра общественных наук и экономического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова. – 2004. – № 4. – С. 204.
7. Ткач А.А. Нова інституціональна економічна теорія : [навч. посіб.] / А.А. Ткач. – К. : Центр уч. літератури, 2007. – 304 с.
8. Полтерович В.М. Институциональные ловушки и экономические реформы / В.М. Полтерович // Экономика и математические методы. – 1999. – Вып. 2.
9. Furubotn E.G. Institutions and Economic Theory: The Contribution of the New Institutional Economics (Economics, Cognition, and Society) / E.G. Furubotn, R. Richter. – MI : University of Michigan Press, 2005. – 672 p.
10. Жаліло Я. Еволюція чинників дієвості економічної політики держави та інституційна криза в Україні / Я. Жаліло // Економічна теорія. – 2015. – № 2. – С. 5–18.
11. Козюк В. Сучасні вимірники рівня розвитку структурних та інституційних характеристик національної та глобальної економік : [навч.-метод. посіб.] / В. Козюк ; 2-е вид., випр. і доп. – Тернопіль : Вектор, 2015. – 248 с.
12. Лебон Г. Психология социализма / Г. Лебон ; пер. с фр. – СПб. : Мает, 1995.
13. Шпикуляк О.Г. Економічні інституції та інститути у розвитку теорії ринку / О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 159–165.
14. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Ф. Хайек. – М. : Новости, 1992. – 304 с.
15. Коваленко Н.П. О применении моделей менеджмента к исследованию процессов изменений / Н.П. Коваленко, И.Н. Коваленко. // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Економіка і менеджмент. – 2016. – Вип. 18. – С. 4–8.

Сурай А.С. Институциональный подход к пониманию формирования и функционирования деловой среды региона

Аннотация. В статье предпринята попытка рассмотреть деловую среду региона, опираясь на базовые положения институционального подхода. Представленные направления имеют существенные различия в методологии и подходе исследования, однако их объединяет влияние культурных традиций и ценностей и характер существующих и возникающих институций разного характера. Доказано, что социальным группам нерационально насаждать институты, которые ему не характерны, нерационально субъективным образом подменять одну сложившуюся институцию на другую даже при условии чрезвычайной эффективности функционирования последней в другом регионе. Доказана необходимость учитывать исторические, социально-культурные, технические, экономические предпосылки. Сделан вывод о важности констатации нежизнеспособности теоретических моделей, построенных без учета историко-институционального контекста региона.

Ключевые слова: деловая среда региона, институциональный подход, культурно-ментальный подход, уровень развития, региональный взгляд.

Surai A.S. An institutional approach to understanding the formation and functioning of the business environment of the region

Summary. The article attempts to consider the business environment of the region, based on the basic provisions of the institutional approach. The presented directions have significant differences in the methodology and approach of the study. However, they are united by the influence of cultural traditions and values and the nature of existing and emerging institutions of a different nature. It is proved that it is irrational to impose social groups on institutions that are not characteristic of it, in an irrationally subjective way to substitute one established institution for another, even if the latter is extremely effective in another region. The need to take into account historical, socio-cultural, technical, and economic prerequisites is proved. The conclusion is drawn on the importance of ascertaining the lifelessness of theoretical models built without taking into account the historical and institutional context of the region.

Keywords: business environment of region, institutional approach, cultural-mental approach, level of development, regional perspective.

– застаріла матеріально-технічна база виробництва, що потребує термінового технічного переоснащення та впровадження нових технологій у переробних галузях;

– відсутність єдиної системи державного регулювання в переробній промисловості тощо.

Висновки. Таким чином, основними напрямками підвищення ефективності роботи переробних галузей є реконструкція матеріально-технічної бази на основі науково-технічного прогресу, вдосконалення економічних відносин між виробниками сільськогосподарської сировини та її переробниками, підвищення якості продукції [4, с. 20].

Ми вважаємо, що основною проблемою розвитку переробних виробництв на базі місцевих природно-ресурсних комплексів є недостатнє фінансування як із боку держави, так і з боку органів місцевого самоврядування.

Ураховуючи вищесказане, можна зробити висновок, що виникає необхідність удосконалення системи стимулювання розвитку переробних виробництв на національному та регіональному рівнях на основі відповідних механізмів та інструментів.

Література:

1. Даніалі П. Стан розвитку підприємств переробної галузі в регіональному аспекті: дослідження Київського регіону / П. Даніалі // Економіка промисловості. – 2012. – № 3–4. – С. 59–60.
2. Головне управління статистики у Волинській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua>.
3. Маслак О. Нові олійні рекорди / О. Маслак // Пропозиція. 2012. – № 6. – С. 36–40.
4. Ситник В.П. Трансформація АПК України в ринкові умови / В.П. Ситник. – К. : ІАЕ, 2002. – 518 с.
5. Фаїзов А.В. Олієжировий комплекс: проблеми і фактори розвитку / А.В. Фаїзов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua.

Шубалий А.М., Косинский П.Н. Современное состояние и проблемы развития перерабатывающих производств на базе местных природно-ресурсных комплексов

Аннотация. В статье раскрыты роль и задачи перерабатывающих производств на базе местных природно-ресурсных комплексов, важность их развития. Осуществлен анализ деятельности перерабатывающей промышленности Волынской области за последние годы на основе официально опубликованных статис-

тических данных. Проведен анализ структуры перерабатывающей промышленности Волынской области, на основе которого определено, что приоритетными отраслями экономической деятельности является пищевая промышленность, машиностроение и деревообрабатывающая промышленность. Установлено, что перерабатывающая промышленность области не работает на полную мощность и не является достаточно развитой. Выявлены проблемы развития перерабатывающих производств на базе местных природно-ресурсных комплексов, основной из которых является недостаточные капиталовложения как со стороны государства, так и со стороны органов местного самоуправления.

Ключевые слова: природные ресурсы, природно-ресурсные комплексы, перерабатывающие производства, перерабатывающие предприятия, промышленная продукция, промышленность, перерабатывающая промышленность.

Shubalyi O.M., Kosinskyi P.M. Current state and problems of development of processing plants based on local natural resources complexes

Summary. This article describes the role and tasks of processing industries on the basis of local natural resource complexes, due to the importance of their development. An analysis of the activity of the manufacturing industry of the Volyn region in recent years is carried out on the basis of officially published statistical data. In the course of the study, the analysis of the structure of the processing industry of the Volyn region is conducted, on the basis of which it is determined that the priority branches of economic activity are the food industry, machine building, and wood-working industry. It is also established that the processing industry in our region does not work at full capacity and is not sufficiently developed. The problems of development of processing industries on the basis of local natural resource complexes are revealed. The main one is the lack of investment, both from the side of the state and the side of local self-government. Therefore, we can conclude that there is a need to improve the system of stimulating the development of processing industries at the national and regional levels, based on appropriate mechanisms and tools.

Keywords: natural resources, natural resource complexes, processing manufacturing, processing enterprises, industrial products, industry, processing industry.

*Марущак І.А.,
аспірант,*

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

МЕТОДИ РЕШЕННЯ ПРОБЛЕМЫ ОБМЕЛЕНИЯ РЕКИ ЮЖНЫЙ БУГ

Аннотация. Целью статьи является исследование проблемы обмеления реки Южный Буг и рассмотрение методов решения проблемы. Указано, что существуют основные методы решения этой проблемы: очистка воды; контроль забора воды предприятиями; высадка деревьев для восстановления реки; искусственное наполнение реки водой; заселение реки рыбой. Определено, что метод искусственного наполнения реки необходим для того, чтобы увеличить сейчас объем реки, поскольку по последним показателям уровень воды критически низок. Констатируется, чтобы сохранить реку от пагубных воздействий климатических факторов и человеческой бесхозяйственности и равнодушия, необходим общегосударственный системный подход к комплексу существующих вызовов и насущных задач и перспектив.

Ключевые слова: обмеление, высыхание реки, ресурсы, маловодье, межведомственная комиссия, цветение воды, водоросли.

Постановка проблемы. Эта работа посвящена рассмотрению проблемы обмеления реки Южный Буг, а также анализу методов ее решения. Основные источники пресной воды на территории Украины – стоки рек Днепра, Днестра, Южного Буга, Сиверского Донца, Дуная с притоками, а также малых рек северного побережья Черного и Азовского морей. О плохом состоянии поверхностных вод Украины экологи говорят уже давно. Реки и озера давно наполнены канализационными стоками, промышленными отходами, сельскохозяйственными удобрениями. Эксперты утверждают, что чистых водных артерий в Украине больше не осталось.

Одна из главных рек Украины – Южный Буг также находится в опасности. Из-за летней засухи и длительного отсутствия сильных дождей вода в реке превращается в стоячую, что приводит к мору рыбы и ухудшению качества воды.

По словам специалистов, Южный Буг мельчает буквально с каждым годом. В некоторых местах в районе Мигейских порогов река уменьшилась так, что уже можно перейти вброд, тогда как 20 лет назад сделать это было невозможно из-за сильного течения.

В некоторых местах реки было замечено появление синих водорослей, что свидетельствует о начале необратимых разрушительных процессов.

Обмеление реки (маловодье) – очень опасное гидрологическое явление, вследствие которого ухудшается судоходство, снижается выработка электроэнергии на ГЭС (показатели напрямую зависят от объема накопленной в водохранилищах воды), возникают проблемы с водоснабжением в сельском хозяйстве, падает урожайность сельхозкультур, ухудшаются условия жизни и здоровья людей, возникает риск возникновения пожаров [4].

Анализ последних исследований и публикаций. Проблема обмеления рек существует также в ряде стран Европы. К примеру,

из-за сильной жары в 2015 г. и дефицита дождей некоторые реки Германии обмелели. Так, уровень воды в Эльбе в районе Виттенберга составляет всего лишь 87 см. В некоторых местах оголились подводные камни. Движение крупных судов по реке приостановлено. За летние месяцы во Франции, Испании и Польше осадков выпало в пять раз меньше нормы. Обмелели крупнейшие реки. В Румынии уровень воды в Дунае опустился на 5 м, десятки грузовых судов не могли выйти из порта. А в Германии пассажирская навигация по Эльбе и вовсе не начиналась [1].

В отчаянном положении оказались европейские фермеры: их урожай уничтожает палящее солнце. Выжжены гектары кукурузы, пшеницы и рапса. Аграрии боятся, что зимой будет нечем кормить животных: нет травы, чтобы заготовить сено [3].

Также из-за сильной засухи в 2015 г. в Белоруссии рекордно обмелели реки.

В Польше из-за жары, вызвавшей резкое падение уровня воды, ограничена подача электричества. В результате частично приостановил свою работу крупнейший в стране сталелитейный комплекс. Это произошло впервые за последние несколько десятков лет.

Из анализа данной проблемы в других странах видим, что она носит распространенный характер, поэтому решение у каждой страны индивидуальное по показателям каждой из них [6].

Цель статьи заключается в анализе причин обмеления реки Южный Буг и рассмотрении методов решения проблемы. Для достижения цели были поставлены следующие задания:

1. Рассмотреть проблемы обмеления реки Южный Буг.
2. Проанализировать методы решения проблемы обмеления реки.

Изложение основного материала исследования. Среди крупных рек Украины Южный Буг является четвертой по водности рекой. Кроме того, ее бассейн полностью расположен на территории нашего государства, то есть русла как самой реки, так и ее притоков не граничат с другими странами и не берут начало на территории ни одной из них. По этой причине целесообразно сохранить бассейн реки как один из типов.

На русле самого Южного Буга построены такие энергетические комплексы, как Ладыжинская ГРЭС и Южно-Украинская АЭС, Ташлыкская гидроаккумулирующая станция и Александровский гидроузел, составляющие гидроэнергетический комплекс на Южном Буге.

Его функционирование связано со значительными объемами потребления воды, которой не так много в ее бассейне.

Южный Буг расположен на юго-западе Украины, на территории Хмельницкой, Винницкой, Кировоградской (последняя граничит с Одесской) и Николаевской областей. Берет начало из болота на водоразделе между реками Збруч и Случ вблизи с. Холодец, что на Хмельниччине, прокладывая свое более чем 800-километровое русло по Подольской и Приднепровской возвышенностях и Причерноморской низменности, впадая в Бугский лиман Черного моря.

В верхнем течении, которым считается участок **Южного Буга** от истока до г. Винницы, русло протекает среди заболоченной долины шириной до 1,5 км, где оно теряется среди зарослей высшей водной растительности. Его ширина не превышает здесь 10–15 м, глубина – не более 2,5 м, течение еле заметно. Притоки, которые здесь впадают в реку, также заболоченные. Во многих местах на них сооружены пруды.

Такой характер река сохраняет до притока Иква. Здесь она с северо-восточного направления поворачивает на восток, формируя значительное колено. Такие изменения направлений русла обусловлены составом пород, которые размывает река.

В ряде мест она пересекает горные породы, образуя водопады, порожистые участки, которые изменяются плесами со спокойным течением. Так, сливаясь с притоком Вовк, Южный Буг образует значительное плесо длиной более 3 км, а чуть ниже этого места, вблизи г. Староконстантинова, его берега значительно повышаются, на них и в русле появляются выступления гранитов.

Скалистые берега сопровождают русло то с одной, то с обеих сторон, благодаря чему река в ряде мест течет, словно в каньоне, где гранитные породы образуют пороги и перекаты. Минув очередную каменную гряду, река опять размывает мягкие породы, образуя широкое русло и заболоченную пойму, как это наблюдается на участке от устья р. Згар до устья р. Десны.

От устья Десны Южный Буг с южного направления поворачивает на юго-запад и сохраняет это направление до устья притока Рив.

Водохранилище судоходное. Используется и для отдыха. Среднее течение Южного Буга принимает самые большие свои притоки: Соб, Савранку, Кодыму, Синюху. Последняя имеет более длинные притоки, чем сама (Большая Высь, Горный Тикич, Гнилой Тикич, Ятрань, Уманка, Черный Ташлык). Они разные по своим гидрологическими особенностями, размывая то горные, то мягкие породы, где появляются и заболоченные поймы. Воды большинства из них используются для водоснабжения, разведения рыбы, получения электроэнергии (на некоторых из них сооружены плотины). На этом же участке построен и Южноукраинский энергетический комплекс, который также использует воды Южного Буга для охлаждения своих агрегатов.

По состоянию на лето 2017 г. уровень реки снизился до критической отметки, что приводит к ухудшению работы предприятий, зависящих от водных ресурсов Южного Буга [9].

Межведомственной комиссией при Южно-Бугском бассейновом управлении водных ресурсов (БУВР) было проведено внеочередное заседание, которое состоялось в г. Первомайск [2]. На совещании была проанализирована текущая водохозяйственная обстановка в бассейне реки Южный Буг. Было замечено, что в первых числах июля на водопостах фиксировался низкий расход воды в реке, тогда как периоды маловодья обычно припадают на август-сентябрь. Причинами низкой водности реки в 2017 г. стали дефицит осадков и высокая температура воздуха. Средний расход воды в Южном Буге на сегодняшний день соответствует наименьшим показателям за весь

период многолетних наблюдений. К примеру, на гидропосту Александровка среднемесячный расход за июль составлял лишь 20,1 м³/с при норме 60,6 м³/с [9]. Наполнение водоемов за счет природного стока практически не происходит, но постепенная сработка воды для обеспечения экологических расходов в нижних бьефах выполняется постоянно. По состоянию на 12 июля ниже отметок нормального подпорного уровня сработаны Ладыжинское, Первомайское и другие водохранилища. Крайне сложная ситуация, по словам специалистов БУВР, сложилась на Александровском водоеме. В соответствии с установленными режимами работы водохранилищ, 4 июня для обеспечения санитарно-экологического расхода 17 м³/с Александровское водохранилище начало сработку воды, и на сегодняшний день его объем уже сработан на 1 м 22 см до отметки 14,78 м при разрешенном уровне 14,6 м. При этом приток воды в водохранилище снизился до 10,8 м³/с [5].

В январе в устьевых водах Южного Буга и Ингула на всех станциях наблюдения было зафиксировано снижение солёности, которая составляла 0,91–3,31 г/дм³. Среди биогенных элементов, превышение азота нитритного 05.01 наблюдалось на ст. 66, 67, 68 и составило 50, 25, 28 мкг/дм³ (ПДК = 20 мкг/дм³). Фенолы, нефтепродукты и СПАВ не были обнаружены. Содержание растворенного кислорода в январе было достаточным и составляло 14,66–21,82 мг/дм³ (ПДК = 4,00 мг/дм³), что соответствовало 103–151% насыщения.

В устьевых водах рек Южный Буг и Ингул в феврале солёность колебалась от 0,88 до 2,28 г/дм³. Содержание нефтепродуктов, превышающее ПДК, не наблюдалось. За весь период наблюдений содержание фенолов и СПАВ не обнаружено.

Среди биогенных элементов, незначительное превышение азота нитритного наблюдалось во всех районах 13.02 и 22.02 и составило 29–22 мкг/дм³ (ПДК = 20 мкг/дм³).

Содержание растворимого кислорода в районах наблюдений г. Николаева значительно увеличилось и составляло (при ПДК = 6,00 мг/дм³): набережная Ингула – 17,09–25,75 мг/дм³ (120–187% насыщения); Варваровский мост – 14,92–21,26 мг/дм³ (105–152% насыщения); морской порт – 17,71–25,05 мг/дм³ (125–179 % насыщения).

В устьевых водах рек Южный Буг и Ингул в марте солёность была близка к уровню февраля и колебалась от 0,95 до 2,95 г/дм³. Содержание нефтепродуктов и фенолов, превышающее ПДК, не наблюдалось.

Максимальная концентрация СПАВ была зафиксирована 21.03.17 в районе набережной Ингула и составила 120 мкг/дм³ (ПДК = 100 мкг/дм³). Среди биогенных элементов наблюдалось превышение азота нитритного во всех районах и составило от 20–33 мкг/дм³ (ПДК = 20 мкг/дм³).

Содержание растворенного кислорода в районах наблюдений г. Николаева было достаточным и составило (при ПДК = 6,00 мг/дм³) (табл. 1).

В устьевых водах Ю. Буга и Ингула в течение апреля была зафиксирована солёность в пределах 0,72–2,62 г/дм³. В третьей декаде месяца отмечалось повышенное содержание фенолов (1,6–2,4 мкг/дм³) при ПДК = 1 мкг/дм³.

Таблица 1

№	Район наблюдения	Содержание растворенного кислорода	Процент насыщения
1	Набережная Ингула	13,40 – 17,29 мг/ дм ³	109 – 127 %
2	Варваровский мост	13,13 – 20,23 мг/ дм ³	107 – 149 %
3	Морской порт	12,25 – 20,59 мг/ дм ³	101 – 151 %

Таблица 2

№	Район наблюдения	Содержание растворенного кислорода	Процент насыщения
1	Набережная Ингула	10,90 – 13,16 мг/ дм ³	96 – 118 %
2	Варваровский мост	11,19 – 12,69 мг/ дм ³	97 – 114 %
3	Морской порт	9,42 – 13,97 мг/ дм ³	84 – 126 %

Таблица 3

№	Район наблюдения	Содержание растворенного кислорода	Процент насыщения
1	Набережная Ингула	8,34 – 9,07 мг/ дм ³	85 – 98 %
2	Варваровский мост	7,76 – 9,37 мг/ дм ³	77 – 101 %
3	Морской порт	8,96 – 10,83 мг/ дм ³	92 – 110 %

Содержание нефтепродуктов, превышающих ПДК, не наблюдалось. Превышение концентрации ПДК аммонийного азота было зафиксировано 19.04.17 во всех районах наблюдения и составило от 560 до 810 мкг/дм³ (ПДК = 390 мкг/дм³). Концентрация нитритного азота в первой и второй декадах месяца колебалась от 20 до 28 мкг/дм³ при ПДК = 20 мкг/дм³.

Содержание растворенного кислорода в районах наблюдений г. Николаева было достаточным и составило (ПДК = 6,00 мг/дм³) (табл. 2).

В устьевых водах Южного Буга и Ингула в мае величина солености была значительно выше, чем в апреле, и изменялась от 1,14 до 2,62 г/дм³.

Среди биогенных элементов наблюдалось превышение ПДК азота нитритного во всех районах наблюдений и составляло от 20 до 28 мкг/дм³ (ПДК = 20 мкг/дм³). В мае отмечалось повышенное содержание фенолов (1,0–1,8 мкг/дм³) при ПДК = 1 мкг/дм³. Содержание нефтепродуктов, СПАВ, превышающих ПДК, не наблюдалось.

Содержание растворимого кислорода в районах наблюдений г. Николаева составило (ПДК = 6,00 мг/дм³) (табл. 3).

Последствия обмеления рек:

- гибель рыбы;
- ограниченность в водных ресурсах отраслей экономики (коммунальное, сельское хозяйство, энергетика и рыбоводство);
- снижение качества питьевой воды;
- ограничение судоходства реки;
- цветение воды и водорослей.

Для того чтобы сохранить реку от пагубных воздействий климатических факторов и человеческой бесхозяйственности и равнодушия, необходим общегосударственный системный подход к комплексу существующих вызовов и насущных задач и перспектив.

Существуют основные методы решения данной проблемы:

- очистка воды;
- контроль забора воды предприятиями;
- высадка деревьев для восстановления реки;
- искусственное наполнение реки водой;
- заселение реки рыбой.

Рассмотрев состояние реки и методы решения обмеления, можно сделать вывод, что из существующих методов решения наиболее подходящими будет контроль забора воды предприятиями и искусственное наполнение реки водой [2; 8].

Данный метод был выбран потому, что вдоль реки находятся крупные предприятия, для которых вода является крайне необходимой для работы (Южноукраинская АЭС, Ташлыкская ГАЭС и т. д.). Для этих предприятий необходимо создать права забора воды [10].

Метод искусственного наполнения реки необходим для того, чтобы увеличить сейчас объем реки, поскольку по последним показателям уровень воды критически низкий. Данная проблема является очень актуальной и требует комплексного подхода к решению.

Выводы. Рассмотрена проблема обмеления реки Южный Буг. Проанализированы показатели состояния реки и способы решения проблемы обмеления рек. Данная проблема актуальна в большинстве стран. Состояние реки Южный Буг значительно ухудшилось за последний год. Предприятия, находящиеся вдоль реки, усугубляют ситуацию с обмелением. Из существующих методов выбран наиболее подходящий для данной ситуации.

Литература:

1. Состояние водных ресурсов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://mkrada.gov.ua>.
2. Интегрированное управление водными ресурсами. Глобальное Водное Партнерство – Украина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gwp-ukraine.env.kiev.ua>.
3. Почему мелеют реки? Объяснения специалистов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://24tv.ua/ru/pochemu_melejut_reki_objasnenija_specialistov_n621995.
4. Пшеюк О.О. Бассейновый принцип управления как один из факторов эффективного использования водных ресурсов / О.О. Пшеюк // Вестник Национального университета водного хозяйства и природопользования. Экономика. – 2009. – Вып. 1(45).
5. Правила эксплуатации каскада водохранилищ бассейна Южного Буга. – Приложение 1. – Харьков, 2008.
6. Водный кодекс Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80>.
7. Гончарук Е.И. Коммунальная гигиена : [учебник] / Е.И. Гончарук, В.Г. Бардов, С.И. Гаркавий, А.П. Яворовский [и др.] ; под ред. Е.И. Гончарука. – К. : Здоров'я, 2006. – 792 с.
8. Южный Буг мельчает – через 30 лет реке прогнозируют уменьшение уровня воды на 30% [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.0512.com.ua/news/330168>.
9. Журавель Л.А. О фауне беспозвоночных лиманного комплекса нижней части Ю. Буга и Александровского водохранилища / Л.А. Журавель // Зоологический журнал. – 1953. – Т. 32. – № 3. – С. 380–384.
10. Проект «Развитие трансграничного сотрудничества в сфере комплексного управления водными ресурсами в Еврорегионе «Нижний Дунай» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://crs.org.ua/ru/5/archive/59.html>.

Марущак І.А. Методи вирішення проблеми обміління річки Південний Буг

Анотація. Метою статті є дослідження проблеми обміління річки Південний Буг та розгляд методів вирішення проблеми. Зазначено, що існують основні методи вирішення даної проблеми: очищення води; контроль забору води підприємствами; висадка дерев для

відновлення річки; штучне наповнення річки водою; заселення річки рибою. Визначено, що метод штучного наповнення річки необхідний для того, щоб збільшити обсяг річки, оскільки за останніми показниками рівень води критично низький. Щоб зберегти річку від згубних впливів кліматичних факторів і людської безгосподарності і байдужості необхідний загальнодержавний системний підхід до комплексу наявних викликів та нагальних завдань і перспектив.

Ключові слова: обміління, висихання річки, ресурси, маловоддя, міжвідомча комісія, цвітіння води, водорості.

Marushchak I.A. Methods for solving the problem of South Bough shoaling

Summary. The purpose of this article is to study the problem of the Southern Bug River shallowing and to con-

sider methods for solving the problem. This study indicates that there are some basic methods for solving this problem: water purification; control of water collection by enterprises; tree planting for river restoration; artificial filling of the river with water; stocking the river with fish. It is also determined that the method of artificial filling of the river is necessary in order to increase the volume of the river today because, according to the latest indicators, the water level is very critical. It is stated that in order to preserve the river from the adverse effects of climatic factors and human mismanagement and indifference, a nationwide systemic approach to the complex of existing challenges and urgent tasks and perspectives seems to be expedient.

Keywords: shallowing, drying out of the river, resources, small water, interdepartmental commission, water blooming, algae.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ ВІДНОВЛЮВАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ ТА ЇЇ ПОТЕНЦІАЛ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ЕНЕРГЕТИЧНОГО РИНКУ

Анотація. У статті досліджено міжнародний досвід упровадження відновлювальних джерел енергії. Проаналізовано й узагальнено дані стосовно особливостей регіонів України з погляду впровадження відновлювальних джерел енергії. Запропоновано умовне групування регіонів за потенціалом використання відновлювальних джерел енергії.

Ключові слова: відновлювальні джерела енергії, відновлювальна енергетика, альтернативні джерела енергії, енергетичні ресурси, енергія.

Постановка проблеми. За сучасних умов у світі простежується тенденція до зростання ролі відновлювальних джерел енергії (ВДЕ). Прикладом можуть виступати країни – лідери за впровадженням та виробництвом енергії за рахунок ВДЕ, а саме: Китай, який займає перше місце за показниками отриманої та впровадженної енергії від ВДЕ; далі йдуть Німеччина, Америка, Японія, Бразилія [5]. В Україні розвитку ВДЕ приділяється увага, про що свідчать закони та нормативно-правові акти [6–8]. Перешкода на шляху розвитку відновлювальної енергетики в Україні полягає у розмірах стартового капіталу, необхідного для її впровадження. Цей напрям енергетики має податкові пільги [7] та спеціальний «зелений» тариф [6–8], що має стимулювати розвиток цієї галузі та сектору приватних підприємств. Наукову проблему можна окреслити як необхідність дослідити особливості видів ВДЕ та всіх регіонів України для подальшого узагальнення інформації, зрозуміти, який вид ВДЕ і де використовувати більш економічно вигідно, на що слід звернути увагу і чому. Варто додати, що для вирішення цього питання доцільно використовувати міжнародний досвід. Наприклад, досвід таких країн, як Китай, США та Німеччина, значно перевищує вітчизняний [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців питаннями енергетики, природокористування, екології та впровадження ВДЕ на регіональному рівні опікувалися О.Ф. Балацький, О.М. Бархатов [9], В.В. Биба, О.В. Чмирь [10], С.В. Войтко [11], В.М. Геєць, Я.П. Дідух [12], А.Ю. Жулавський, М.П. Ковалько, М.М. Кузьміна [13], Л.Ю. Матвійчук [15], Л.Г. Мельник, О.Г. Ободовський [16], Г.П. Окаряченко [17], Л.С. Рибченко [18], А.О. Рожко, Т.В. Сердюк, О.В. Сінгуцький [19], О.М. Суходоля [20], І.М. Сотник, О.М. Теліженко, А.К. Шидловський, Є.Є. Шкурідін [21] та ін. У своїх дослідженнях вони приділяли більшу увагу еколого-економічним питанням природокористування, і ВДЕ розглядалося як один зі способів зменшення навантаження на навколишнє середовище за рахунок зменшення викидів із ТЕЦ. Причина такого підходу полягає у малій кількості об'єктів виробництва енергії за рахунок ВДЕ на території України та

малій кількості виробленої енергії в абсолютному визначенні в загальній системі енерговиробництва України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Існує велика кількість досліджень, присвячених економічній доцільності впровадження ВДЕ [1–3; 9–20]. Деякі дослідники оцінюють один або декілька видів ВДЕ або більш ретельно досліджують певний регіон. Узагальненню досліджень різних видів ВДЕ, а також особливостей різних регіонів присвячується ця стаття.

Мета статті полягає у вивченні та узагальненні особливостей різних регіонів України з погляду потенційного впровадження об'єктів енергогенерації за рахунок ВДЕ, враховуючи міжнародний досвід.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використовуючи термін «відновлювальні джерела енергії», слід звернутися до визначення закону України про альтернативні джерела енергії, де є вдале й чітке визначення, яке передає сутність поняття, хоча й існує подвійне тлумачення терміну «альтернативні» замість «відновлювальні» [13; 21]. Згідно із Законом України про альтернативні джерела енергії, – «це відновлювані джерела енергії, до яких належать енергія сонячна, вітрова, геотермальна, гідротермальна, аеротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів, та вторинні енергетичні ресурси, до яких належать доменний та коксівний газ, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів» [8].

Існує низка вагомих факторів, які пояснюють причини такої популярності ВДЕ:

1. підвищення вартості енергії, отриманої традиційним шляхом, за рахунок підвищення собівартості вичерпних ресурсів;
2. кожного року обсяги використання електроенергії збільшуються, що потребує збільшення обсягів виробництва енергії та призводить до постійного росту деструктивного впливу на навколишнє середовище (НС), тому що більшість виробленої енергії в країнах третього світу, а також у країнах, що розвиваються, отримується за рахунок невідновлювальних джерел;
3. міжнародна політика підтримки цілей сталого розвитку в країнах світу.

Впровадження ВДЕ виступає інструментом вирішення цих факторів. Більшість країн світу інвестує в сектор відновлювальної енергетики (ВЕ), але робить це повільно порівняно з крупними «гравцями». Країн, які роблять значний внесок у сукупні інвестиції в сектор ВЕ, не так багато, це передусім Китай, США та Німеччина. Саме ці країни є лідерами з енергії, отриманої за рахунок ВДЕ, а також являють собою країни з передовими технологіями сектору ВЕ. Більшості країн світу важко перетнути кордон інвестицій у ВЕ в розмірі 10 млрд.

дол. США. Для України цей показник сягав 4 млрд. дол. США [4, с. 72].

Згідно з енергетичною стратегією України до 2035 р., планується забезпечити 20% відновлювальної енергетики в загальній системі виробництва електроенергії країни [20]. Також планується зменшити енергоємність валового внутрішнього продукту (ВВП) до рівня 0,17 кг н. е. на 1 дол. США. Подібні програми були прийняті в багатьох розвинутих країнах та тих, що розвиваються. Загальна мета таких стратегій – реалізація цілей сталого розвитку. Реалізація екологоорієнтованих стратегій потребує наукових досліджень для раціонального та економічно аргументованого підходу до реалізації поставлених цілей і завдань.

Ефективне використання енергоресурсів, або енергоефективність, також є гострим питанням. Усупереч загальному погляду вітчизняних учених О.В. Сінгуцький [19] зазначає, що головним напрямом розвитку енергетичного сектору України має стати не будівництва та впровадження нових потужностей, а підвищення енергоефективності наявних та зменшення витрат на транспортування. Цей підхід доцільний, ураховуючи той фактор, що Україна має дуже енергоємне виробництво. Це підкреслюють статистика та дослідження таких вітчизняних учених, як О.М. Бархатов [9], Г.П. Окаряченко [17] та І.М. Мазур [14]. За такої енергоємності не має різниці, з якого джерела отримана енергія, коли її використання є неефективним (табл. 1). За розрахунками Я.П. Дідуха [12], в Україні у 2004 р. було видобуто 20,36 млрд. м³ газу, що еквівалентно $0,75 \cdot 10^{18}$ Дж, 4,08 млн. т нафти ($0,188 \cdot 10^{18}$ Дж), 54,68 млн. т кам'яного вугілля ($1,6 \cdot 10^{18}$ Дж), 0,52 млн. т бурого вугілля ($0,006 \cdot 10^{18}$ Дж). Сумарно це дорівнює $2,54 \cdot 10^{18}$ Дж. У цілому Україна використовує $7,68 \cdot 10^{18}$ Дж палива, а за розрахунками енергетиків потреба в ньому трохи вища – 3 млн. т у. п. (1 т умовного палива дорівнює 1 т кам'яного вугілля), що дорівнює $8,79 \cdot 10^{18}$ Дж, тобто у 40 разів перевищує біологічні потреби населення в харчуванні і щорічний приріст усієї біомаси України ($7,45 \cdot 10^{18}$ Дж). Таким чином, населення України вже реально спалює вітчизняної й імпортованої енергії більше, ніж запасасться її в екосистемах. Співвідношення палива країни до енергоприросту її екосистем становить 34%, а решта (66%) – імпортується [12]. За таких розрахунків це змушує оцінити потенційну загрозу та приділити увагу такому важливому питанню, як ефективне використання енергетичних ресурсів.

Для підвищення енергоефективності та зниження енергоємності виробництва потрібні заходи з боку держави для вдосконалення виробничого обладнання підприємств країни. За неефективним використанням енергетичного ресурсу приховується важлива проблема, адже неефективне використання енер-

гії негативно впливає на економічні показники. В умовах, коли основним джерелом енергії є викопні палива, неефективне використання енергії призводить до надлишкового негативного впливу на навколишнє середовище, якого можна уникнути за рахунок впливу на показник енергоефективності.

З іншого боку, підвищення енергоефективності може мати прямий вплив на розвиток економіки регіону та країни у цілому. Звертаючи увагу на парадокс Джевонса [1] та постулат Хаззума-Брукса [3], можна зробити висновок, що збільшення енергоефективності призводить до зниження вартості на ресурс, а це, своєю чергою, призводить до збільшення попиту [1], а більше енергоефективні рішення на мікрорівнях призводять до підвищення сумарного енергетичного попиту на макrorівні за рахунок підвищення попиту на енергоресурс [3].

Повертаючись до ВДЕ, слід звернути увагу на фактори, які впливають на розвиток відновлювальної енергетики за М. Бекбергером [2]. В своїй роботі він відокремив такі фактори:

1. географічні;
2. цінові (економічні);
3. політичні;
4. технологічні;
5. соціальні.

Певні перешкоди в упровадженні ВДЕ навіть за одним із факторів Бекбергера ускладнюють процес упровадження, бо це стає економічно недоцільно. Із цієї причини під час формування стратегії впровадження на рівні країни чи регіону слід робити оцінку за п'ятьма факторами, які наведено вище. Аналізуючи їх на прикладі України, необхідно підкреслити перспективні та гарні географічні умови, соціальну інформованість про позитивні характеристики впровадження ВДЕ. Проте, як зазначали Л.Ю. Матвійчук [15] та С.В. Войтко [11], в Україні наявні певні бар'єри з боку політичних факторів, які, своєю чергою, прямо впливають на цінові (економічні) та технологічні фактори. Для побудови екологоорієнтованого енергетичного сектору України необхідно використовувати стратегічний підхід у вирішенні завдань.

Наприклад, позитивним зрушенням у цьому питанні є Постанова КМУ № 912 від 23 листопада 2016 р., яка встановлює орендну ставку за використання державного майна в зоні відчуження з коефіцієнтом 0,15 [6]. Метою цієї Постанови було привернути увагу місцевих та міжнародних інвесторів до використання зони відчуження як великої електростанції для отримання енергії за рахунок ВДЕ. Результатом кроків у напрямку розвитку ВДЕ в Україні були понад 60 заявок на участь у відкритому тендері. Цей приклад демонструє швидку реакцію ринку на поліпшення умов розвитку галузі ВДЕ в Україні.

Таблиця 1

Середні показники енергоємності за країнами (т у. п. / 1000 дол.)

Країна	Енергоємність							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Велика Британія	0,12	0,11	0,11	0,10	0,10	0,10	0,09	0,09
Канада	0,24	0,23	0,23	0,22	0,22	0,21	0,20	0,19
Китай	0,19	0,19	0,18	0,18	0,17	0,26	0,27	0,22
Німеччина	0,13	0,13	0,12	0,12	0,12	0,12	0,11	0,11
США	0,19	0,18	0,18	0,18	0,17	0,17	0,17	0,15
Україна	0,45	0,40	0,36	0,36	0,36	0,47	0,43	0,36
Швеція	0,16	0,15	0,15	0,15	0,14	0,16	0,15	0,15
Японія	0,13	0,13	0,12	0,12	0,12	0,13	0,12	0,11
Світ	0,19	0,18	0,18	0,17	0,17	0,19	0,19	0,16

Виходячи з історико-географічних факторів, Україна є найбільшою за площею країною Європи. Територія охоплює гірничу та рівнинну частини, з великою кількістю рік та лісосмуг, виходом до моря та різним рівнем сонячного випромінювання. Всі ці показники різняться залежно від регіону, що досліджується, але вони мають вагомий вплив на показники ефективності ВДЕ. Із цієї причини велика кількість дослідників оцінює різні види ВДЕ залежно від регіону України. Наприклад, В.В. Биба та О.В. Чмирь [10] підкреслюють важливість упровадження вітрових електростанцій у таких районах України, як Карпати, Закарпаття, Донецька височина, Приазовська та Причорноморська низовини. У цих районах вітрова енергія може бути дійсною альтернативою використанню теплових електростанцій, які використовують вичерпні ресурси та завдають шкоди навколишньому середовищу.

Л.С. Рибченко [18], оцінюючи потенціал сонячних колекторів, зазначає, що за 2001–2014 рр. підвищилася сумарна та пряма сонячна радіація відносно кліматологічної стандартної норми 1961–1990 рр. та збільшилася тривалість сонячного сьйва. Можна зробити такий висновок із розрахунків, наведених у працях Л.С. Рибченко: райони степу, Криму та на сході Лісостепу є найбільш перспективними на території України для впровадження сонячних електростанцій. Західний Лісостеп та гірські райони Українських Карпат є зоною низького сонячного випромінювання, із цієї причини там доцільніше використовувати інші види ВДЕ.

Питанню гідроенергетики в Україні приділяв увагу О.М. Суходоля [20], який зазначає, що гідроенергетичний сектор України має невикористаний ефективний потенціал близько 6,5 млрд. кВт*год. Своєю чергою, О.Г. Ободовський [16] особливо підкреслює досвід Латвії, Чехії, Польщі та Словаччини з упровадження та використання малих ГЕС. В Україні в 1960-х роках нараховувалося 956 малих ГЕС загальною потужністю близько 30 МВт, а станом на 2015 р. – 105 малих ГЕС загальною потужністю 82 МВт. За рахунок використання більш технологічних ГЕС в абсолютному виразі потужність вища за 1960 р., але за наявності третини кількості малих ГЕС на території України з приблизно таким саме ККД прогнозована потужність могла сягнути позначки в 250 МВт.

Таким чином, обробивши дані досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, можна умовно розділити Україну на чотири регіони за умовами ВДЕ (рис. 1).

Умовне розподілення на рис. 2 має загальний рекомендаційний характер і не може бути вірним у всіх можливих випадках. Причиною є особливості кожної конкретної ділянки або місцевості, для якої розробляється оцінка впровадження ВДЕ. Узагальнення робиться з причини наявності більшої кількості потенційного джерела ВЕ за кожним із регіонів.

Перший регіон зумовлений сприятливими умовами для міні ГЕС за рахунок швидких гірничих річок і низьким рівнем сонячного випромінювання, але деякі західні регіони мають сприятливі місця для отримання вітрової енергії.

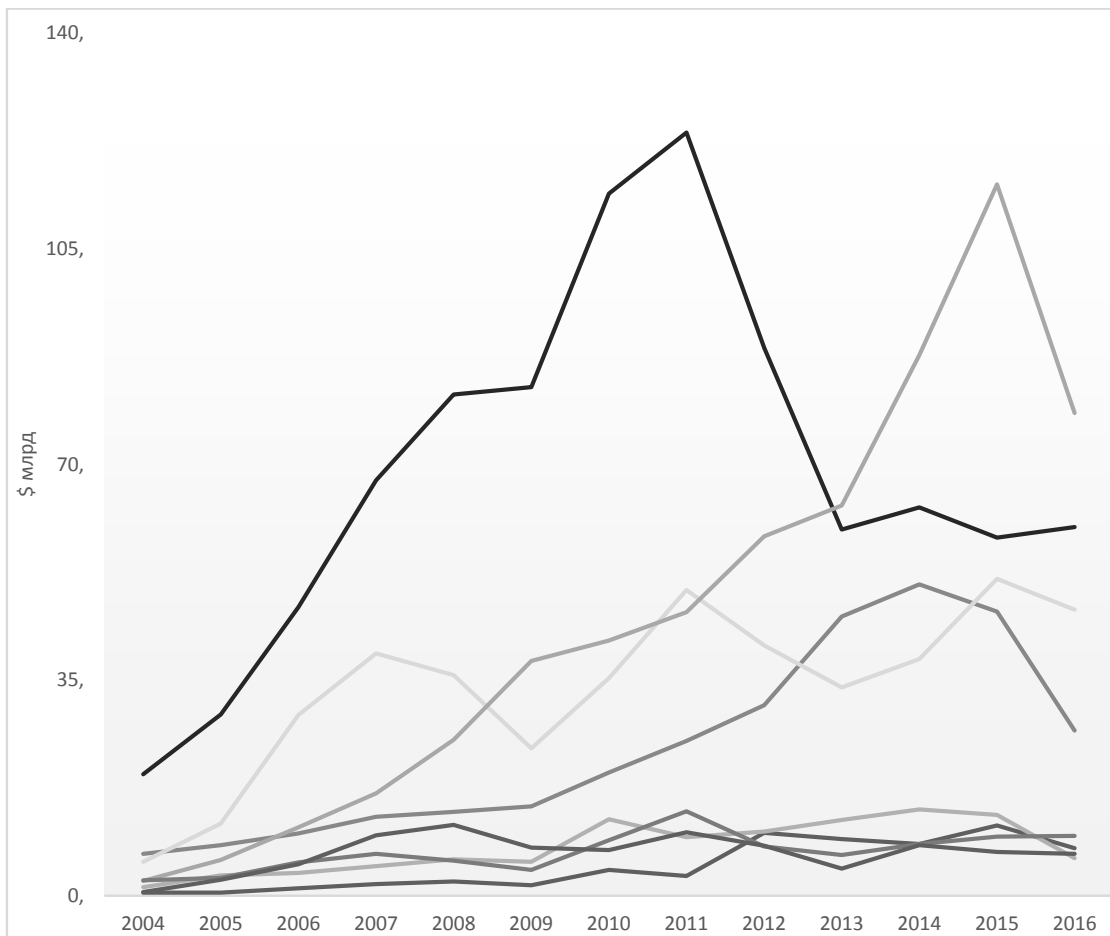

Рис. 1. Інвестиції у ВДЕ провідних країн [5]

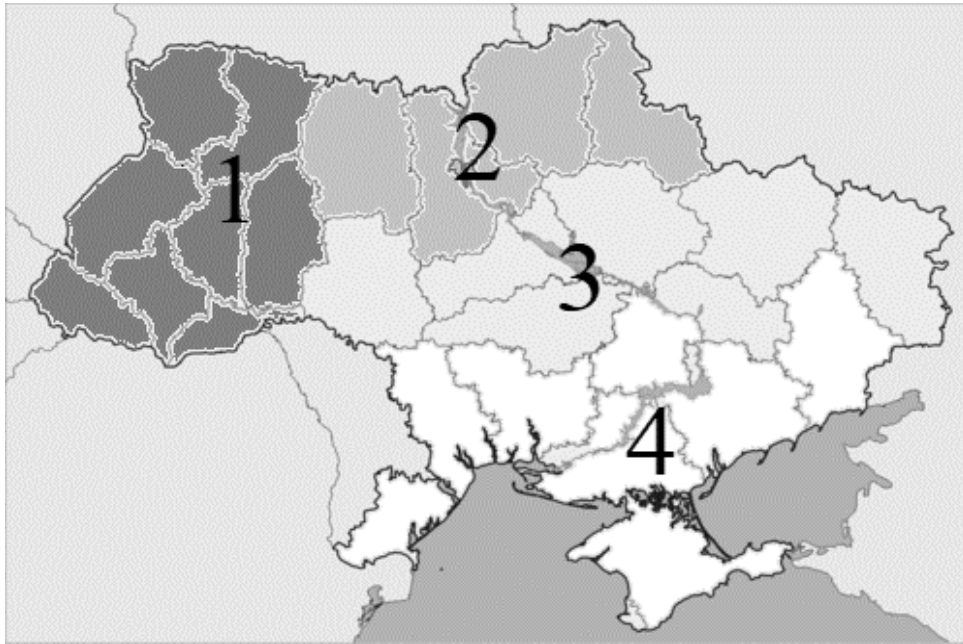

Рис. 2. Умовне розподілення України на регіони за потенціалом ВДЕ (пропонується автором)

Другий регіон має кращі умови за сонячним випромінюванням, проте недостатньо порівняно з іншими регіонами. Степний географічний ландшафт зручний для використання вітрової енергії, є річки, які дають змогу отримувати енергію за рахунок міні-ГЕС, проте менше, ніж у першому регіоні. В загальній оцінці цей регіон має слабкі позиції за всіма напрямками: гідро-, сонячним та вітровим потенціалом порівняно з іншими.

Третій регіон має однаковий потенціал за водною потужністю з четвертим регіоном, але у цій місцевості спостерігається значний приріст у сонячному випромінюванні та значна кількість сонячних днів на рік, а вітрова енергія відступає на другий план.

Водночас умовний четвертий регіон України є найперспективнішим для використання сонячних геліоколекторів, але має слабкий потенціал використання вітрової енергії та є умовно слабкішим за потенціалом використання гідроенергії.

Можна стверджувати, що гідроенергія має великий потенціал у західній частині України та умовно-середній рівень в інших регіонах країни. Сонячне випромінювання має найбільшу потужність у південних та центрально-південних регіонах, а вітрову енергію доцільно впроваджувати у північній, центральній та деяких місцях західної України.

Висновки. Результати дослідження дозволяють зробити декілька узагальнень. По-перше, Україна завдяки значній площі має велике різноманіття рельєфів та топографічних особистостей регіонів. По-друге, в Україні є потенціал використання великої кількості різних видів ВДЕ, а саме: сонячної енергії – у південних областях, гідроенергії малих та середніх ГЕС – у регіонах Закарпаття, північні та центральні регіону мають велику кількість річок та потенціал використання енергії вітру.

Нами пропонується умовне групування областей за потенціалом використання видів ВДЕ, проте слід зауважити, що такий розподіл є рекомендаційним і не може враховувати особливі фактори кожного окремого випадку.

В загальному висновку варто зауважити, що Україна має великий потенціал для впровадження ВДЕ, але подальшого дослідження потребує оцінка наслідків від широкомасштабного впровадження ВДЕ.

Література:

1. Alcott B. Jevons' paradox // Ecological economics. – 2005. – Т. 54. – №. 1. – Р. 9–21.
2. Bechberger M. Policy differences in the promotion of renewable energies in the EU member states / M. Bechberger, D. Reiche // Energy Policy. – 2004. – V. 32. – Р. 834–843.
3. Saunders H.D. The Khazzoom-Brookes postulate and neoclassical growth // The Energy Journal. – 1992. – С. 131–148.
4. Unece 2017 Renewable Energy Status Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ren21.net/wp-content/uploads/2017/06/REN21_UNECE_Renewable_Energy_Status_Report_2017_Report_FINAL.pdf.
5. REN21 Renewables 2017 Global Status Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ren21.net/wp-content/uploads/2017/06/17-8399_GSR_2017_Full_Report_0621_Opt.pdf.
6. Деякі питання стимулювання розвитку зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2016 р. № 912 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/912-2016-%D0%BF>.
7. Про електроенергетику : Закон України від 16.10.1997 № 575/97 ; зі змінами від 22.12.2016 № 1804-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80>.
8. Про альтернативні джерела енергії : Закон України від 20.02.2003 № 555-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/555-15>.
9. Бархатов О.М. Проблеми енергозбереження в Україні / О.М. Бархатов, І.М. Ковальчук // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. – 2013. – № 142. – С. 88–89.
10. Биба В.В., Чмирь О.В. Развитие альтернативных источников энергии как инструмент обеспечения энергетической безопасности Украины / В.В. Биба, О.В. Чмирь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/konfer30/501.pdf>.

11. Войтко С.В. Системний аналіз енергетичної безпеки країн: аспект використання відновлювальних джерел енергії / С.В. // Економічний форум. – 2013. – №. 4. – С. 29–35.
12. Дідух Я.П. Порівняльна оцінка енергетичних запасів екосистем України / Я.П. Дідух // Український ботанічний журнал. – 2007. – №. 64. – № 2. – С. 177–194.
13. Мазур І. Енергоємність валового внутрішнього продукту України: передумови зниження / І. Мазур // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2012. – №. 1. – С. 64–72.
14. Кузьміна М.М. Поняття та види енергії з альтернативних джерел / М.М. Кузьміна // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» – 2013. – № 3(14). – С. 134–141.
15. Матвійчук Л.Ю., Герасимчук Б.П. Економічна доцільність використання альтернативних джерел енергії / Л.Ю. Матвійчук, Б.П. Герасимчук // Економічний форум. – 2013. – №. 4. – С. 12–16.
16. Коротка історія розвитку та сучасний стан малої гідроенергетики на рівнинних річках України / О.Г. Ободовський, Е.Р. Рахматуліна, Л.М. Тимуляк // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. – 2016. – №. 4. – С. 94–106.
17. Окаряченко Г.П. Оцінка енергетичної ефективності економіки України / Г.П. Окаряченко // Економіка та право. – 2013. – № 3. – С. 143–147.
18. Рибченко Л.С., Савчук С.В. Потенціал геліоенергетичних кліматичних ресурсів сонячної радіації в Україні / Л.С. Рибченко, С.В. Савчук // Український географічний журнал. – 2015. – №. 4. – С. 16–23.
19. Сінгуцький О.В. Сучасні проблеми впровадження енергозбереження в Україні / О. В. Сінгуцький // Держава та регіони. Сер.: Економіка та підприємництво. – 2014. – №. 2. – С. 36–40.
20. Суходоля О.М. Проект Енергетичної стратегії України на період до 2035 року (Біла книга Енергетичної політики України «Безпека та конкурентоспроможність») / О.М. Сінгуцький [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/2014_nauk_an_rozrobku/Energy%20Strategy%202035.pdf.
21. Шкурідін Є.Є. Поняття альтернативних джерел енергії / Є.Є. Шкурідін // Молодий вчений. – 2014. – № 4 (07)(2). – С. 42–44.

Павлик А.В., Тарабан Н.В. Международный опыт внедрения возобновляемых источников энергии и ее потенциал для отечественного энергетического рынка

Аннотация. В статье исследован международный опыт внедрения возобновляемых источников энергии. Проанализированы и обобщены данные относительно особенностей регионов Украины с точки зрения внедрения возобновляемых источников энергии. Предложено условное группирование регионов по потенциалу использования возобновляемых источников энергии.

Ключевые слова: возобновляемые источники энергии, возобновляемая энергетика, альтернативные источники энергии, энергетические ресурсы, энергия.

Pavlyk A.V., Taraban N.V. Renewable energy sources and international experience and potential for the domestic energy market

Summary. International experience of introducing renewable energy sources is analysed in this paper. The specifics of regions of Ukraine and their potential for the introduction of renewable energy sources are generalized. The authors proposed a four-dimensional approach to ranking the regions – RES Potential grouping method. This method helps to evaluate the potential of the regions in terms of RES implementation, to estimate possible consequences of it, and to clear up the source of further economic development of the regions.

Keywords: renewable energy sources, renewable energy, energy sources, energy.

Макаренко С.М.,*к.е.н.,**доцент кафедри менеджменту і адміністрування,
Херсонський державний університет***Олійник Н.М.,***к.т.н., доцент,**доцент кафедри економіки і підприємництва,
Херсонський національний технічний університет***Луцук К.І.,***студентка,**Херсонський національний технічний університет*

ВИЗНАЧЕННЯ ОПТИМАЛЬНОГО ВИРОБНИЧОГО НАВАНТАЖЕННЯ ЯК ОСНОВИ ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ ПРАЦІВНИКІВ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У статті обґрунтовано доцільність перманентного розроблення та впровадження комплексу заходів щодо вдосконалення управління часовими ресурсами у виробництві. Проаналізовано продуктивність та фонд оплати праці швачок та підсобних робітників – одягальників вкладишів підприємства, яке досліджується. Визначено граничні межі навантаження. Виявлено наслідки оптимізації тривалості робочого дня для Швеції. Розроблено рекомендації щодо заохочування підлеглих працівників та визначено додаткові джерела їх фінансування.

Ключові слова: управління часом, граничні межі навантаження, тривалість робочого місяця, згуртованість колективу, ЄСВ.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю пошуку та виявлення граничних меж навантаження для працівників суб'єктів господарювання всіх форм власності, що дасть змогу не лише максимізувати продуктивність праці в розрахунку на одну годину часу, а й визначити оптимальний рівень напруженості праці, зменшити рівень браку та відходів у виробництві, усунути неефективні затримки після робочого дня внаслідок несвочасного виконання доведених планових завдань, а також мінімізувати вірогідність можливого травматизму через порушення техніки безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та практичним аспектам управління часом як основи підвищення продуктивності праці для підлеглих працівників присвячено наукові праці Д. Гессен, Т. Еріксен [1], О. Грімова [2], О. Майсюри [3], О. Морозової [4], Н. Олійник [5], І. Шарапи [6], О. Євтушевської [7] та ін. Незважаючи на вагомий напрацювання, залишаються проблеми, що потребують додаткового наукового аналізу, особливо щодо визначення оптимального виробничого навантаження для працівників підприємства як основи підвищення рівнів задоволеності працівників та конкурентоспроможності підприємств в сучасних умовах ведення бізнесу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У контексті аналізу напрямів розв'язання найбільш актуальних виробничих проблем функціонування бізнесу наукового опрацювання потребують питання стосовно ефективного управління часом на підприємстві не лише для максиміза-

ції ефективності господарської діяльності, а й за для створення належних умов розвитку та релаксації підлеглих працівників.

Мета статті полягає у виявленні тенденцій та наданні рекомендацій щодо вдосконалення управління часом як основи визначення оптимального навантаження для працівників підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах функціонування бізнесу ефективне планування часового навантаження у виробничому процесі – найголовніший складник підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання всіх форм власності. Кожен керівник підприємства, що прагне забезпечити ефективне та рентабельне функціонування не лише в короткостроковій, а й в довгостроковій перспективі, повинен постійно впроваджувати заходи, пов'язані як із максимізацією прибутковості, так і зі створенням належних умов та сприятливого навантаження для підлеглих працівників. Понаднормове навантаження, велика інтенсивність праці, робота понад 12 годин на день, шість днів на тиждень тощо в подальшому обов'язково призведуть до зростання плинності кадрів навіть за умови встановлення відносно великої заробітної плати на підприємстві. Результати проведених досліджень [8] свідчать, що задоволеність навіть від суттєвого зростання заробітної плати в середньому триває близько вісім місяців. Як правило, за вказаний проміжок часу людина задовольняє раніше сформовані потреби в певних продуктах харчування, послугах більш високого рівня якості, і для неї головнішим завданням стає пошук вільних часових ресурсів для виконання особистих справ та релаксації. Також, на думку деяких дослідників [2, с. 80], гнучкий робочий графік, мобільність, творчий характер праці і порівняна незалежність працівників із відсутністю прив'язки до робочого місця тощо стають важливішими для людей, ніж рівень отриманого ними доходу. Проте для несумлінного працівника, заробіток якого прив'язаний до погодинної оплати праці, надання вказаних можливостей, скоріше за все, призведе до несвочасного виконання встановлених функціональних обов'язків та зниження продуктивності праці через те, що організувати власну діяльність без постійного контролю з боку керівництва він не в змозі. На думку О. Морозової [4], без практичного обліку часу, контролю над дотриманням його ритмів людина не змогла б цілорационально організувати навіть примітивне виробництво.

Визначення оптимального навантаження для швачок ТОВ «Амалтея»

Період	Відпрацьовано, год.	Гранична продуктивність праці, од./год.	Граничні витрати на оплату праці, грн/год.
Швачка № 1			
1	44	-	-
2	99	129,09	24,14
3	110	81,82	18,94
4	143	126,7	22,14
5	154	138,09	-61,58
6	209	98,18	36,59
Швачка № 2			
1	88	-	-
2	110	129,55	26,01
3	121	95,45	34,65
4	140	163,64	15,31
5	176	64,73	21,83
6	209	126,18	0,93
Швачка № 3			
1	99	-	-
2	154	117,27	24,31
3	165	200,0	26,68
4	209	84,09	8,9
5	220	121,73	70,06
Швачка № 4			
1	99	-	-
2	110	90,91	14,5
3	154	131,82	23,5
4	165	63,64	21,48
5	209	113,64	12,59

У конкурентній боротьбі фактор часу відіграє дуже важливу роль. За таких умов виробники вчилися планувати час і створювали таку виробничу систему, яка б оптимізувала їх часові витрати. Нині конкуренція притаманна не лише ринку, а й міжособистісним відносинам, різним царинам життя. Разом із конкуренцією активно розвивається культ успіху, однією з вимог якого є самоорганізація людини. Людина прагне обійти не лише своїх сучасників, а й попередників [1, с. 153]. Для виконання зазначеного та самоперевірки власного поетапного виконання встановлених завдань особистості необхідно регулярно та систематично здійснювати дії щодо планування власного часу. Зазначене дасть змогу: досягти встановлених цілей на основі повсякденного розв'язання основних завдань, інші – делегувати підлеглим або співробітникам; отримати можливість визначити пріоритети, під час виконання усіх видів робіт раціонально використовувати свій час; розвивати особистості більш гнучке та спокійне ставлення до змін за рахунок оперативного корегування плану дій [3, с. 197]. Також потрібно враховувати той факт, що постійна трудова активність та виконання встановлених завдань сприятимуть самотвердженню в особистості обґрунтованості обраних життєвого та виробничого напрямів діяльності, відсіюючи негативні думки та збільшуючи рівень задоволеності та щастя від обраного виду діяльності. Водночас негативними наслідками вказаного може стати гонитва за результатами без визначення обґрунтованості та доцільності їх отримання, що дасть змогу в установлені терміни виконати встановлені завдання, проте їх виконання може не наблизити особистість до досягнення головної місії діяльності.

Для керівників сучасних бізнес-структур перманентне розроблення та впровадження комплексу заходів щодо вдосконалення управління часовими ресурсами у виробництві є одним з основних напрямів підвищення прибутковості господарської діяльності за рахунок зростання продуктивності праці, більш ефективного використання наявних виробничих фондів і мінімізації постійних витрат у розрахунку на одиницю продукції.

Також оптимізація часового навантаження та визначення його граничної межі для працівників підприємства за одночасного забезпечення виконання норм із виробництва продукції в розрахунку на одну годину дасть змогу не лише знизити рівень травматизму (соціальний ефект), браку та відходів під час виготовлення продукції (економічний ефект), а й сприятиме отриманню більшої задоволеності від виконаної роботи, нормалізації психологічного клімату в колективі, що, як наслідок, може призвести до зростання рівня продуктивності праці.

На прикладі ТОВ «Амалтея» – провідного підприємства м. Херсон та України у цілому з виробництва поліпропіленових мішків високої якості – було досліджено рівень коливання продуктивності праці працівників підприємства за різні часові проміжки трудової активності. Так, для визначення оптимального графіку роботи для швачок ТОВ «Амалтея» було проаналізовано зміни граничної продуктивності праці та граничних витрат на оплату праці з грудня 2016 р. по червень 2017 р. на прикладі провідних працівників цієї виробничої ділянки. Результати проведеного дослідження відображено в табл. 1.

Проведений у табл. 1 аналіз свідчить про таке: для швачки № 1 максимальна гранична продуктивність з оптимальними граничними витратами на оплату праці досягається за загальної тривалості робочого місяця від 143 до 154 годин. Від'ємне значення граничних витрат на оплату праці у п'ятому періоді

(грудень 2016 р.) порівняно з четвертим (березень 2017 р.) пов'язане зі змінами, внесеними у чинне законодавство щодо встановлення мінімальної заробітної плати у розмірі 3 200 грн. з 01 січня 2017 р.; для швачки № 2 – від 121 до 140 годин, що дасть змогу мінімізувати граничні витрати на оплату праці; для швачки № 3 – від 154 до 165 годин; для швачки № 4 – від 110 до 154 годин. Разом із тим на даному інтервалі також відбувається максимізація граничних витрат на оплату праці, що безпосередньо пов'язано зі специфікою життєвого рівня та активізацією трудової діяльності даного працівника у зміну, що відбувається вночі, та отримання за це відповідного рівня доплат та надбавок.

Ураховуючи результати проведеного дослідження, можемо стверджувати, що гранична тривалість робочого місяця на виробничій ділянці для швачок у середньому не повинна перевищувати 154 годин.

Для більш детального аналізу дослідимо специфіку діяльності підсобних робітників – одягальників вкладишів ТОВ «Амалтея» з грудня 2016 р. по червень 2017 р. (табл. 2).

Проведений у табл. 2 аналіз свідчить про таке:

– для одягальника № 1 максимальна гранична продуктивність з оптимальними граничними витратами на оплату праці досягається за загальної тривалості робочого місяця від 132 до 143 годин;

Таблиця 2
Визначення оптимального навантаження для підсобних робітників – одягальників вкладишів ТОВ «Амалтея»

Період	Відпрацьовано, год.	Гранична продуктивність праці, од./год.	Граничні витрати на оплату праці, грн/год.
Одягальник № 1			
1	77	-	-
2	132	206,38	17,66
3	143	230,91	7,87
4	165	125,36	9,05
5	187	144,59	31,31
Одягальник № 2			
1	44	-	-
2	88	181,82	19,65
3	154	189,41	7,35
4	165	190,82	26,32
5	187	63,64	16,98
Одягальник № 3			
1	66	-	-
2	176	173,63	20,11
3	187	229,18	49,17
4	198	116,45	114,52
5	231	189,33	12,89
Одягальник № 4			
1	22	-	-
2	99	217,40	23,96
3	121	161,82	16,99
4	165	247,55	38,51
5	198	112,36	13,6

– для одягальника № 2 – від 154 до 165 годин. Разом із тим для мінімізації граничних витрат на оплату праці доцільно передбачити місячні граничні навантаження в обсязі не більше 154 годин;

– для одягальника № 3 – від 176 до 187 годин. Збільшення граничного навантаження пов'язане передусім із тим, що вказану посаду займає чоловік, який більш фізично витривалий порівняно з колегами жіночої статі;

– для одягальника № 4 – від 121 до 165 годин.

Ураховуючи результати проведеного дослідження, можемо стверджувати, що гранична тривалість робочого місяця на виробничій ділянці для підсобних робітників – одягальників вкладишів також у середньому не повинна перевищувати 154 годин.

Використання результатів проведеного дослідження у виробничій діяльності ТОВ «Амалтея» дасть змогу не лише максимізувати продуктивність праці в розрахунку за одну годину праці, а й створить необхідний резерв часу для належної релаксації та відтворення працівників на даній виробничій ділянці, що дасть можливість збільшити продуктивність праці в розрахунку за одну годину праці.

Заслуговує на увагу досвід максимізації годинної продуктивності праці, запроваджений у Швеції під час організації шестигодинного робочого дня (в середньому за місяць – 132 години) з оплатою праці як за повний робочий день (вісім годин на добу). Позитивними наслідками впровадження цієї

ініціативи стало зростання рівня задоволеності працівників унаслідок отримання додаткового часу для спільного відпочинку з родиною, друзями, саморозвитку. Серед негативних рис – зростання рівня витрат на оплату праці у зв'язку з додатковим найманням понад 30% працівників, особливо в обслуговуючих сферах (медицині, ресторанному господарстві тощо), оплата праці яких залежить не від кількості виробленої продукції (виконаних робіт, наданих послуг), а від проведеного часу на робочому місці.

Водночас потрібно враховувати той факт, що середньомісячна заробітна плата в Херсонській області за підсумками 2016 р. становила лише 4 046 грн., або близько 140 євро, що вже на 40,4% було менше навіть порівняно з мінімальною заробітною платою на 01 січня 2017 р. в найбіднішій країні ЄС – Болгарії (235 євро) [9]. Зазначене свідчить, що більшість працівників вітчизняних підприємств зацікавлені передусім у зростанні середньомісячної заробітної плати і відпрацюванні повноцінного робочого дня й місяця взагалі для задоволення власних першочергових фізіологічних потреб та потреб у безпеці.

Враховуючи сформовану корпоративну культуру та сприяння з боку керівництва ТОВ «Амалтея» щодо згуртованості колективу, пропонується у разі виконання планового завдання в обсязі 154 годин (загальна тривалість 14 робочих змін або 28 календарних днів) із встановленим нормативним обсягом виконаних робіт здійснювати преміювання працівників в обсязі 7% (оплата одного робочого дня) для фінансування участі в колективному відпочинку та змаганнях, організованих профспілковим активом підприємства. Часткову компенсацію коштів, виділених на організацію вказаних заходів, підприємство може отримати внаслідок додаткової економії під час сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – ЄСВ). Так, пунктом 5 статті 8 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [10] встановлено: якщо база нарахування єдиного внеску менше встановленого розміру мінімальної заробітної плати, то єдиний внесок розраховується як добуток розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на цей місяць, та відповідної ставки. Як наслідок, ТОВ «Амалтея» у січні 2017 р. перерахувало ЄСВ на понад 28 тис. грн. більше, ніж фактично було б нараховано працівникам, які відпрацювали не повний робочий місяць, що на 25,8 тис. грн., або в 11,9 рази більше порівняно з груднем 2016 р.

Під час проведення аналізу розрахунків з оплати праці у січні 2017 р. для швачок зміни № 1 загальною чисельністю 25 осіб було встановлено, що внаслідок неповного робочого місяця з вини та бажання працівників даної виробничої ділянки підприємство додатково перерахувало 3,8 тис. грн. ЄСВ як нарахування на різницю між розміром мінімальної заробітної плати та фактично нарахованою заробітної плати роботодавцем. Лише шість осіб повноцінно відпрацювали вказаний робочий період із середньою тривалістю 149 годин. Потенційними учасниками даної преміальної пропозиції, крім вказаних шести осіб – провідних фахівців виробничої ділянки, ще 12 осіб, які не користуються податковою соціальною пільгою під час сплати ПДФО та можуть досягнути встановлених нормативів без суттєвого порушення ритмів життєдіяльності. У цьому разі місячна економія коштів становитиме 1,44 тис. грн., або 80 грн. у розрахунку на одну особу.

Аналогічна ситуація простежується й у зміні № 1 підсобних робітників – одягальників вкладишів. У січні 2017 р. на вказаній виробничій ділянці ТОВ «Амалтея» перерахувала на

3,6 тис. грн. більше ЄСВ. Лише три працівники з 16 повноцінно відпрацювали вказаний робочий період. Потенційними учасниками даної преміальної пропозиції є ще сім працівників, які не користуються податковою соціальною пільгою під час сплати ПДФО та можуть досягнути встановлених нормативів без суттєвого порушення ритмів життєдіяльності. У цьому разі економія коштів у даній групі становитиме 1,07 тис. грн., або 107 грн. у розрахунку на одну особу.

Висновки. Результати проведеного дослідження свідчать, що одним з основних напрямів зростання продуктивності праці є підвищення ефективності управління часовими ресурсами підлеглих працівників. Визначення граничної межі місячного часового навантаження дасть змогу не лише встановити обґрунтовану систему преміювання, а й підвищити рівень задоволеності праці серед підлеглих працівників. Зазначене сприятиме зменшенню плинності кадрів, зниженню рівня браку та відходів під час виготовлення продукції та ймовірності травматизму на виробництві тощо.

Література:

- Гессен Д. Біг на місці: парадокси конкуренції / Д. Гессен, Т. Еріксен. – К., 2014. – 208 с.
- Грімів О.О. Основні характеристики фрілансу як нестандартної форми зайнятості / О.О. Грімів // Економічний часопис – XXI. – 2016. – № 157. – С. 79–81 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dx.doi.org/10.21003/ea.v157-0024>.
- Майсюра О.М. Про ефективність використання особистого часу (до питання тайм-менеджменту) / О.М. Майсюра // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 2(104). – С. 196–200.
- Морозова О.Ф. Тайм-менеджмент в системі соціального управління / О.Ф. Морозова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.journals.tsu.ru/uploads/import/847/files/334-035.pdf.
- Олійник Н.М. Вдосконалення системи управління розвитком трудових ресурсів як головного критерію підвищення конкурентоспроможності агропромислового комплексу / Н.М. Олійник // Економічні інновації. – 2014. – № 57. – С. 275–282.
- Шарапа І.В. Якість життя населення як індикатор соціально-економічного розвитку регіону / І.В. Шарапа, С.М. Макаренко, Н.М. Олійник // Таврійський науковий вісник. – 2011. – № 77. – С. 345–348.
- Євтушевська О. Тайм-менеджмент як вияв світогляду сучасної людини / О. Євтушевська // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2017. – № 3(192). – С. 15–18.
- «Рейтинг щастя» ООН: Україна втратила 12 позицій (інфографіка) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.businessz.com.ua/news/27/546>.
- Minimum wages in the EU// Eurostat. Newsrelease. 25/2017-10 February 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7860532/3-10022017-AP-EN.pdf>.
- Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2464-17/print1453111419053738>.

Макаренко С.Н., Олійник Н.Н., Лушчик Е.И. Определение оптимальной производственной нагрузки как основы повышения производительности труда работников предприятия

Аннотация. В статье обоснована целесообразность перманентной разработки и внедрения комплекса мероприятий по совершенствованию управления временными ресурсами на производстве. Проанализированы производительность и фонд оплаты труда швей и подсобных рабочих – одевальщиков вкладышей исследуемого предприятия. Определены предельные границы нагрузки. Выявлены последствия оптимизации продолжительности рабочего дня для Швеции. Разработаны рекомендации относительно поощрения подчиненных работников и определены дополнительные источники их финансирования.

Ключевые слова: управление временем, предельные границы нагрузки, продолжительность рабочего месяца, сплоченность коллектива, ЕСВ.

Makarenko S.M., Oliynyk N.M., Lushchyk K.I. Determination of optimal production loads as the basis of productivity growth of employees at the enterprise

Summary. The article substantiates the feasibility of the permanent development and implementation of a set of measures to improve the management of time resources in production. The productivity and wage fund of seamstresses and auxiliary workers such as liner inserter operators of the investigated enterprise are analysed. Boundary load limits are defined. The consequences of optimizing the working day for Sweden are revealed. Recommendations on the encouragement of subordinates are developed and additional sources of funding are identified.

Keywords: time-management, boundary load limits, duration of working month, team cohesion, united social contribution.

Міщенко В.І.,*д.е.н., професор,**професор кафедри економіки та управління,
ДВНЗ «Університет банківської справи»***Міщенко С.В.,***д.е.н., доцент,**завідувач кафедри фінансів і страхування,
ДВНЗ «Університет банківської справи»***Неклюдова Т.М.,***к.е.н.,**менеджер Департаменту забезпечення діяльності,
Національний банк України*

УПРАВЛІННЯ ПРОБЛЕМНИМИ КРЕДИТАМИ В УМОВАХ ЦИКЛІЧНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Анотація. У статті досліджено головні причини виникнення проблемної заборгованості за кредитами в банках України, визначено особливості її впливу на показники функціонування банківської системи залежно від стадій економічного циклу. Встановлено взаємозв'язки між рівнем заборгованості за кредитами і показниками ефективності функціонування банківської системи та макроекономічними показниками. Запропоновано механізми створення та функціонування перхідних банків і компаній з управління активами.

Ключові слова: економічна криза, стадії економічного циклу, банківська криза, проблемні кредити, рентабельність активів, рентабельність капіталу, інститути управління проблемними кредитами.

Постановка проблеми. Характерною рисою сучасної банківської системи України є збільшення частки проблемних кредитів у структурі її активів, зниження ефективності функціонування банків і послаблення їхнього впливу на економічний розвиток країни [1, с. 41; 2, с. 159]. Такий процес тісно пов'язаний із циклічністю розвитку вітчизняної економіки, яка в 2014–2016 рр. опинилася у кризовій ситуації, що призвело до тривалої та руйнівної банківської кризи. У зв'язку з накопиченням у банківській системі негативних тенденцій упродовж 2014–2017 рр. було виведено з ринку 94 банки, суттєво погіршилися показники діяльності банків, унаслідок чого, за даними Ради Національного банку України (НБУ), втрати економіки від банківської кризи лише в 2014–2016 рр. становили близько 38% ВВП. Постійне збільшення частки проблемних кредитів у структурі її активів упродовж тривалого часу стало ключовою проблемою, без вирішення якої неможливе подолання наслідків банківської кризи та подальший економічний розвиток [3, с. 16; 4, с. 41; 5, с. 8].

У зв'язку із цим є нагальна необхідність дослідження питань управління проблемними кредитами банків для розроблення та запровадження у вітчизняній практиці дієвих механізмів виведення таких активів із ринку, що дасть змогу підвищити рівень стійкості банківської системи, посилити довіру до банків і забезпечити належне виконання державою своїх зобов'язань щодо захисту прав вкладників. Особливої актуальності ця проблема набуває у зв'язку із циклічним характером розвитку економіки та його впливом на економічну та фінансову системи держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі проблеми управління проблемними кредитами активно досліджують О.В. Дзюблук, В.В. Коваленко, В.В. Крилова, І.О. Лютий, Р.С. Лисенко, С.В. Науменкова, М.В. Ніконова, І.А. Шумило та інші відомі науковці. Високо оцінюючи проведені дослідження, слід зазначити, що ціла низка теоретичних і практичних питань щодо управління проблемними кредитами та впливу проблемної заборгованості банків на розвиток економіки ще залишається не вирішеною, зокрема це стосується питань організації внутрішнього процесу кредитування в банках і роботи з проблемними кредитами, створення нових установ, які здійснюють управління проблемними кредитами, а також впливу окремих стадій економічного циклу на стан банківської системи країни.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей управління проблемними кредитами в умовах циклічного розвитку економіки, а також в обґрунтуванні заходів щодо вдосконалення управління проблемними кредитами залежно від стадій економічного циклу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведений аналіз розвитку економіки та банківської системи України свідчить, що впродовж 2005–2017 рр. частка проблемних кредитів (non-performing loan – NPL) у загальній сумі наданих кредитів постійно зростала. Так, якщо в 2005 р. частка простроченої заборгованості за кредитами становила 2,2% від загальної суми наданих кредитів, то на кінець 2016 р. вона збільшилася до 51,8%. Стрімке зростання цього показника відбулося у 2008–2009 рр., а потім у 2013–2016 рр., що повністю відповідає кризовим умовам розвитку економіки впродовж цих періодів і характеризує циклічність її розвитку. При цьому слід зазначити, що в 2009 р. відбулося зниження обсягів ВВП на 14,5%, а в 2014 та 2015 рр. – на 6,8% та 9,9% відповідно. Така динаміка обсягів виробництва супроводжувалася суттєвим зниженням темпів кредитування економіки, прискоренням темпів інфляції та погіршенням інших макроекономічних показників і показників діяльності банківської системи України. Внаслідок кризи суттєво зменшилися обсяги банківського капіталу, а тому його відношення до ВВП у 2016 р. досягло мінімального значення – 5,0%. Відношення наданих банками кредитів до ВВП становило всього 35,8%, а рентабельність банківської діяльності в 2009–2010 рр. та 2014–2015 рр. була від'ємною. При цьому в 2016 р. порівняно з 2013 р. регулятивний капітал зменшився

майже вдвічі, а сума резервів за активними операціями банків збільшилася майже в 3,7 рази (табл. 1).

Аналіз обсягів та структури прострочених кредитів, наданих банками нефінансовим корпораціям, за видами економічної діяльності, валют і строків погашення станом на 01.05.2016 свідчить, що найбільша заборгованість за кредитами виникла в переробній промисловості та оптовій і роздрібній торгівлі, на які припадає майже 70,8% усіх проблемних кредитів. За термінами надання основна заборгованість сформувалася за короткостроковими кредитами, на які в сільському господарстві припадало 62,3%, а в оптовій та роздрібній торгівлі – 67,6%. За довгостроковими кредитами основними боржниками були підприємства будівельної галузі (24,3%) та підприємства, що здійснюють операції з нерухомістю (23,5%). У розрізі валют на проблемні кредити в гривні найбільша частка припадає на будівельні підприємства (58,7%), а в іноземній валюті – на підприємства добувної, переробної галузі, транспорту та на операції з нерухомістю (табл. 2).

Як свідчить проведений аналіз, у науковій літературі головними причинами суттєвого збільшення обсягів і частки проблемних кредитів називають структурні зміни в економіці України внаслідок економічної та банківської кризи [6, с. 59; 7, с. 25; 8, с. 5], політичну нестабільність [9, с. 62; 10, с. 28], низьку ефективність монетарної політики [11, с. 23], різку девальвацію гривні та недосконалість механізмів хеджування валютних ризиків [12, с. 47; 13, с. 65; 14, с. 56], недосконалість регулювання та нагляду за діяльністю банків [15, с. 5; 16, с. 44], методи визначення «проблемності» банку [1, с. 45] та механізми закриття нежиттєздатних банків [17, с. 183] через регуляторну кризу [18, с. 41], суттєве зменшення доходів підприємств і домашніх господарств [19, с. 36], що провокує зниження платіжної дисципліни позичальників [20, с. 5], низький рівень корпоративного управління [21, с. 32; 22, с. 92] та управління кредитними ризиками [23, с. 91], недосконалість організації кредитування в банках [24, с. 38; 25, с. 54], низький рівень роботи з проблемними кредитами та заставним забезпеченням [26, с. 80; 27, с. 55], складність процедур відшкодування збитків за рахунок сформованих резервів [28, с. 12] та ін.

У 2017 р. тенденція до збільшення обсягів проблемних кредитів у банківській системі України залишилася незмінною, а частка NPL у загальній сумі наданих кредитів за чотири місяці 2017 р. збільшилася з 54,0% до 56,4%. Частка проблемних кредитів, наданих корпоративному сектору, збільшилася з 52,6% до 56,6%, бюджетним установам – з 12,0% до 18,8%, а міжбанківських кредитів – з 4,6% до 11,9%. Найгіршою була ситуація в державних банках і банках із державною часткою в капіталі, а найкращою – в банках з українським

приватним капіталом (табл. 3). При цьому більша частка проблемних кредитів припадала на кредити, надані в іноземній валюті. Так, для фізичних осіб станом на 01.06.2017 цей показник становив 94,7%, що пов'язано з іпотечними кредитами, наданими ще в 2007–2008 рр. (табл. 3). Унаслідок різкої девальвації гривні станом на 01.06.2017 рівень доларизації активів банківської системи України становив 38,9%, а рівень доларизації зобов'язань – 54,2% [29, с. 30], що суттєво ускладнює вирішення питання проблемних активів вітчизняних банків.

Проведений кореляційно-регресійний аналіз дав змогу визначити кількісні взаємозв'язки між рівнем проблемної заборгованості за кредитами банків і основними макроекономічними показниками та показниками ефективності функ-

ціонування банківської системи в умовах циклічного розвитку вітчизняної економіки. Так, встановлено, що впродовж 2005–2016 рр. підвищення темпів інфляції безпосередньо впливало на збільшення частки проблемних кредитів у загальній сумі наданих банками кредитів і виражалось рівнянням:

$$y = 4,5531 + 0,2564 x,$$

де y – частка проблемних кредитів, %; x – річний темп приросту інфляції, %.

При цьому тіснота взаємозв'язку між досліджуваними показниками становила 0,5213 (табл. 4). Хоча це й невисокий показник, однак він свідчить про наявність стійкого зв'язку між підвищенням рівня інфляції та збільшенням частки проблемних активів у банківській системі.

У ході аналізу також встановлено, що головним результатом підвищення частки проблемної заборгованості в банківській системі України був негативний вплив на темпи приросту реального ВВП, оскільки коефіцієнт кореляції був від'ємним і становив -0,6815:

$$y = 6,1517 - 0,7661 x,$$

де y – темпи приросту реального ВВП, %; x – частка проблемних кредитів, %.

Найбільш суттєвим негативним вплив збільшення частки проблемних кредитів упродовж аналізованого періоду був на показники діяльності банків, зокрема на темпи приросту кредитів і банківського капіталу, а також на рівень рентабельності банківської діяльності (табл. 4).

Проблема збільшення обсягів і частки «непрацюючих» кредитів є актуальною для багатьох європейських країн. Так, наприклад, в Австрії частка проблемної заборгованості за кредитами становить 5%, у Румунії – 10%, у Болгарії – 13,2%, в Італії та Сербії – близько 20%, а в Греції – майже 46%.

Упродовж останніх десятиліть у світовій практиці накопичено значний досвід вирішення питання проблемних активів. Широко відомий досвід Швеції щодо створення в 1992 р. державних компаній з управління активами (КВА) Securum та Retrieva для вирішення проблемної заборгованості банку Nordbanken. У Швейцарії було запроваджено механізм санаційного банку в поєднанні зі страховою діяльністю та створено Фонд спеціального призначення, до якого було передано проблемні активи банку UBS. У США, відповідно до «плану Гейтнера», ФРС разом з Федеральною корпорацією страхування депозитів (ФКСД) створили приватно-державний інвестиційний фонд, на який було покладено обов'язки щодо формування пулів проблемних активів та їхнього продажу інвесторам за рахунок випуску цінних паперів, гарантованих ФКСД. Позитивний досвід управління проблемними кредитами накопичено у Німеччині, Туреччині, Японії та інших країнах [17, с. 181; 30, с. 78; 31, с. 11].

Разом із тим необхідність удосконалення управління проблемними кредитами залишається актуальною та потребує уніфікації підходів регуляторів. Для цього метою Європейська Комісія підготувала проект Директиви від 22.11.2016 «Про рамки превентивної реструктуризації, другий шанс і заходи щодо підвищення ефективності реструктуризації, банкрутства та процедур погашення боргу, а також доповнення Директиви 2012/30 /ЕУ», якою передбачено систему заходів щодо запобігання накопиченню проблемної заборгованості, спрощення транскордонних процедур фінансової реструктуризації, а також запровадження нових інституційних механізмів у вигляді створення адміністрації боржника, затвердження судом мораторію на виконання зобов'язань тощо [32, с. 84].

Таблиця 1

Основні макроекономічні показники та показники діяльності банківської системи України в 2005–2016 рр. (на 31 грудня відповідного року)

Показники	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Капітал банків, млрд. грн.	25,5	42,6	69,6	119,3	115,2	137,7	155,5	169,3	192,6	148,0	103,7	120,1
Відношення капіталу банків до ВВП, %	5,8	7,8	9,6	12,6	12,6	12,3	11,5	11,6	12,6	9,4	5,2	5,0
Кредити надані, млрд. грн.	156,4	269,7	485,4	792,2	747,3	755,0	825,3	815,3	911,4	1006,4	965,1	853,6
Відношення наданих кредитів до ВВП, %	32,2	45,1	67,4	83,6	81,8	67,4	61,2	55,9	59,9	64,2	48,8	35,8
Сума прострочених кредитів, млрд. грн.	3,4	4,6	6,3	18,2	70,2	84,6	79,2	72,6	70,2	135,9	213,3	442,5
Частка простроченої заборгованості за кредитами, %	2,2	1,7	1,3	2,3	9,4	11,2	9,6	8,9	7,7	13,5	22,1	51,8
ВВП номінальний, млрд. грн.	441,5	544,1	720,7	948,1	913,3	1120,6	1349,2	1459,1	1522,7	1566,7	1979,5	2383,2
Відношення прострочених кредитів до ВВП, %	0,8	0,8	0,9	1,9	7,7	7,5	5,9	5,0	4,6	8,7	10,8	18,5
Адекватність регулятивного капіталу (Н2), %	14,95	14,19	13,92	14,01	18,08	29,83	18,90	18,06	18,26	15,60	12,74	12,69
Резерви за активними операціями банків, млрд. грн.	9,4	13,3	20,2	48,4	122,4	148,8	157,9	141,3	131,3	204,9	321,3	482,2
Регулятивний капітал, млрд. грн.	23,4	41,1	72,3	123,1	135,8	160,9	178,5	178,9	205,0	188,9	131,0	109,7
Рентабельність активів, %	1,31	1,61	1,50	1,03	-4,38	-1,45	-0,76	0,45	0,12	-4,07	-5,46	0,33
Рентабельність капіталу, %	10,39	13,52	12,67	8,51	-32,52	-10,19	-5,27	3,03	0,81	-30,46	-51,91	3,33
Темпи приросту реального ВВП, %	2,7	7,3	7,9	2,3	-14,5	4,1	5,5	0,2	0,0	-6,8	-9,9	2,3
Індекс споживчих цін, %	10,3	11,6	16,6	22,3	12,3	9,1	4,6	-0,2	0,5	24,9	43,3	12,4

Джерело: розраховано за даними НБУ

Таблиця 2

Обсяги та структура прострочених кредитів, наданих банками нефінансовим корпораціям, за видами економічної діяльності, видами валют і строками погашення станом на 01.05.2016 (залишки коштів на кінець періоду)

Види економічної діяльності	Усього			У тому числі за кредитами, %			У національній валюті, %			У іноземній валюті, %			
	мил. грн.		питома вага, %	до 1 року		від 1 до 5 років	понад 5 років		усього		у тому числі за кредитами		
	мил. грн.	питома вага, %	до 1 року	від 1 до 5 років	понад 5 років	усього	від 1 до 5 років	понад 5 років	усього	до 1 року	від 1 до 5 років	понад 5 років	
Сільське, лісове та рибне господарство	6,7	3,9	62,3	33,1	4,6	28,8	16,3	10,3	2,2	71,2	46,0	22,8	2,4
Добувна промисловість	5,8	3,3	46,3	33,3	20,4	13,4	0,9	12,5	0,0	86,6	45,3	20,9	20,4
Переробна промисловість	80,7	46,2	36,6	45,1	18,3	11,6	2,8	5,6	3,2	88,4	33,8	39,4	15,2
Будівництво	7,1	4,0	37,7	38,0	24,3	58,7	12,9	30,8	15,0	41,3	24,8	7,1	9,4
Оптова та роздрібна торгівля	42,9	24,6	67,6	28,0	4,4	27,1	16,7	9,5	0,9	72,9	51,0	18,4	3,5
Транспорт, складське господарство, поштова, кур'єрська діяльність	7,9	4,5	5,3	92,3	2,4	8,3	2,0	6,2	0,1	91,7	3,3	86,0	2,4
Операції з нерухомим майном	14,2	8,1	35,3	41,2	23,5	16,2	3,5	9,6	3,1	83,8	31,9	31,5	20,4
Професійна, наукова та технічна діяльність	3,1	1,8	24,1	33,2	42,7	17,6	13,4	3,9	0,3	82,4	10,7	29,0	42,7
Інші види діяльності	6,3	3,6	45,3	51,6	3,1	39,9	27,7	11,9	0,3	60,1	17,6	40,1	2,4
Всього	174,7	100	44,1	41,6	14,3	19,4	8,2	8,6	2,6	80,6	36,0	33,0	11,6

Джерело: розраховано за даними НБУ

Частка непрацюючих кредитів у банківській системі України в 2017 р. за видами кредитів і групами банків, %

Частка непрацюючих кредитів	усього		у тому числі			
	01.02. 2017	01.06. 2017	у національній валюті		в іноземній валюті	
			01.02. 2017	01.06. 2017	01.02. 2017	01.06. 2017
Кредити корпоративному сектору	52,6	56,6	51,7	54,0	53,7	59,3
Кредити фізичним особам (включаючи фізичних осіб-підприємців)	63,0	58,9	27,2	24,6	93,8	94,7
Міжбанківські кредити	4,6	11,9	5,2	36,5	4,4	5,1
Кредити бюджетним установам (органам державної влади)	12,0	18,8	12,0	18,8	-	-
Усього за кредитами	54,0	56,4	47,3	49,2	61,3	63,7
у т. ч. у:						
банках із державною часткою	77,2	71,8	75,7	69,8	83,3	74,6
банках іноземних банківських груп	49,7	47,9	22,3	22,9	64,1	62,9
банках із приватним капіталом	23,8	25,6	17,3	21,1	30,0	30,4
неплатоспроможних банках	36,8	42,0	27,8	35,8	56,4	56,9

Джерело: складено за даними НБУ

Таблиця 4

Вплив частки проблемних кредитів на показники розвитку банківської системи та макроекономічні показники України в 2005–2016 рр.

Рівняння регресії	Значення у	Значення х	Коефіцієнт кореляції, r
1. $y = 4,5531 + 0,2564x$	питома вага проблемних кредитів, %	рівень інфляції, %	0,5213
2. $y = 6,1517 - 0,7661x$	річні темпи приросту реального ВВП, %	питома вага проблемних кредитів, %	- 0,6815
3. $y = 7,5998 - 2,3749x$	річні темпи приросту кредитів, %	питома вага проблемних кредитів, %	- 0,8612
4. $y = 62,8319 - 5,0284x$	річні темпи приросту банківського капіталу, %	питома вага проблемних кредитів, %	- 0,9059
5. $y = 2,0379 - 0,3617x$	рентабельність активів, %	питома вага проблемних кредитів, %	- 0,8796
6. $y = 18,4197 - 3,1595x$	рентабельність капіталу, %	питома вага проблемних кредитів, %	- 0,9119

Джерело: розраховано за даними НБУ

На нашу думку, адаптація світового досвіду до умов України потребує вирішення низки питань. Зокрема, необхідним є:

– вдосконалення законодавства щодо врегулювання захисту прав кредиторів і позичальників шляхом поліпшення механізмів реструктуризації боргу;

– вдосконалення інституційних засад діяльності фінансово-кредитних установ на ринку проблемної заборгованості та усунення інституційної фрагментарності цього сегменту ринку шляхом розширення участі в ньому держави, банків, факторингових і колекторських компаній та приватних осіб;

– максимально повне використання всіх методів і засобів для проведення фінансової реструктуризації кредитної заборгованості за стандартною процедурою, якщо позичальники зможуть підтвердити, що заборгованість пов'язана з операційною діяльністю або з нестачею ліквідності;

– вдосконалення механізмів позасудової реструктуризації проблемної кредитної заборгованості шляхом використання кращих світових практик;

– підвищення рівня капіталізації банків, посилення відповідальності акціонерів і власників та вдосконалення корпоративного управління в банках;

– запровадження механізмів конвертації проблемних кредитів у права вимоги на капітал позичальника та ін.

На особливу увагу заслуговує запровадження нових механізмів продажу проблемних кредитів спеціалізованим фінансовим компаніям шляхом використання діючих або створення

нових інститутів, зокрема, таких як bridge-bank, bad bank, КУА, колекторські компанії тощо.

У світовій практиці bridge-bank характеризують як створену на певний час фінансово-кредитну установу, що здійснює тимчасове утримання застрахованих депозитів і діючих активів до моменту їх продажу інвесторам. Головна мета створення такого банку полягає у пом'якшенні наслідків закриття проблемного банку, збереженні його активів і в захисті інтересів вкладників. Відповідно до механізму функціонування bridge-bank, із проблемного банку йому передаються застраховані депозити та «працюючі» активи, а активи, що не підлягають передачі, продаються КУА або підлягають ліквідації [1, с. 45; 30, с. 84]. У вітчизняній практиці перехідний банк визначено як державний банк, що створений на певний строк для виведення нежиттєздатного банку з ринку шляхом передачі частини його активів і зобов'язань «перехідному банку» з подальшим його продажем.

Поняття bad-bank («поганий банк») характеризує фінансову установу, яка створена виключно для управління проблемними активами. Мета створення та функціонування bad-bank полягає в управлінні активами, що підлягають ліквідації, а також у «очищенні» балансів банків від проблемних активів. За соєю організаційно-правовою формою bad-bank може бути як державною, так і приватною установою, а найбільш поширеною його формою є КУА [33, с. 92].

Для вирішення питань недіючих кредитів Міжнародною фінансовою корпорацією запропоновано створення в Укра-

їні спеціалізованого фонду акумулювання у вигляді державної корпорації з приватно-державним фінансуванням, одним із завдань якого є викуп проблемних активів шляхом обміну на спеціалізовані облігації державної позики зі строком погашення 10 років, які можуть бути конвертовані в акції підприємства-боржника. Нині НБУ також вивчає можливість створення та функціонування компаній з управління заборгованістю відповідно до досвіду Туреччини.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити висновок, що проблема «недіючих» кредитів у банківській системі України є надзвичайно актуальною, а тому для її ефективного розв'язання необхідне: максимально повне використання всіх методів і засобів проведення фінансової реструктуризації кредитної заборгованості за стандартною процедурою; вдосконалення законодавства щодо захисту прав кредиторів і позичальників шляхом поліпшення механізмів реструктуризації боргів; удосконалення інституційних засад діяльності фінансово-кредитних установ на ринку проблемної заборгованості та усунення інституційної фрагментарності шляхом розширення участі в ньому держави, банків, факторингових і колекторських компаній, приватних осіб; підвищення рівня капіталізації банків, посилення відповідальності акціонерів і власників та вдосконалення корпоративного управління в банках; запровадження механізмів конвертації проблемних кредитів у права вимоги на капітал позичальника.

Література:

1. Міщенко В.І. Стратегічні підходи до управління ризиками функціонування нежиттєздатних банків і обслуговування проблемних активів / В.І. Міщенко, С.В. Міщенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2014. – № 10(163). – С. 40–46.
2. Науменкова С.В. Вдосконалення управління проблемними кредитами банків / С.В. Науменкова, І.Ю. Тарануха // Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків. – Черкаси : ЧІБС УБС НБУ, 2010. – С. 159–161.
3. Лютий І.О. Вплив фінансового сектору на функціонування економічної системи / І.О. Лютий, С.В. Міщенко // Фінанси України. – 2007. – № 3. – С. 14–28.
4. Міщенко С.В. Проблеми оцінки впливу стабільності функціонування грошово-кредитної сфери на економічну безпеку країни / С.В. Міщенко // Фінанси України. – 2010. – № 7. – С. 35–49.
5. Шумило І. Теоретичні і практичні аспекти аналізу стану фінансової системи економіки / І. Шумило [та ін.] // Вісник НБУ. – 2006. – № 3. – С. 6–11.
6. Naumenkova S.V. Forecasting of capitalization of banking institutions in Ukraine / S.V. Naumenkova, I.V. Domanetskiy // Financial and credit activity. – 2015. – № 2(17). – P. 57–64.
7. Лютий І.О. Проблеми розвитку сучасного міжнародного фінансового ринку та інтеграційний курс України / І.О. Лютий, В.І. Міщенко // Фінанси України. – 2006. – № 5. – С. 21–31.
8. Науменкова С.В. Сучасні проблеми капіталізації банківської системи України / С.В. Науменкова, В.І. Міщенко // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2013. – № 2. – С. 3–11.
9. Міщенко В.І. Основні напрями забезпечення стабільності фінансового сектору України в контексті глобалізаційних процесів / В.І. Міщенко, С.В. Міщенко // Фінанси України. – 2008. – № 5. – С. 56–69.
10. Обґрунтування методичних підходів до оцінки стійкості фінансової системи: Інформаційно-аналітичні матеріали. Вип. 6. – К. : НБУ. Центр наукових досліджень, 2006. – 162 с.
11. Міщенко С. Проблеми реалізації монетарної політики в умовах структурних дисбалансів (на прикладі Ісландії) / С. Міщенко // Вісник НБУ. – 2009. – № 3. – С. 22–26.
12. Гнучкий режим курсоутворення: етапи запровадження та можливі наслідки для економічного розвитку України: науково-аналітичні матеріали. Вип. 15. – К. : НБУ. Центр наукових досліджень, 2010. – 124 с.
13. Міщенко В.І. Організація ф'ючерсного валютного ринку / В.І. Міщенко, С.В. Науменкова // Фінанси України. – 1998. – № 10. – С. 60–69.
14. Науменкова С.В. Валюта і валютна політика / С.В. Науменкова, В.І. Міщенко. – К. : Знання, 2010. – 84 с.
15. Міщенко В.І. Еволюція підходів до оцінки капіталу в Базельських угодах / В.І. Міщенко, В.Л. Кротюк // Банківська справа. – 2005. – № 4. – С. 3–9.
16. Міщенко С. Вдосконалення інституційної структури нагляду за фінансовим сектором / С. Міщенко // Банківська справа. – 2007. – № 1. – С. 41–56.
17. Науменкова С.В. Методологические подходы к управлению проблемными банками // С.В. Науменкова, В.И. Мищенко // Финансовые проблемы и пути их решения: теория и практика. – СПб. : Изд-во Политехн. ун-та, 2014. – С. 177–186.
18. Науменкова С.В. Базель I, II, III: розвиток підходів для зміцнення регуляторної основи / С. Науменкова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2015. – № 177. – С. 39–49.
19. Naumenkova S. Transition to Inflation Targeting in Ukraine: New Tools for Monetary Policy / S. Naumenkova, O. Malyutin, S. Mishchenko // Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics. – 2015. – № 1(166). – P. 31–39.
20. Науменкова С. Розвиток кредитування у посткризових умовах / С. Науменкова, С. Міщенко // Банківська справа. – 2013. – № 1. – С. 3–19.
21. Міщенко В.І. Проблеми вдосконалення управління державними корпоративними правами / В.І. Міщенко, С.В. Науменкова // Економіка України. – 2002. – № 5. – С. 29–36.
22. Науменкова С.В. Використання структурованих цінних паперів для фінансування корпорацій в Україні / С.В. Науменкова, Т.Г. Буй // Фінанси України. – 2010. – № 2. – С. 89–101.
23. Міщенко С. Удосконалення управління економічним капіталом банку з урахуванням ризику ліквідності / С. Міщенко // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2008. – № 3. – С. 90–93.
24. Мищенко С.В. Стимулирование кредитования как фактор экономического роста / С.В. Мищенко // Вестник Финансового университета. – 2013. – № 1(73). – С. 35–45.
25. Науменкова С.В. Обстеження збалансованості попиту та пропозиції на кредитному ринку: досвід центральних банків / С.В. Науменкова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2014. – № 10(163). – С. 51–57.
26. Міщенко В.І. Управління кредитним ризиком на основі вдосконалення забезпечення банківських позик / В.І. Міщенко, С.В. Міщенко // Фінансовий простір. – 2015. – № 2(18). – С. 77–84.
27. Науменкова С.В. Прогнозування розвитку ринку іпотечного кредитування в Україні / С.В. Науменкова, С.В. Саранчук // Фінансово-кредитна діяльність. – 2013. – № 2. – С. 51–58.
28. Міщенко В.І. Особливості посткризового реформування фінансового сектору України / В.І. Міщенко // Фінанси України. – 2010. – № 10. – С. 3–14.
29. Міщенко В. Доларизація: причини та наслідки для економіки України / В. Міщенко, А. Сомик // Вісник НБУ. – 2007. – № 5. – С. 28–31.
30. Санацийний банк – «бідж-банк» як механізм роботи з нежиттєздатними банками : [монографія]. – К. : ЦНД НБУ, УБС НБУ, 2011. – 119 с.
31. Міщенко В.І. Світовий досвід організації та функціонування санацийного банку / В.І. Міщенко, О.П. Краснощок // Банківська справа. – 2011. – № 6. – С. 3–13.
32. Теорія і практика грошового обігу та банківської справи в умовах глобальної фінансової нестабільності : [монографія] / За ред. д.е.н., проф. О.В. Дзюблюка. – Тернопіль : ФОП Осадца Ю.В., 2017. – 208 с.
33. Современные подходы к управлению устойчивостью бизнеса : [монография] / Под ред. А.Н. Яхловской, О.Г. Крюковой. – М. : Финансовый университет, 2012. – 280 с.

Мищенко В.И., Мищенко С.В., Неклюдова Т.Н.
Управление проблемными кредитами в условиях циклического развития экономики

Аннотация. В статье исследованы причины возникновения проблемной задолженности по кредитам в банках Украины, определены особенности ее влияния на показатели банковской системы в зависимости от стадий экономического цикла. Установлены взаимосвязи между уровнем проблемной задолженности, основными макроэкономическими показателями и показателями эффективности функционирования банков. Предложены механизмы функционирования переходных банков и компаний по управлению активами.

Ключевые слова: экономический кризис, стадии экономического цикла, банковский кризис, проблемные кредиты; рентабельность активов, рентабельность капитала, институты управления проблемными кредитами.

Mishchenko V.I., Mishchenko S.V., Nekliudova T.M.
Management of problem loans in conditions of cyclical economic development

Summary. This article investigates the contemporary state, conditions, and the main causes of problem indebtedness under loans in the banking system of Ukraine, determines features of the problem loans' influence on the financial performance of banking system depending on the stages of the economic cycle; the relationship between the level of bad debts on bank loans and key macroeconomic indicators, as well as banking system performance indicators are defined; mechanisms of creation and functioning of transitional banks and asset management companies in the domestic market are proposed.

Keywords: economic crisis, stages of economic cycle; bank crisis, non-performing loan; profitability of assets, institutes of problem loans management.

Школьник І.О.,
д.е.н., професор,
завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
ННІБТ «УАБС» Сумського державного університету
Бондаренко Є.К.,
асистент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
ННІБТ «УАБС» Сумського державного університету

ФОНД ГАРАНТУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗМІЦНЕННЯ ДОВІРИ ДО ФОНДОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Анотація. У статті здійснено теоретичне обґрунтування необхідності створення компенсаційного фонду гарантування інвестицій на фондовому ринку України. Розглянуто основні можливі напрями інвестування для фізичних осіб в Україні (банківські вклади та інвестування в інструменти фондового ринку), їх переваги та недоліки. Особливу увагу авторів приділено закордонному досвіду функціонування аналогічних фондів, принципам їх організації. Запропоновано створити Фонд гарантування інвестицій фізичних осіб на фондовому ринку, розглянуто основні засади його функціонування.

Ключові слова: індивідуальні інвестори, компенсаційний фонд, інструменти фондового ринку, захист інвестицій.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку фондового ринку України потребує залучення додаткового фінансування, джерелом якого могли би стати тимчасово вільні кошти індивідуальних інвесторів як з України, так і з-за кордону. Для формування зацікавленості фізичних осіб в інструментах фондового ринку необхідним є створення та впровадження в дію механізмів гарантування інвестицій. З огляду на це, актуальним є розгляд механізмів гарантування інвестицій, особливо компенсаційного механізму як ключового інструменту зміцнення довіри інвесторів до вкладень на фондовому ринку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми захисту інвестицій індивідуальних та інституційних інвесторів на фондовому ринку України вивчають: І.В. Драган, Д.В. Дударець, Н.Б. Татарин, О.І. Поляк, О.М. Охотнікова, О.І. Гафинець та багато інших. Питаннями створення компенсаційного фонду захисту індивідуальних інвестицій займаються Н.В. Зачосова [1], О.О. Калюга [2] та О.В. Нечипорук [3].

Виділення невирішених раніше частин загального проблеми. Тема актуальності та обґрунтованості створення компенсаційного фонду гарантування інвестицій в Україні розроблена досить слабо, необхідним є вивчення іноземного досвіду функціонування аналогічних фондів. А також важливого значення набуває розроблення принципів організації компенсаційного фонду для інвестицій фізичних осіб на фондовому ринку України.

Мета статті полягає в аналізі схем захисту інтересів індивідуальних інвесторів на фондовому ринку, закордонного досвіду функціонування компенсаційних фондів гарантування інвестицій та у теоретичному обґрунтуванні необхідності створення аналогічного фонду в Україні.

Вклад основного матеріалу дослідження. Досвід захисту майнових інтересів інвесторів у країнах із розвиненими

фондовими ринками показує, що створення ефективних компенсаційних механізмів (фондів) сприяє зміцненню довіри інвесторів до вкладень у цінні папери і позитивно позначається на функціонуванні фондового ринку. Існування такого фонду є додатковим стимулом для рішення про інвестиції на фондовому ринку. Саме внутрішні довгострокові інвестори становлять основу для стійкості ринку, тому їх наявність край важлива. Створення компенсаційного фонду для громадян є одним із найбільш ефективних заходів щодо залучення населення на ринок цінних паперів поряд із податковим стимулюванням, введенням інституту інвестиційного консультанта і реалізацією програм підвищення рівня фінансової грамотності населення.

В умовах нестійкості банківського сектору, зменшення ставок по депозитах, для фізичних осіб – інвесторів чудовою альтернативою можуть стати інвестиції на фондовому ринку. Нині громадяни України майже не мають альтернативи банківським депозитам на фінансовому ринку з погляду прибутковості та ризиків. Вибір на користь депозиту – це абсолютно раціональний вибір для масового споживача фінансових послуг. Створення системи страхування інвестицій на фондовому ринку збільшить інтерес до фондового ринку у банківських вкладників, оскільки дохідність інструментів фондового ринку може бути значно вищою, ніж відсоткова ставка по депозитах.

Перевагами інвестування у банківські депозити є передбачуваність результатів інвестування (прибутковість вкладу та його терміновість, що обумовлюється при укладанні договору), його надійність (завдяки діяльності ФГВФО), традиційно жорсткий нагляд банківського сегмента. Більшість інвесторів вірить у систему страхування внесків, оскільки ця система багато років демонструє здатність захистити їх інтереси. Перевагами інвестування на фондовому ринку є величезний вибір інвестиційних стратегій і послуг, який дає змогу споживачам вибирати найкращі для зростання їх добробуту варіанти. З погляду економіки фондова індустрія краще відповідає завданням обслуговування інвестиційних ризиків, аніж банківська [4].

У країнах із розвиненими фондовими ринками практикується реалізація таких заходів щодо зменшення ризиків інвестування для індивідуальних інвесторів: компенсаційні фонди, приватне страхування, індивідуальні засоби захисту, схеми захисту колективних інвестицій, гарантійні фонди для захисту від ризику клірингу та розрахунків [5].

У багатьох країнах із розвинутою економікою значного поширення серед професійних учасників фондового ринку отримали програми страхування їх професійних ризиків. Цей вид страхування поширений більше серед облікових інститутів (реєстраторів і депозитаріїв). Це пов'язано з тим, що нині не існує вичерпної статистики, що характеризує взаємозв'язок

помилки або недоліки у діяльності операторів ринку капіталу (брокерів і керуючих компаній) і збитків інвестора як сліdstва настання передбаченого договором страхування страхового випадку. Крім того, дані види страхування у більшості країн є добровільними, що призводить до того, що лише незначна частина інвесторів є захищеною. У зв'язку із цим система заходів щодо забезпечення захисту інтересів інвесторів повинна бути доповнена іншими компенсаційними механізмами, зокрема системою компенсаційних фондів.

Компенсаційна схема (механізм, фонд) захисту інвесторів – це додатковий шар захисту інвесторів у поєднанні з правилами ведення бізнесу (включає законодавчі норми та бізнес-етику), пруденційним регулюванням, а також з організаційними та оперативними заходами безпеки.

Існує два варіанти створення страхових і компенсаційних схем захисту інтересів інвесторів:

1) захист інтересів інвесторів шляхом створення професійними учасниками ринку – членами саморегульованих організацій за рахунок своїх внесків фондів, що працюють на принципах взаємного страхування професійної відповідальності (некомерційне страхування). Ці фонди знаходяться в розпорядженні саморегульованих організацій, які здійснюють компенсаційні виплати в разі заподіяння шкоди інвесторам одним з членів організації;

2) розроблення компенсаційної схеми для інвесторів шляхом створення загальнонаціональної системи захисту майнових інтересів інвесторів, що забезпечує компенсаційні виплати клієнтам усіх професійних учасників ринку цінних паперів на основі єдиних принципів. Управління цим фондом має здійснюватися недержавною некомерційною організацією. Зазначена організація буде визначати правила надання компенсацій із фонду, а також здійснювати компенсаційні виплати постраждалим інвесторам.

Другий варіант дає змогу уніфікувати правила надання компенсаційних виплат клієнтам усіх професійних учасників ринку цінних паперів. Окрім того, регулювання, а також контроль діяльності єдиної організації здійснювати легше, ніж контроль діяльності різних саморегульованих організацій.

Компенсаційні схеми для захисту майнових інтересів інвесторів, що створені за обома варіантами, існують як у країнах із розвинутими фондовими ринками (США, Канаді, Франції, Великобританії, Гонконзі, Австралії, Сінгапурі, Японії та ін.), так і в країнах із ринками, що розвиваються (Аргентині, Бразилії, Кореї, ПАР, Малайзії, Мексиці, Болгарії тощо).

Програми компенсують, як правило, збитки клієнтів – членів фонду, які не в змозі повернути довірені їм гроші та цінні папери. Деякі програми передбачають більш широкі схеми компенсації. Наприклад, в Австралії програма захищає від невиконання контракту, у Великобританії – від певних шахрайських дій. Однак жодна програма не страхує інвестиції від звичайних ринкових ризиків, від падіння ринкової вартості цінних паперів [5].

Директива 1997 р. Європейського Союзу (Directive 97/9/EC) стала базовим документом для країн ЄС із питань компенсаційної схеми захисту інвесторів, на базі якого були розроблені національні нормативні документи та механізми регулювання. Вони спрямовані на захист інвесторів від ризику втрат у разі неспроможності брокерської компанії (в Австралії ще клірингові палати [6], у Великобританії – пайові трасти, компанії особистого страхування та інші фінансові посередники [7]) повернути гроші або цінні папери клієнта в результаті його банкрутства.

Директива ЄС лише встановлює деякі основні принципи, положення та визначення і дає країнам – членам ЄС повну свободу дій у реалізації механізму захисту дрібних інвесторів (зокрема, фізичних осіб). Директива встановлює певні основні вимоги до схем компенсації національних інвесторів, щоб забезпечити узгоджений мінімальний рівень захисту інвесторів у рамках ЄС. На розсуд кожної держави – члена ЄС залишено вибір форм і методів реалізації відповідної схеми захисту та визначення найбільш прийнятної способу організації і фінансування таких схем [8]. Дія Директиви № 9 спрямована на створення обов'язку в інвестиційній компанії приймати участь у компенсаційній схемі. При цьому Директива № 9 виходить із того, що дрібні та крупні інвестори повинні відчувати себе на фондовому ринку однаково захищеними.

В Україні система управління ризиками на фондовому ринку регламентується Положенням № 1311/27756 «Щодо пруденційних нормативів професійної діяльності на фондовому ринку та вимог до системи управління ризиками» від 01.10.2015, що було прийнято рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Дане положення визначає основні ризики професійної діяльності на фондовому ринку, встановлює перелік, порядок розрахунку та нормативні значення пруденційних показників, що застосовуються для їх вимірювання та оцінки, визначає вимоги до професійних учасників фондового ринку щодо запобігання та мінімізації впливу ризиків на їх діяльність [9].

У зв'язку з тим, що Україна взяла на себе зобов'язання щодо приведення національного законодавства у відповідність до законодавства Європейського Союзу, існує необхідність імплементації в українському законодавстві Директиви 97/9/ЄС Європейського Парламенту від 3 березня 1997 р. «Про схеми компенсації інвесторам».

Для того щоб розробити компенсаційний механізм захисту інвестицій фізичних осіб в Україні, необхідне вивчення досвіду інших країн (табл. 1). У рамках дослідження було обрано досвід таких двох груп країн: країни з англосакською (ринковою) моделлю розвитку фондового ринку (США, Великобританія та Канада) та країни із банкоцентричною моделлю (Франція, Польща, Чеська Республіка, Болгарія).

Проаналізувавши інформацію з табл. 1, можна зробити висновок, що у світі вже накопичений багатий досвід щодо створення та функціонування компенсаційних фондів. Найстаріші фонди – це компенсаційні фонди Канади та США, що створені в 1969 та 1970 рр. відповідно. За майже 50 років існування фондів можна зробити висновок, що їх робота є ефективною, про що свідчить той факт, що саме в цих країнах фондовий ринок є одним із найбільш розвинутих у світі та присутність фізичних осіб на ньому – найбільшою.

Оскільки наше дослідження стосується України, то нас більше цікавить досвід роботи аналогічних фондів у країнах Європи, особливо у країнах, що географічно більш наближені до нашої країни (Чеській Республіці, Болгарії, Польщі). Крім того, зазначені країни мали значний вплив ЄСР на власну економіку та мали схожі соціально-економічні умови після його розпаду.

Дані табл. 1 показують, що найчастіше членами компенсаційних фондів стають фінансові посередники на фондовому ринку та його професійні учасники. Застрахованими особами у більшості країн виступають фізичні особи і лише у країнах із найбільш розвинутих фондовим ринком – малий бізнес чи всі юридичні особи. Найпоширенішими об'єктами страху-

Порівняльна характеристика компенсаційних схем у різних країнах світу [7; 10-16]

Назва фонду	Члени фонду	Майно, що страхується	Застраховані особи	Сума компенсації	Розмір внесків до фонду	Рік заснування
Canadian Investor Protection Fund (Canada)	Інвестиційні дилери та фірми, що надають консультаційні послуги на фондовому ринку	Цінні папери, валюта, товари, ф'ючерсні контракти, відокремлені страхові фонди	Фізичні особи, корпорації, трастові фонди, некорпоративні організації	1 млн. канадських доларів	Квартальні внески: 0,25% від загального доходу члена фонду, але не менше 1250 дол. Вступний внесок дорівнює квартальному і сплачується новими членами протягом 36 місяців. Внески на випадок дефіциту фонду – не менше 1250 дол.	1969
Securities Investor Protection Corporation (SIPC) (United States of America)	Брокери, дилери	Грошові кошти та цінні папери	Фізичні особи	500 тис. доларів по рахунках в цінних паперах і 250 тис. доларів по рахунках у валюті	0,25% від чистого операційного доходу члена фонду, але не менше 150 доларів	1970
Financial Services Compensation Scheme (FSCS) (United Kingdom)	Банки, кредитні спілки, страхові компанії, пенсійні фонди, інвестиційні компанії, фірми, що пропонують послуги у сфері домашніх фінансів	Депозити, інвестиції (цінні папери, валюта), страхові поліси, пенсійні вклади, іпотека	Фізичні особи, малий бізнес	Депозити – 85 тис. фунтів, інвестиції – 50 тис. фунтів, продукти у сфері домашніх фінансів – 50 тис. фунтів, страхові поліси – 90 або 100% суми полісу залежно від виду страхування	Визначають граничні ліміти по сумі внесків кожен рік по кожному напрямку окремо. Потім здійснюється розподіл внесків між усіма членами	1999
The fonds de garantie des dépôts et de résolution (FGDR) (France)	Банки, інвестиційні та фінансові компанії (кредитні організації та інвестиційні фонди)	Депозити, інвестиції (цінні папери, валюта)	Фізичні особи	Депозити – 100 тис. євро, інвестиції – 70 тис. євро	Визначають граничні ліміти по сумі внесків кожен рік по кожному напрямку окремо. Потім здійснюється розподіл внесків між усіма членами	1999
Investor Compansation Fund (Czech Republic)	Торговці цінними паперами	Цінні папери та валюта	Клієнти торговців цінними паперами (фізичні та юридичні особи)	До 90% від суми цінних паперів та валюти на рахунку, але не більше 20 тис. євро	2% від суми комісійних зборів за послуги торговців цінними паперами	2001
Krajowy Depozyt Papierów Wartościowych S.A. (KDPW) (The Central Securitirs Depository of Poland)	Брокери (банки, брокерські дома), інвестиційні компанії	Гроші та фінансові активи	Інвестори (фізичні та юридичні особи)	За всіма видами активів – не більше 20 тис. євро	0,185% від середнього сальдо грошових коштів інвесторів на рахунках у брокера чи інвестиційній компанії	2006
The Investor Compensation Fund (Bulgaria)	Інвестиційні посередники, банки, компанії з управління активами,	Гроші та фінансові інструменти	Інвестори (фізичні та юридичні особи)	До 90% від суми інвестицій, але не більше 40 тис. болгарських левів	Вступний внесок – 1% від мінімально необхідного розміру статутного капіталу інвестиційних посередників. Щорічний внесок: 0,5% від загальної суми грошових коштів клієнтів на рахунках у посередника, 0,1% – від суми інших активів на рахунках	2009

вання виступають грошові кошти та цінні папери інвесторів, що знаходяться на рахунках у членів фонду. Сума компенсації різниться між країнами та об'єктами страхування. Найбільші страхові суми у Канаді, США, Франції та Великобританії. У Польщі, Чехії та Болгарії страхові суми становлять 20 тис. євро – мінімальна страхова сума визначена Директивою 97/9/ЄС. Більшість фондів установлює декілька видів внесків: вступні, щоквартальні (щорічні), внески на випадок дефіциту фонду. Внески встановлюються здебільшого у відсотку від бази нарахувань. Бази нарахувань дуже різняться між країнами: загальний дохід члена фонду, чистий операційний дохід, сума комісійних зборів за послуги члена фонду, середнє сальдо грошових коштів або цінних паперів інвесторів на рахунках, мінімально необхідний розмір статутного капіталу члена фонду тощо.

Хоча в Україні нині не існує аналогічного компенсаційного фонду, але робота над його створенням ведеться вже більше 10 років. Починаючи з 2008 р. на розгляд до Верховної Ради було внесено п'ять законопроектів [17]. Лише останній (від 15 січня 2014 р.) був попередньо ухвалений, але оскільки реалізація даного законопроекту потребувала виділення з бюджету 30 млн. грн. на створення фонду, то у серпні 2014 р. його було відкликано. У табл. 2 представлено інформацію щодо двох українських законопроектів.

Проаналізувавши законопроекти України 2011 та 2014 рр., можна зробити висновок, що обидва законопроекти мають певні недоліки, що не дають змоги впроваджувати їх у життя. По-перше, на нашу думку, перелік компаній, що можуть бути членами фонду, дуже вузький. Найкращим варіантом було би віднести до даного переліку всіх фінансових посередників на фондовому ринку та його професійних учасників. Це дало б змогу забезпечити вищий рівень захисту інвестицій фізичних осіб на ринку та зменшити фінансове навантаження на членів фонду щодо розміру обов'язкових вступних та періодичних внесків. Що стосується вступного внеску, то в законопроекті від 2011 р. він занадто малий, а у законопроекті 2014 р. – занадто високий. Запровадження таких високих внесків для членів фонду призведе до подорожчання послуг професійних учасників та фінансових посередників на фондовому ринку та сприятиме зменшенню попиту фізичних осіб на них. Тобто створення такого «дорогого» фонду не буде сприяти залученню індивідуальних інвесторів на фондовий ринок, а, навпаки, призведе до їх скорочення.

Розглянемо теоретичні засади створення компенсаційного фонду. Розмір фонду залежить від імовірності виникнення підстав для виплати компенсацій, і в цілому він повинен становити не менше 5–10 % розміру максимальних гарантій. Оскільки розмір максимальних гарантій визначається загальним обсягом грошових коштів та цінних паперів на рахунках членів фонду, то він має становити не менше 5% від зазначеного обсягу.

За рахунок коштів фонду повинні компенсуватися збитки некваліфікованих інвесторів, що виникли в результаті нездатності члена фонду повернути належні клієнтові грошові кошти та цінні папери. Компенсаційний фонд є елементом системи захисту роздрібних клієнтів, яка включає в себе також ризик-орієнтований нагляд. Участь державних органів влади у сфері фондового ринку і саморегульованих організацій у системі такого нагляду дасть змогу мінімізувати ймовірність виплат із фонду, а отже, і фінансування сумлінними і більш стійкими членами фонду недобросовісних і менш стійких.

На першому етапі включення в компенсаційну схему, на нашу думку, повинно проводитися в міру оцінки відповідності члена фонду встановленим вимогам саморегульованих організацій та державних органів влади (наприклад, за значенням пруденційних нормативів професійної діяльності, визначених у Положенні № 1311/277 [9]). Від сумлінності члена фонду також повинен залежати й розмір внесків. Програми захисту інвесторів дають належний ефект тільки за адекватної системи нагляду і регулювання діяльності учасників ринку. Без цього витрати на підтримку програм і виплату компенсацій клієнтам неспроможних і недобросовісних компаній виявляються надмірно високими і можуть перевищити можливості сумлінних учасників ринку.

В Україні одним із найбільш вагомих аргументів проти створення компенсаційного фонду є те, що фондовий ринок є слабо розвинутим і внесків учасників фонду не вистачить на його утримання та забезпечення виплат інвесторам. Одним із варіантів вирішення даної проблеми є зменшення адміністративних витрат фонду, що можливо досягти шляхом створення відокремленого компенсаційного фонду на базі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Така система функціонування фонду існує у Великобританії, Франції та Польщі. Також деякі науковці та практики ринку [20] пропонують окрім брокерів, дилерів, управляючих компаній та професійних учасників ринку зобов'язати до вступу у фонд фондові біржі. Аргументують це тим, що фондові біржі є одним із найбагатших фінансових інститутів на нашому фондовому ринку.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика законопроектів України щодо створення фонду гарантування інвестицій фізичних осіб на фондовому ринку [18; 19]

Показник	Законопроект України «Про фонд гарантування інвестицій на фондовому ринку»	Законопроект України «Про систему гарантування інвестицій фізичних осіб на фондовому ринку»
Члени фонду	Торговці цінними паперами, компанії з управління активами, корпоративні інвестиційні фонди	Торговці цінними паперами, компанії з управління активами
Майно, що страхується	Цінні папери та валюта	Цінні папери та валюта
Застраховані особи	Фізичні особи	Фізичні особи
Сума компенсації	Не більше 20 тис. грн. за кожним фактом недоступності інвестицій	90% від суми інвестицій, але не більше 200 тис. грн. за кожним фактом недоступності інвестицій
Розмір внесків до фонду	Вступний внесок – 5 тис. грн., щоквартальні внески – 0,1% від загального обсягу коштів та цінних паперів на рахунках члена фонду	Вступний внесок – 1% від статутного капіталу члена фонду, щоквартальний внесок – 0,1% від середньоквартальної вартості інвестицій
Рік внесення законопроекту до розгляду	2011	2014

Для створення компенсаційного фонду необхідним є початковий внесок держави, що буде наданий на умовах строковості та поверненості. Такий внесок необхідний для фінансування витрат, пов'язаних зі створенням фонду, залученням кадрів та всіх витрат, що передують вступним внескам майбутніх членів фонду. Такий внесок не буде формувати сам гарантійний фонд, що буде сформований виключно за рахунок усіх видів внесків своїх членів.

Нами пропонується запровадити три різновиди внесків членів фонду: вступний, щоквартальний (що буде корегуватися відповідно до ризикованості діяльності члена фонду) та додаткові внески на випадок дефіциту фонду. Розрахунок розміру внесків повинен бути здійснений із використанням економіко-математичних методів та з урахуванням специфіки діяльності членів фонду на фондовому ринку, обсягу здійснюваних операцій та спроможності членів сплачувати внески.

Також необхідним є надання права фонду здійснювати інвестиційну діяльність щодо розміщення тимчасово вільних коштів фонду та отримання кредитних ресурсів у випадку дефіциту фонду.

Фонд пропонується назвати «Фонд гарантування інвестицій фізичних осіб на фондовому ринку» (ФГФОФР). На нашу думку, доцільним є створення ФГФОФР за аналогією вже існуючого Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Фінансування діяльності ФГВФО буде здійснюватися за рахунок внесків учасників ФГФОФР, адміністративних штрафів, а також доходів, отриманих від інвестування тимчасово вільних коштів фонду. Керівними органами фонду за аналогією з ФГВФО будуть адміністративна рада та виконавча дирекція фонду.

На відміну від ФГВФО у ФГФОФР адміністративну раду пропонується створити у складі семи осіб. Це пов'язано із тим, що, крім двох осіб – представників КМУ та двох осіб – представників НКЦПФР, необхідним є залучення по одній особі від саморегульованих організацій, що працюють на фондовому ринку. Для ФГВФО – це одна особа від однієї саморегульованої організації, оскільки члени даного фонду – це юридичні особи одного типу – банки. До членів ФГФОФР пропонується віднести юридичних осіб, що здійснюють різні види діяльності на фондовому ринку та мають декілька саморегульованих організацій. Необхідно врахувати інтереси всіх членів ФГФОФР та включити до адміністративної ради одну особу – представника Асоціації інвестиційного бізнесу, одну особу – представника Професійної асоціації реєстраторів та депозитаріїв, одну особу – представника Асоціації «Українські фондові торговці».

Основними функціями, покладеними на ФГФОФР, повинні бути такі:

- ведення реєстру учасників Фонду;
- акумулювання коштів, отриманих за рахунок внесків – членів Фонду, адміністративних штрафів за прострочення строків сплати вступних та інших видів внесків та штрафів із недобросовісних членів Фонду, а також коштів, що будуть отримані від інвестування тимчасово вільних коштів Фонду;
- контроль над повнотою і своєчасністю перерахування зборів кожним учасником Фонду;
- здійснення заходів щодо організації виплат відшкодування інвестицій фізичних осіб на фондовому ринку у випадку відкликання ліцензій для роботи на фондовому ринку України та ліквідації компанії – члена Фонду.

Висновки. В Україні практичний досвід здійснення інвестиційної діяльності на фондовому ринку вказує на виникнення гострої необхідності апробації компенсаційних механізмів і

впровадження компенсаційних інструментів у практику регулювання, за допомогою яких будуть проводитися компенсації приватним інвесторам у разі неможливості виконання професійними учасниками своїх зобов'язань, анулювання ліцензії та банкрутства. Реалізація комплексної системи страхування інвестицій фізичних осіб сприятиме пожевлінню їх діяльності на фондовому ринку та стане поштовхом до його розвитку.

Необхідним є дослідження точного переліку потенційних членів Фонду гарантування інвестицій фізичних осіб на фондовому ринку, виду внесків до фонду. Важливим є економіко-математичне обґрунтування розмірів внесків до фонду, а також оптимального розміру фонду, що дасть змогу створити фонд, спроможний ефективно виконувати свої функції на ринку.

Література:

1. Зачосова Н.В. Механізм створення фонду гарантування інвестицій як суб'єкта захисту економічної безпеки компанії з управління активами та торговців цінними паперами в Україні / Н.В. Зачосова // Економічний часопис-XXI. – 2010. – № 5–6. – С. 18–23.
2. Калюга О.О. Гарантування інвестицій на фондовому ринку України / О.О. Калюга. // Державне будівництво. – 2012. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2012_1_18.
3. Нечипорук О.В. Фондовий ринок як важливий фактор інвестування / О.В. Нечипорук // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наукових праць : в 4-х т. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2005. – Вип. 202. – Т. IV. – С. 974–982.
4. Тимофеев А. Рыночная бюрократия / А. Тимофеев // Вестник НАУФОР. – 2016. – № 6 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.naufor.ru/tree.asp?n=12651&hl=%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5>.
5. Ковров Е.Б. О компенсационных механизмах на рынке ценных бумаг / Е.Б. Ковров, Т.Е. Мосолкина, Н.Е. Иноземцева // Вестник Научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://koet.syktu.ru/vestnik/2007/2007-4/3/3.htm>.
6. Submission on the position paper on compensation for loss in the financial services sector / Securities Exchanges Corporation Limited, 2004 [Electronic resource]. – Access mode : http://www.segc.com.au/pdf/submission_on_position_paper.pdf.
7. Financial Services Compensation Scheme [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.fscs.org.uk/>.
8. Evaluation of the investment compensation scheme directive DG internal market and services : executive report and recommendations [Electronic resource]. – Access mode : https://ec.europa.eu/info/system/files/evaluation-investor-compensation-scheme-directive-022005_en.pdf.
9. Положення щодо пруденційних нормативів професійної діяльності на фондовому ринку та вимог до системи управління ризиками № 1311/27756 від 01.10.2015 / Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1311-15>.
10. Canadian Investor Protection Fund [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.cipf.ca/>.
11. Securities Investor Protection Corporation [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.sipc.org/>.
12. The Fonds de garantie des dépôts et de résolution [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.garantiedesdepots.fr/>.
13. Investor Compensation Fund [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.gfo.cz/>.
14. Krajowy Depozyt Papierów Wartościowych [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.kdwp.pl/>.
15. The Investor Compensation Fund [Electronic resource]. – Access mode : <http://sfund-bg.com/>.
16. Уряд створить фонд, що загрожує фондовому ринку // Економічна правда. – 27 січня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/publications/2014/01/27/416452/>.

17. Проект закону України від 23.08.2011 № 9069 «Про Фонд гарантування інвестицій на фондовому ринку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6ZX001.html.
18. Проект закону України від 03.09.2013 «Про систему гарантування інвестицій фізичних осіб на фондовому ринку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nssmc.gov.ua/law/17983>.
19. Объем компенсационного фонда на фондовом рынке может достичь 300 млн руб. через год после его создания // Интерфакс, 24 мая 2016 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.naufor.ru/tree.asp?n=12510&hl=%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5>.

Школьник И.О., Бондаренко Е.К. Фонд гарантирования инвестиций как инструмент укрепления доверия к фондовому рынку Украины

Аннотация. В статье осуществлено теоретическое обоснование необходимости создания компенсационного фонда гарантирования инвестиций на фондовом рынке Украины. Рассмотрены основные возможные направления инвестирования для физических лиц в Украине (банковские вклады и инвестирования в инструменты фондового рынка), их преимущества и недостатки. Особое внимание уделено зарубежному опыту функционирования аналогичных фондов, прин-

ципам их организации. Предложено создать Фонд гарантирования инвестиций физических лиц на фондовом рынке, рассмотрены основные принципы его функционирования.

Ключевые слова: индивидуальные инвесторы, компенсационный фонд, инструменты фондового рынка, защита инвестиций.

Shkolnyk I.A., Bondarenko Ye.K. Investment guarantee fund as an instrument for trust building in the stock market of Ukraine

Summary. The article substantiates the theoretical basis of creating a compensation fund for guaranteeing investments in the Ukrainian stock market. The authors considered the main possible areas of investment for individuals in Ukraine (bank deposits and investing in stock market instruments): their advantages and disadvantages. A particular attention is paid to the foreign experience of the operation of similar funds, the principles of their organization. The authors proposed to create the Individuals Investment Guarantee Fund in the Ukrainian stock market, the basic principles of its functioning are examined.

Keywords: individual investors, compensation fund, stock market instruments, investment protection.

*Аврамчук Л.А.,
доцент кафедри банківської справи,
Національний університет біоресурсів і природокористування України*
*Коркач І.В.,
студентка магістратури,
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТЕЖІВ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розкрито поняття «платіжна система» та «система електронних платежів». Досліджено стан системи електронних платежів Національного банку України за останні роки під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Проаналізовано основні тенденції розвитку системи електронних платежів. Запропоновано основні шляхи розвитку системи електронних платежів Національного банку України.

Ключові слова: система електронних платежів, інформаційні технології, Національний банк України, кількість та сума початкових платежів, міжбанківські розрахунки, банківська система.

Постановка проблеми. Задовольнити вимоги сучасних ринків фінансових послуг (ринків банківських послуг, ринків цінних паперів та їх похідних, інших ринків фінансових послуг) у швидкому та надійному здійсненні розрахунків можуть лише такі платіжні системи, що використовують найсучасніші досягнення в галузі техніки і технологій, тобто електронні платіжні системи [1].

Одним із найважливіших напрямів діяльності Національного банку України є реформування міжбанківських розрахунків, створення ефективної, надійної та безпечної платіжної системи за допомогою впровадження та вдосконалення системи електронних платежів (СЕП). На основі сучасних інформаційних технологій та новітніх програмно-технічних засобів Національний банк України забезпечує ефективне функціонування СЕП [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток та особливості застосування електронних платіжних систем є предметом наукових досліджень багатьох учених. Серед сучасних макроекономістів зазначеною проблематикою займаються В.М. Кравець, Н.Г. Лапко, В.І. Стоян, О.С. Даневич, М.Й. Мац, П.М. Сениц, В. Кравчук, С.В. Герасимова, А.В. Демківський, К. Савін, О.А. Мовчан та ін. Однак актуальність даної проблематики потребує її подальшого дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Усі цивілізовані країни намагаються максимально зменшити кількість готівкових операцій і готівкової маси в обігу. Для цього центральні банки та уряди застосовують низку заходів, одним з яких є розрахунки за допомогою платіжних систем із пластиковими картками (насамперед внутрішньодержавних, а також міжнародних).

Аналогічні процеси відбуваються й у банківській сфері України. Особливо важливу роль тут відіграє НБУ. На нього покладено обов'язок забезпечити надійне та ефективне функціонування загальнонаціональної платіжної системи. НБУ бере безпосередню участь у розробленні нових платіжних засобів та організації електронного грошового обігу на території держави.

Нині в Україні вже створено систему електронних платежів Національного банку України (СЕП НБУ) та Національну систему масових електронних платежів (НСМЕП), і не менш важливим є те, що діють міжнародні платіжні системи, що визнані в усьому світі.

Отже, необхідно виділити частину проблеми, яка стосується того, що запровадження систем електронних платежів викликає глибокі зміни у відповідних сферах і спонукає до переходу на вищий та якісніший рівень. У цьому разі йдеться не лише про банківську сферу, а й про майже всі основні галузі економічного та соціального життя суспільства: банки, торгівлю (незалежно від форми власності), сферу послуг (готелі, ательє, перукарні, ремонтні майстерні, автозаправні станції тощо), пошту і підприємства зв'язку (телеграф, телефон), підприємства транспорту (автобусного, залізничного, річкового, морського, повітряного), інші суб'єкти, що надають послуги за готівку.

Мета статті полягає у висвітленні сучасного стану та перспектив розвитку системи електронних платежів у сучасних умовах як визначального складника національної економіки та центральної ланки фінансово-банківської системи.

Вклад основного матеріалу дослідження. Платіжна система – це платіжна організація, до якої входять члени платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними під час проведення переказу грошей. Проведення переказу грошей є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система. Мета створення платіжних систем очевидна – зменшення готівково-грошової маси. Будь-яка безготівкова платіжна система призначена мінімізувати витрати на випуск готівки і зменшити витрати на її обслуговування, інкасацію, перерахунок.

Система електронних платежів (СЕП) є державною системою міжбанківських розрахунків, що забезпечує проведення переказу коштів через кореспондентські та інші рахунки її учасників, відкриті в Національному банку України із застосуванням електронних засобів приймання, оброблення, передавання та захисту інформації у файловому режимі або режимі реального часу.

Платіжною організацією і розрахунковим банком для системи електронних платежів є саме Національний банк України, а її учасниками – 216 установ, у тому числі 103 банки та 85 філій банків, 27 установ Державного казначейства України, один заклад Національного банку [4].

Згідно з показниками, які застосовуються у світовій практиці, СЕП є системно важливою платіжною системою країни. У 2016 р. СЕП забезпечила здійснення 97% міжбанківських переказів у національній валюті в межах України, тоді як через кореспондентські рахунки, що відкриті банками в інших банках, – 3% таких переказів (рис. 1).

Станом на 1 січня 2017 р. учасниками СЕП були 216 установ, серед яких:

- банки України – 47,7%;
- філії – 39,3%;
- органи Державної казначейської служби України (ДКС) – 12,5%;
- установи Національного банку України – 0,5%.

Детальний склад учасників СЕП у розрізі установ наведено на рис. 2.

У цілому кількість учасників СЕП із 2014 до 2016 р. суттєво зменшилася – на 143 одиниці. Найбільшу групу за кількістю учасників становлять банки, кількість яких зменшилася на 60 одиниць (рис. 3). Це пояснюється змінами у структурі банківської системи України, а саме: ліквідацією банків (філій), їх реорганізацією, перетворенням філій на територіально відокремлені безбалансові відділення тощо [4].

Упродовж останніх п'яти років спостерігається тенденція до постійного зростання загальної суми платежів, здійснених

учасниками СЕП за рік, за відносно сталої кількості початкових платежів (рис. 4).

Незважаючи на це, кількість початкових платежів та електронних розрахункових повідомлень зростає.

У 2016 р. СЕП було оброблено 312 667 тис. початкових платежів на суму 19 521 млрд. грн., що менше на 0,11% за кількістю та більше на 35% за сумою платежів порівняно з 2014 р. (табл. 1).

У тому числі у 2016 р.:

- у файловому режимі – 311 677 тис. початкових платежів на суму 12 156 млрд. грн.;
- у режимі реального часу – 990 тис. початкових платежів на суму 7 365 млрд. грн.

СЕП забезпечує здійснення розрахунків у межах України між банками як за дорученнями клієнтів банків, так і за зобов'язаннями банків та інших учасників системи. У СЕП виконуються міжбанківські перекази у файловому режимі та в режимі реального часу. Здійснення її учасниками початкових платежів у

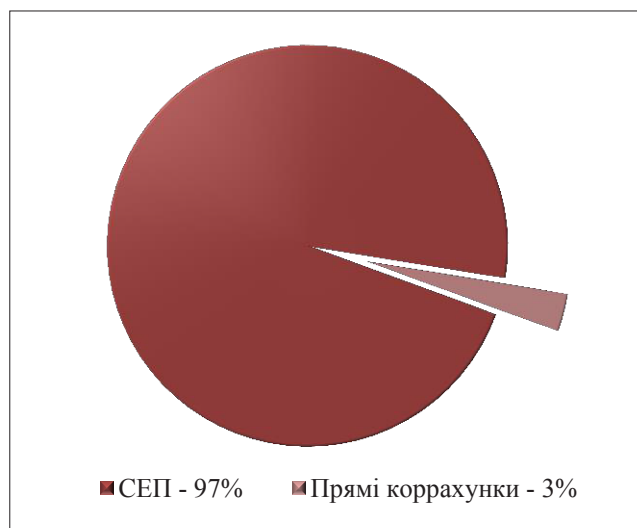

Рис. 1. Обсяг міжбанківських переказів у гривні за прямими кореспондентськими рахунками банків та через СЕП у 2016 р. [4]

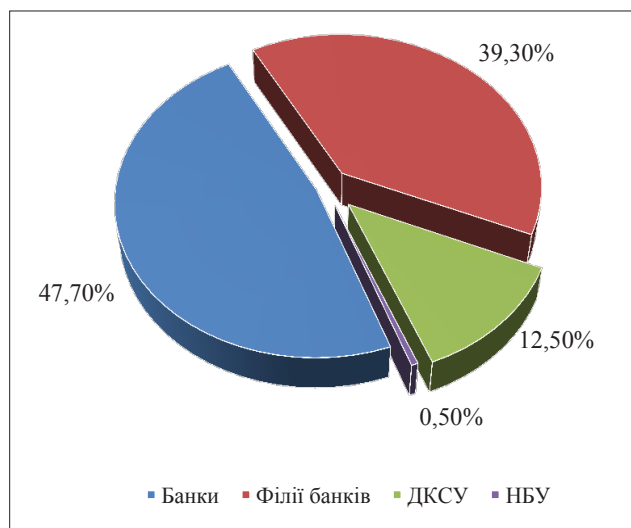

Рис. 2. Учасники СЕП станом на 01.01.2017 [4]

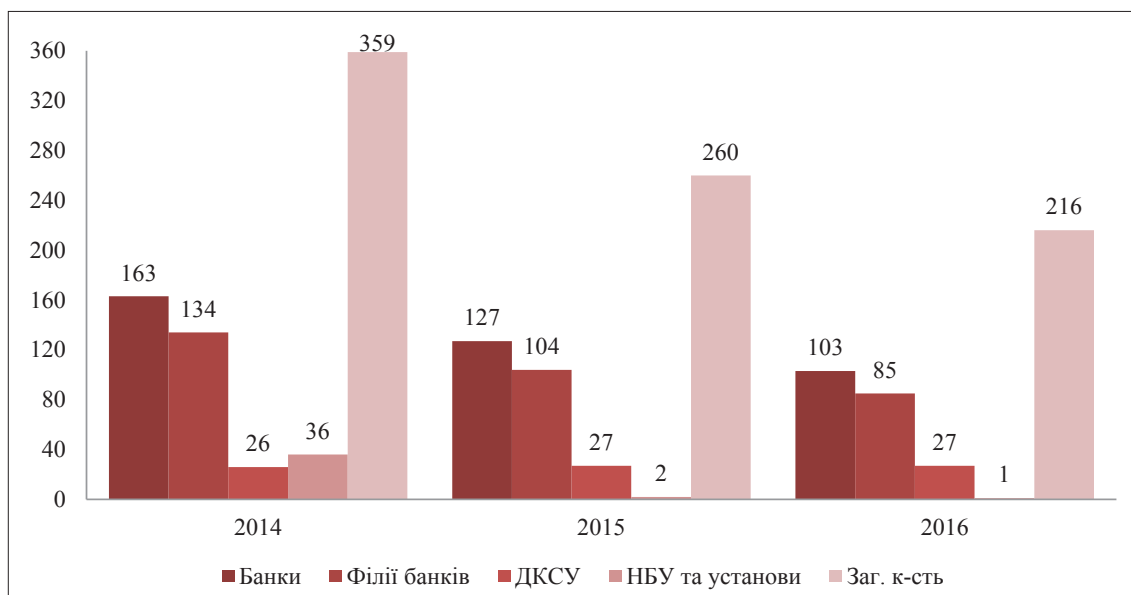

Рис. 3. Кількість учасників СЕП у 2014–2016 рр. [4]

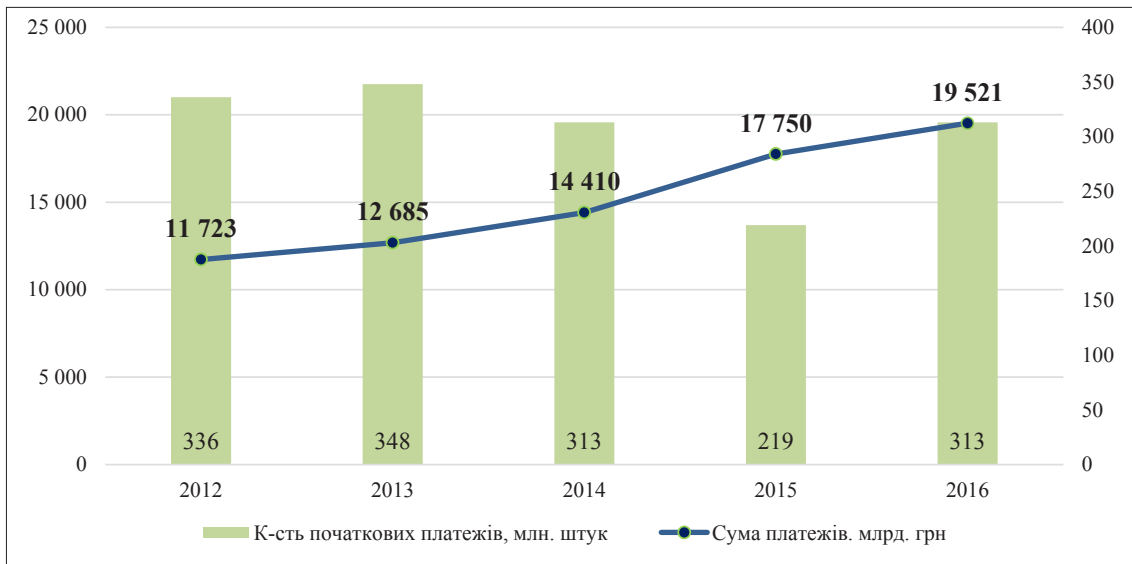

Рис. 4. Обсяги початкових платежів, здійснених через СЕП у 2012–2016 рр. [4]

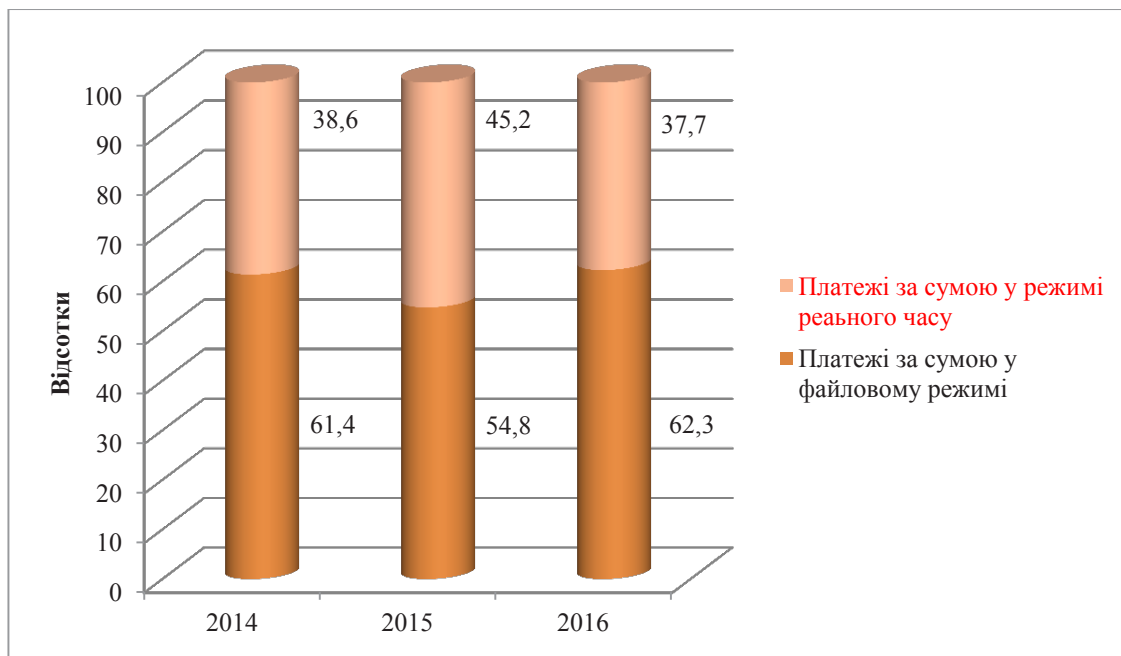

Рис. 5. Завантаженість СЕП за сумою платежу в двох режимах функціонування СЕП (файловому та режимі реального часу) [4]

файловому режимі є обов'язковим, а в режимі реального часу – за їх вибором. Водночас учасник системи, який працює в СЕП у файлому режимі, забезпечує приймання платежів у режимі реального часу. У файлому режимі обмін між банківськими електронними розрахунковими документами здійснюється шляхом приймання-передавання документів, сформованих у файл. Тривалість технологічного циклу становить 15–20 хвилин [3].

У режимі реального часу кошти списуються з технічного рахунку учасника – СЕП-платника і зараховуються на рахунок учасника-отримувача одночасно, у момент надходження платежу від відправника до СЕП.

Цей режим роботи було запроваджено в 2006 р.

Загалом близько 60% платежів, що здійснюються через СЕП, – це платежі у файлому режимі – понад 62,3% та 61,4%

у 2016 та 2014 рр. відповідно. Але, як бачимо, у 2015 р. спостерігається тенденція до збільшення частки платежів за сумою, виконаних у режимі реального часу, – до 22,5% (рис. 5).

У середньому за день у 2016 р. СЕП оброблялося 1,2 млн. початкових платежів на суму 78 млрд. грн. Середньоденний залишок коштів за рахунками учасників СЕП у 2016 р. становив 57,2 млрд. грн., тоді як у 2014 р. ці показники становили 1,2 млн. та 57,4 млрд. відповідно, а середньоденний залишок – 34,3 млрд. грн. Загалом сума платежів, що обробляється у СЕП, має тенденцію до зростання, середньоденний залишок коштів також зростає протягом аналізованого періоду, проте кількість платежів має незначні коливання, наприклад у 2015 р. цей показник був 52 тис. та на 56 тис. штук нижчим, аніж у 2014 та 2016 рр. відповідно (рис. 6).

Існує низка проблемних факторів, які негативно впливають на розвиток сучасної системи електронних платежів:

- відсутність контролю системи електронних платежів;
- недосконалість чинного законодавства України з питань захисту прав власності, що призводить до виникнення численних ситуацій неузгодженості між різними учасниками системи електронних платежів, які призводять до виникнення нестабільності та судового нагляду з боку законодавчих органів;
- низький рівень нормативного та інформаційного забезпечення учасників системи електронних платежів, що за відсутності відповідних законів із питань захисту прав та інтересів власників платіжних засобів призводить до можливості тінювих фінансових операцій у системі фінансових операцій;
- відсутність організаційних та фінансових механізмів, дія яких має забезпечувати прозоре та справедливе ціноутворення на послуги.

Негативність дії зазначених факторів проявляється у тому, що сучасний стан системи електронних платежів не може розвиватися відповідно до реальних потреб учасників платіжної системи в умовах нестабільного соціально-економічного становища в країні.

На сучасному етапі особливого значення набуває тенденція до підвищення надійності системи електронних платежів і рівня довіри під час розрахунків платіжними інструментами.

Проблеми перспективного розвитку системи електронних платежів, над якими слід працювати, стосуються вдосконалення законодавчих і нормативних вимог, які мають стати доступними і зрозумілими споживачам. Також необхідно посилити вимоги до прозорості цін на послуги і відповідальність провайдерів, якими є банки і небанківські установи, за дії їхніх агентів. Слід урегулювати питання конкуренції та функціональної сумісності, а також об'єднання банківських і торговельних мереж. Потребує подальшого розвитку інфраструктура прийняття платіжних карток та розширення сфери їх використання шляхом упровадження багатофункціональних банківських смарт-карток та реалізації супутніх проектів у соціальній сфері (студентські, соціальні, транспортні картки тощо).

Таким чином, основними завданнями системи електронних платежів мають бути:

- задоволення потреб економіки, що реформується та постійно змінюється;
- вдосконалення кредитно-монетарної політики, яку проводить НБУ, завдяки отриманню оперативної та точної інформації про переміщення грошових коштів і стан кореспондуючих рахунків;
- мінімізація часу на виконання міжбанківських розрахунків та на обіг грошових коштів;
- високий рівень безпеки міжбанківських розрахунків;
- високий рівень внутрішнього бухгалтерського обліку і контролю.

Висновки. Одним із головних понять у діяльності як національної економіки у цілому, так і в банківській системі зокрема є платіжна система, оскільки це є каналом зв'язку у загальній системі товарообігу країни. Виходячи із цього, платіжна система – це платіжна організація, до якої входять члени платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними під час переведення коштів. Таким чином, переказ коштів є основною функцією платіжної системи.

Робота платіжних систем в Україні засвідчує, що картки переважно використовуються для отримання готівки, тому надзвичайно важливими є державна підтримка та створення необхідних умов для поліпшення структури грошового обігу за рахунок масових безготівкових платежів із використанням карток і скорочення частки готівкових розрахунків.

Необхідні розроблення та реалізація заходів, що сприятимуть поліпшенню структури грошового обігу в Україні за рахунок розбудови масових безготівкових платежів із використанням платіжних карток і скороченню частки готівкових розрахунків, створенню прозорої фінансової системи, залученню через банківську систему в загальногосподарський обіг значних ресурсів (готівкових коштів громадян та юридичних осіб), забезпеченню поступового переходу населення на безготівкові розрахунки, зменшенню витрат Національного банку та держави на підтримку готівкового обігу.

Рис. 6. Середньодобові показники СЕП за 2014–2016 р. [4]

У підсумку матимемо низку важливих економічних результатів, а саме:

- збільшення питомої ваги безготівкових розрахунків платіжними картками у сфері торгівлі та послуг порівняно з розрахунками готівкою;
- розширення інфраструктури приймання платіжних карток;
- збільшення надходжень у місцеві та державний бюджети за рахунок повнішого оподаткування суб'єктів господарювання та фізичних осіб (за безготівкового обслуговування різко зменшуються можливості для приховування доходів);
- зменшення зловживань у сфері торгівлі та послуг;
- зниження витрат на касові операції, інкасацію, транспортування, зберігання готівки тощо;
- скорочення витрат на виробництво банкнот і монет та підтримку готівкового обігу;
- зменшення тіньового бізнесу.

Література:

1. Кравець В. Розвиток платіжних систем в Україні та новітні форми розрахунків / В. Кравець // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 10(188). – С. 45–47.
2. Лапко Н. Система електронних платежів НБУ в 2010 році / Н. Лапко // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 3. – С. 31–33.
3. Стоян В.І. Казначейська система : [підручник] / В.І. Стоян, О.С. Даневич, М.Й. Мац ; 3-тє вид., змін. та дооп. – К. : Центр учбової літератури, 2014. – 868 с.
4. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua/>.

Аврамчук Л.А., Коркач И.В. Современное состояние и перспективы развития системы электронных платежей Национального банка Украины

Аннотация. В статье раскрыты понятия «платежная система» и «система электронных платежей». Исследовано состояние системы электронных платежей Национального банка Украины за последние годы под влиянием внешних и внутренних факторов. Проанализированы основные тенденции развития системы электронных платежей. Предложены основные пути развития системы электронных платежей Национального банка Украины.

Ключевые слова: система электронных платежей, информационные технологии, Национальный банк Украины, количество и сумма начальных платежей, межбанковские расчеты, банковская система.

Avramchuk L.A., Korkach I.V. Current status and prospects of development of the electronic payment system of the National Bank of Ukraine

Summary. The article deals with the concept of “payment system” and “system of electronic payments”. The state of the electronic payment system of the National Bank of Ukraine in recent years by external and internal factors is studied. Analysed the basic trends of development of the electronic payments. Suggested the main ways of development of the electronic payment system of the National Bank of Ukraine.

Keywords: system of electronic payments, IT, National Bank of Ukraine, number and amount of initial payments, interbank payments, banking system.

Білецький А.А.,

к.е.н., доцент,

Університет державної фіскальної служби України

ФІНАНСОВІ НАСЛІДКИ ЗБІЛЬШЕННЯ МІНІМАЛЬНОЇ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті виявлено передумови та наслідки підвищення мінімальної заробітної плати із січня 2017 р. Обґрунтовано доцільність такого рішення та досліджено його вплив на чисельність малих і середніх підприємств.

Ключові слова: витрати домогосподарств, європейські країни, інфляція, мінімальна заробітна плата, підприємства, соціальні стандарти.

Постановка проблеми. Соціально-економічний розвиток будь-якої країни має характеризуватися зростанням життєвого рівня населення. Станом на початок 2017 р. цей рівень в Україні був одним із найнижчих у Європі, тому зрозуміло бажання керівників держави суттєво його поліпшити. Законом України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» мінімальна заробітна плата з 1 січня була підвищена до 3 200 грн.[1], що викликало в суспільстві різні оцінки – від позитивних до негативних. Саме тому є доцільність з'ясування дій урядових та парламентських структур у вирішенні цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підвищення добробуту як країни загалом, так і населення завжди було актуальним у наукових дослідженнях. Щодо України, то рівень життя населення за 2014–2016 рр. знизився більш ніж удвічі. Цьому є відповідні пояснення з політичного, військового, соціального, демографічного, економічного поглядів, тому цю ситуацію обґрунтовували провідні вчені України, зокрема соціально-економічного напрямку: В. Андрущенко, В. Гесць, Е. Лібанова, Д. Лук'яненко, О. Кириленко, В. Куценко, Л. Тарангул, А. Філіпенко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Формування ефективної соціальної політики, зокрема у напрямі фінансів населення, завжди було актуальною темою наукових досліджень. Так, одноразове збільшення рівня мінімальної заробітної плати з 1 січня 2017 р. у два рази відбулося вперше за всі роки незалежності України, тому нині ця ситуація щодо соціального ефекту ще не досліджена. Саме тому з'ясуванню фінансових наслідків цього рішення присвячена ця стаття.

Мета статті полягає у визначенні об'єктивної необхідності цих дій із боку державних органів влади та впливу на чисельність підприємств малого і середнього бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Складні суспільні умови розвитку нашої країни доволі негативно відображаються як на загальному суспільно-економічному стані держави, так і на рівні життя окремих верств населення. Так загальновідомо, що за 2014–2016 рр. цей рівень значно знизився. Сукупність низки негативних зовнішніх та внутрішніх чинників, зокрема військова агресія Росії, знецінення вітчизняної валюти майже втричі, значна інфляція в сукупності з постійними політичними протистояннями не сприяли динамічному розвитку України. Як наслідок,

за сукупності цих явищ рівень життя населення, який певною мірою визначається розмірами встановленого рівня мінімальної заробітної плати, залишається низьким. Для відповідного виправлення такого соціального стану майже наприкінці 2016 р. Кабінетом Міністрів України було внесено подання щодо змін у проекті закону «Про Державний бюджет України на 2017 рік» про збільшення мінімальної заробітної плати до 3 200 грн., або у два рази, що викликало доволі багато критичних зауважень як із боку політичних опонентів, так і окремих бізнесових структур, зокрема малого підприємництва. Для з'ясування цієї ситуації проаналізуємо окремі статистичні дані, зокрема динаміку мінімальної та середньої заробітної плати, інфляції, структуру витрат домогосподарств в Україні та інших країнах Європи. Співставимо індекси інфляції (рис. 1).

Отже, співставлення цих даних підтверджує, що:

- рівні інфляції та реальної заробітної плати протягом 2007–2013 рр. були майже співставними, що збалансовувало соціальну ситуацію;

- починаючи із 2014 р., і особливо у 2015 р., інфляція значно зросла, випереджаючи реальну заробітну плату.

Подано дані по рівню інфляції в країнах, які входять в Євросоюзу (рис. 2).

Згідно з даними рис. 2, можна зробити висновок, що цей рівень за останні десять років не перевищував 3%. Також можна зазначити, що навіть долаючи наслідки світової фінансової кризи 2009 р., він був у межах 2,5%. Позитивним чинником економічного розвитку можна вважати дефляцію у 2014 р. Зазначимо, що за рівнем інфляції в країнах ЄС, зокрема й тих, які входять у Євросоюзу, дуже уважно стежать відповідні державні структури – уряди та центральні банки. Правлячі партії, які сформували парламентські та урядові команди, чітко усвідомлюють, що виборці їм не вибачать помітний рівень інфляції, бо це суттєво відображається на добробуті населення країни. Саме тому правлячі державні структури формують відповідні стратегії, програми, плани розвитку кожної країни, а також узгоджують свої дії у структурах ЄС, що в сукупності забезпечує сприйнятливий результат. Дещо інша ситуація в Україні, і свідченням реальної економічної ситуації з урахуванням низки негативних чинників як зовнішнього, так і внутрішнього походження є сукупний індекс інфляції (рис. 3).

Отже, згідно із цими даними, можна дійти висновку, що інфляція була контрольованою за період 2007–2010 рр., порівнюючи рівень зростання заробітної плати, але за період з 2015 по 2016 р. вона надзвичайно зросла, значно випереджаючи темпи зростання заробітної плати. Ці дані свідчать про доцільність вагомих заходів щодо підвищення рівня доходів населення, особливо тих верств, які мали незначні обсяги. Проаналізуємо рівень заробітної плати працівників за окремими галузями (рис. 4).

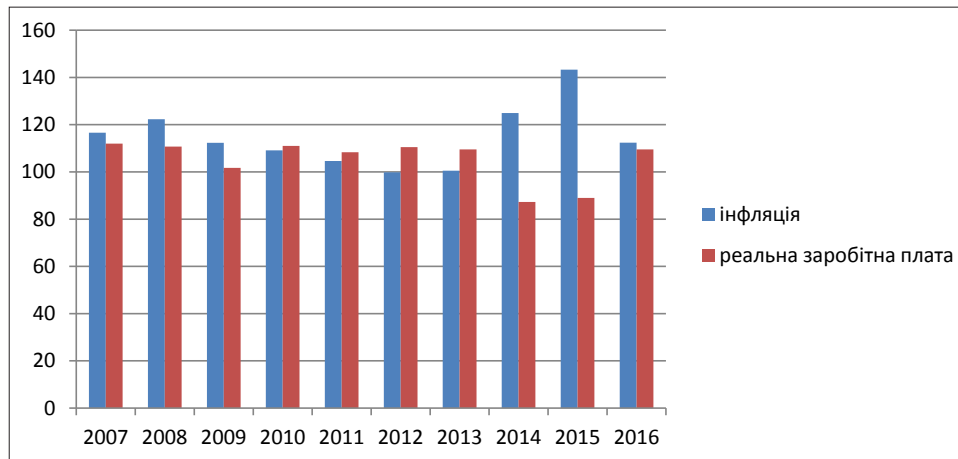

Рис. 1. Індеси інфляції та реальної заробітної плати в Україні, %

Джерело: складено за [2]

Рис. 2. Рівень інфляції в країнах Єврозони за 2007–2017 рр.

Джерело: складено за [3]

Таблиця 1

Основні соціальні стандарти за 2015–2016 рр. в Україні

Показники	2015 р.	2016 р.	
		січень-грудень	грудень
Середньомісячна фактична заробітна плата, грн.	4195	5183	6475
Мінімальна заробітна плата, грн.	з 1 січня 1218 з 1 вересня 1378	з 1 січня 1378 з 1 травня 1450 з 1 грудня 1600	1600
Середній розмір пенсій із цільовою допомогою, грн.	1700,22	1823,3	X
Мінімальна пенсія, грн.	з 1 січня 949 з 1 вересня 1074	з 1 січня 1074 з 1 травня 1130 з 1 грудня 1247	1247
Мінімальний розмір допомоги по безробіттю, грн.	з 1 січня 974,4 з 1 вересня 1102,4	з 1 січня 1102,4 з 1 травня 1160 з 1 грудня 1280 з 27 грудня 1160	з 1 грудня 1280 з 27 грудня 1160
Прожитковий мінімум, грн.	з 1 січня 1176 з 1 вересня 1330	з 1 січня 1330 з 1 травня 1399 з 1 грудня 1544	1544

Джерело: складено за [4]

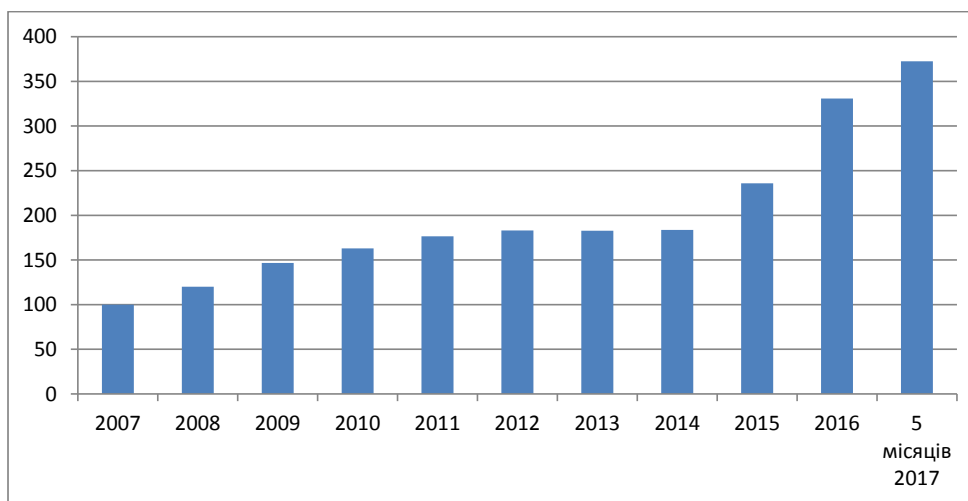

Рис. 3. Індеси інфляції наростаючим підсумком за 2007–2017 рр.

Джерело: складено за [2]

Рис. 4. Рівень галузевих заробітних плат в Україні у грудні 2016 р.

Джерело: складено за [4]

Аналізуючи дані рис. 4, можна зробити такі висновки:

- нижче середнього рівня по Україні отримували працівники пошти та кур'єрської діяльності, охорони здоров'я, надання соціальної допомоги, освіти, сільського, лісового та рибного господарства, що є свідченням традиційної приналежності до невиробничої сфери;
- високою є оплата в авіаційній галузі, що частково відображає міжнародну практику;
- підвищення оплати праці у державних службовців обґрунтовується тенденцією боротьби із корупційними провадами;
- доволі низькою залишається рівень оплати праці в освіті, де зосереджена інтелектуальна частина суспільства, незважаючи на бажання владних структур підняти цей рівень до працівників промисловості;
- розбіжність між найменшою та найбільшою оплатами праці становить більше ніж вісім разів, що значно розширює суспільство.

Зазначимо, що середньомісячна заробітна плата штатних працівників за січень-грудень 2016 р. становила 5 183 грн., зокрема у промисловості – 5 902 грн. Серед областей найнижчий рівень було зафіксовано у Тернопільській області – 3 695 грн., найвищий – у м. Києві – 8648 грн. та Донецькій обл. – 5 989 грн. [4]. На перший погляд ці рівні у більшості галузей економіки є достатніми, беручи до уваги обсяги виплат. Але зазначимо, що певна частка наших громадян періодично виїжджає за межі України, обмінюючи гривню на іноземну валюту, зокрема євро, що значно зменшує їх купівельну спроможність за кордоном. Порівняємо дані щодо мінімальних заробітних плат в Україні та інших країнах ЄС (рис. 5).

Аналіз цих даних підтверджує, що у зв'язку зі значним знеціненням гривні в період 2014–2016 рр. рівень мінімальної заробітної плати відповідно зменшився, що не сприяє його конкурентності з аналогічними рівнями в інших країнах. Зазначимо, що навіть у наших географічних сусідів – Польщі, Словаччині, Угорщині – він є більшим у вісім разів, а щодо висо-

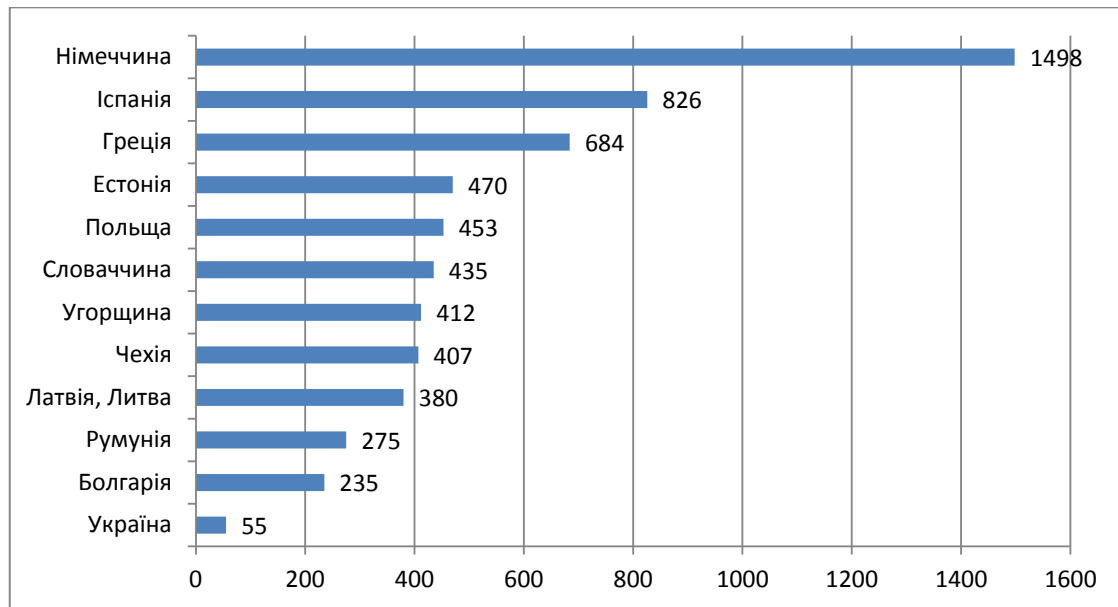

Рис. 5. Рівні мінімальних заробітних плат в Україні та окремих країнах ЄС (станом на 1 січня 2017 р., євро)

Джерело: складено за [5]

корозвинених країн, зокрема Німеччини – майже у 30 разів. Саме цією ситуацією пояснюється масовий від'їзд наших співвітчизників за кордон. Співставлення цих даних свідчить не на користь України, але ці статистичні дані необхідно порівняти з купівельною спроможністю, а також зі структурою витрат домогосподарств, зокрема на харчування, в Україні та європейських країнах (рис. 6).

Отже, аналізуючи дані рис. 6, можна зробити висновок що українці витрачають на харчування найбільшу частку доходів – 56,6%, тоді як середньостатистичний житель ЄС – у межах 15%. Найменшу частку на харчування витрачають у Великобританії – 8,6%, найбільшу – Литва – 23,3%, Естонія – 20,6%, Латвія – 20,4% [5].

Також одним із показників життєвого рівня є бідність. Аналіз статистичних даних підтверджує, що загальний рівень бідності становив 24,1%, що означає, що майже кожен четвертий українець є бідним, особливо складно зрозуміти, що майже кожен п'ятий є працюючим, а кожен двадцятий – існує нижче межі бідності [4]. Ці дані є важливим аргументом щодо кардинальних заходів із підняття життєвого рівня тих верств населення, які існують у доволі складних умовах.

Зауважимо, що на рівень життя населення впливають соціальні стандарти, тому проаналізуємо їх за два останні роки (табл. 1).

Аналіз цих соціальних нормативів дає змогу зробити такі узагальнення:

- критерії соціального характеру станом на кінець грудня 2016 р. – мінімальної заробітної плати, середнього розміру пенсії, прожиткового мінімуму, – які у доларовому еквіваленті становлять 45–55 доларів США на місяць, є навіть нижчими, ніж це передбачено на офіційному рівні, встановленому міжнародними інституціями ООН в розмірі 5 доларів США на день, що повинно становити 150 доларів США на місяць;

- є неспівставними нормативи мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії (відповідно 1 600 грн. та

1 247 грн.), беручи до уваги значні витрати більшості пенсіонерів на лікування;

- прожитковий мінімум для працездатних осіб (1 600 грн.) та осіб, які втратили працездатність (1 247 грн.), хоча і співставні з рівнем мінімальної заробітної плати, не можуть задовольнити їх елементарні потреби;

- встановлений рівень прожиткового мінімуму, як і мінімальної заробітної плати в розмірі 1 600 грн. на місяць, є науково не обґрунтованими згідно з фізіологічними потребами. Зазначимо, що будь-яких аргументованих розрахунків відповідних наукових установ та організацій, які є компетентними щодо встановлення цього рівня, у 2015–2016 рр. не оприлюднювалося;

- рівні мінімальних заробітних плат, прожиткового мінімуму, мінімальної пенсії є однаковими для мешканців великих та малих міст, а також сільської місцевості, незважаючи на різні умови отримання власних доходів;

- підвищення цієї соціальної норми будь-яким чином не зачіпає збільшення рівня мінімальної пенсії.

Отже, беручи до уваги результати виконаного дослідження, можна дійти узагальнюючого висновку, що рівень життєвого фінансового забезпечення є таким, який не задовольняє елементарні фізіологічні потреби окремих верств населення, які отримують дохід згідно з мінімальними соціальними стандартами. Очевидно, що необхідно збільшувати ці рівні. Кабінетом Міністрів України було запропоновано збільшити з 1 січня 2017 р. мінімальну заробітну плату до 3 200 грн. на місяць, що є аргументованим доказом доцільності такого рішення. Водночас наскільки таке рішення є сприйнятливим, з'ясуємо, як це відобразилося на діяльності малого і середнього бізнесу протягом перших п'яти місяців 2017 р. (табл. 2).

Аналіз цих даних підтверджує, що значного «шоку» в економіці це не викликало. Згідно з орієнтовними даними, реальне підвищення мінімальної заробітної плати зачепило близько 500 тис. працюючих або в межах 4% від загальної кількості,

зокрема працівників бюджетних закладів, де окремим співробітникам виплачувалася мінімальна заробітна плата. Співставивши відповідні показники в Україні та країнах ЄС, можна виокремити позитивні та негативні аспекти.

I. Позитивні:

– підвищення мінімальної заробітної плати дало змогу забезпечити елементарні фізіологічні потреби тих працівників, для яких цей дохід був єдиним у загальній структурі доходів;

– поліпшило соціальний стан у суспільстві, де було продемонстровано реальні заходи уряду щодо піклування про працююче населення;

– поліпшило купівельну спроможність найбідніших верств населення.

II. Негативні:

– неочікуване підняття мінімальної заробітної плати, про що було заявлено наприкінці 2016 р., викликало несприйняття цього рішення тими працівниками, які отримували дещо вищу заробітну плату, ніж 3 200 грн., й які є кваліфікованими фахівцями робітничих професій, оскільки «зрівнялівка» некваліфікованої та кваліфікованої праці ніколи позитивно не сприймалася у суспільстві, а відповідного перерахунку для кваліфікованих працівників не було передбачено;

– малий бізнес не встиг підготуватися до змін у фінансовій діяльності і збільшення виплат працівникам та відрахувань до бюджетів;

– підвищення цих соціальних стандартів не пов'язане із цілеспрямованими заходами щодо активізації економічної діяльності.

Отже, є відповідні плюси та мінуси, але є очевидним, що розпочата робота з підвищення прожиткового рівня є позитивом, який потрібно продовжувати

Висновки. Забезпечення гідного рівня життя населення є одним із головних завдань керівництва будь-якої держави, тому в демократичних країнах цьому соціальному критерію приділяють належну увагу та реалізують конкретні заходи щодо його забезпечення. Україна, яка лише долає наслідки затяжної суспільної кризи, намагається формувати відповідні соціальні стандарти. Зрозуміло, що цей шлях не є легким, тут можливі як здобутки, так і певні прорахунки. Виконане дослідження підтверджує, що підняття мінімальної заробітної плати було вимушеним заходом, тому під час його реалізації не вдалося вирішити всі основні питання щодо підвищення рівня добробуту населення, тому необхідно продовжувати розпочаті реформи.

Рис. 6. Структура витрат домогосподарств на харчування в Україні та європейських країнах
Джерело: складено за [5]

Таблиця 2

Динаміка чисельності юридичних осіб, у тому числі приватних та ТОВ (кількість)

Показники	2016 р.		2017 р.				
	листопад	грудень	січень	Лютий	березень	квітень	травень
Юридичних осіб, всього	1174530	1179553	1185071	1188508	1193694	1198110	1200347
в тому числі:							
приватні	202400	202397	202352	202450	202585	202351	201726
ТОВ	524454	528314	532401	532245	539422	543222	545706

Література:

1. Закон України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1801-19>.
2. Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.
3. Графік інфляції в Єврозоні по роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.statbureau.org>.
4. Основні показники рівня життя населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.profoavitamr.org/attachmnt/article/.../16-12_fpu.doc.
5. На що витрачають кошти домогосподарства України та ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blagoustriy.info/experiences/37/show>.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
7. Мінімальні зарплати в ЄС: у десяти країнах «міні малка» нижча за 500 євро (інфографіка) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://economics.unian.ua/finance/1773132-minimalni-zarplati-v-es-v-desyati-krajinah-minimalka-nijche-500-evro-infografika.html>.

Белецкий А.А. Финансовые последствия увеличения минимальной заработной платы в Украине

Аннотация. В статье выявлены предпосылки и последствия повышения минимальной заработной платы в январе 2017 г. Обоснована целесообразность такого решения и исследовано его влияние на численность малых и средних предприятий.

Ключевые слова: расходы домохозяйств, европейские страны, инфляция, минимальная заработная плата, предприятия, социальные стандарты.

Biletskyi A.A. Financial consequences of the increase in the minimum wage in Ukraine

Summary. The article reveals the preconditions and consequences of the increase in the minimum wage in January 2017. The appropriateness of such a decision and its impact on the number of small- and medium-sized enterprises are substantiated.

Keywords: household expenses, European countries, inflation, minimum wages, enterprises, social standards.

*Гладких Д.М.,
к.е.н., доцент,
завідувач сектору грошово-кредитної політики
відділу фінансової безпеки,
Національний інститут стратегічних досліджень*

ПОГЛИБЛЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЄС: СПЕЦИФІЧНІ РИЗИКИ У ГРОШОВО-КРЕДИТНІЙ СФЕРІ

Анотація. У статті описано специфічні ризики у грошово-кредитній сфері, з якими може стикнутися українська фінансова система в процесі подальшої інтеграції з Європейським Союзом, та необхідні заходи з боку держави, спрямовані на мінімізацію даних ризиків.

Ключові слова: банки, капітал, девальвація, міжнародні резерви, інфляція.

Постановка проблеми. Просування України шляхом більш тісної євроінтеграції ставить перед нею питання про готовність протистояти новим для неї ризикам та загрозам у фінансовій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку фінансової системи України як елемента світового фінансового ринку досліджуються в роботах В.М. Гесця [4], О.С. Власюка [2], І.О. Лютого [7] та інших українських фахівців. Дослідженню основних проблем банківської системи України присвячені праці О.В. Дзюблюка [3], В.І. Міщенко [8], С.В. Науменкової [8], Т.С. Смовженко [9] та багатьох інших науковців. Грошово-кредитна безпека як ключовий елемент механізму забезпечення фінансової безпеки держави є об'єктами досліджень О.І. Барановського [1], В.П. Загарія [5], В.В. Коваленко [6], О.М. Шарова [10] та ін. Проте залишається дискусійним питання побудови оптимального механізму реагування на нові виклики, що несе для грошово-кредитної системи України подальша її інтеграція до структур Європейського Союзу.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі аналізу поточних тенденцій розвитку банківської системи європейських країн та загальносвітових трендів у фінансовій сфері окреслити основні подальші заходи держави в особі уряду та Національного банку, спрямовані на мінімізацію майбутніх ризиків та очікуваних негативних наслідків подальшої більш тісної інтеграції України до структур Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Очікуване з 01.09.2017 набуття чинності Угоди про асоціацію України та ЄС зумовлює необхідність пошуку та узгодження з партнерами подальших кроків України на шляху до її інтеграції до структур Європейського Союзу. Яку форму буде набувати подальша інтеграція (митний союз, спільний ринок, повноцінна інтеграція з подальшим набуттям членства або ті чи інші комбіновані варіанти), на разі невідомо, проте рух у даному напрямі, очевидно, буде продовжуватися, що актуалізує питання аналізу потенційних ризиків, які виникатимуть на подальшому шляху України до структур Європейського Союзу.

Отже, подальше поглиблення інтеграції України та ЄС, окрім безумовних переваг та додаткових можливостей в економічній та фінансовій сферах, мають низку специфічних ризиків, що можуть проявитися у середньостроковій перспективі. Ці ризики, зокрема, полягають у такому.

Невиконання загальноєвропейських вимог до капіталу банків у середньостроковій перспективі.

Наприкінці 2013 р. на рівні Європейського Союзу був створений Банківський союз, що об'єднав під єдиною системою нагляду 130 найбільших банків Єврозони з 6 тис. банків та 8 тис. банків ЄС та передбачає три основні принципи функціонування [11]:

- єдина система банківського нагляду, підконтрольна ЄЦБ;
- єдиний механізм урегулювання банківських банкрутств зі спеціальним новим фондом для відшкодування втрат клієнтів;
- загальна система страхування приватних банківських вкладів на рівні до 100 тис. євро.

При цьому контроль над рештою більш дрібних банків залишається за національними регуляторами.

Ще під час обговорення Угоди про асоціацію з ЄС у 2013 р. Україна вже виконувала основні вимоги Базель І. Тим часом у ЄС вже були запроваджені новіші вимоги щодо достатності капіталу – Базель ІІ, і підписана Угода про асоціацію зобов'язує Україну забезпечити гармонізацію із цими нормами. Проте з того часу ЄС перейшов на стандарт Базель ІІІ, що передбачає, зокрема: мінімальний норматив адекватності капіталу на рівні 8%, буфер запасу капіталу на рівні 2,5%, контрциклічний буфер капіталу на рівні від 0 до 2,5%, буфер капіталу на рівні від 0 до 3,5% для системно важливих установ, буфер системного ризику від 0 до 5%, що не підсумовується з буфером для системної установи. Отже, вимоги щодо достатності капіталу можуть бути у проміжку від 10,5% до 16,5%, скориговані на ризик активів банків залежно від їх системного статусу, розміру або спеціалізації [12, с. 142–143].

У 2015 р. НБУ зробив перший крок до впровадження Базель ІІІ, включивши певні його елементи в план поступового введення протягом 2019–2023 рр., тобто після завершення програми кредитування з боку МВФ. Наприклад, норматив достатності капіталу першого рівня в розмірі 7% має набути чинності у 2019 р., а буфер резервування капіталу буде впроваджуватися поступово протягом 2020–2023 рр., збільшуючись кожного року до 2,5% у 2023 р. Системні банки формуватимуть буфер системного банку на рівні 1–2%. Проте це рішення на разі є лише рамочним і не має чіткої деталізації [12, с. 149].

Нині банківська система України не витримує порівняння з банківськими системами країн ЄС, адже фактично знаходиться на рівні Базель І, натомість європейські країни – вже у Базелі ІІІ.

Унаслідок фінансової кризи з початку 2014 р. кількість працюючих в Україні банків скоротилася вдвічі – зі 180 до 90 (станом на 01.07.2017), 36 з яких на рівні НБУ були визнані проблемними [13], адже протягом другого кварталу поточного року (до 11.07.2017) мали збільшити статутний капітал до мінімальної позначки 200 млн. грн., проте мали примарні шанси виконати цю вимогу. Дійсно, 20 банків із 36 станом на

11.07.2017 не виконали завдання зі збільшення статутного капіталу [14]. Кількість працюючих банківських відділень скоротилася з 19,3 тис. станом на 01.01.2014 до 9,8 тис. на 01.07.2017.

Додатковою проблемою, пов'язаною із незадовільною якістю банківського нагляду в Україні, є хронічне порушення на рівні банківської системи у цілому нормативу Н9 («Максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами»), граничне значення якого становить 25%. Уведений в дію з 01.07.2015 Постановою Правління НБУ від 08.06.2015 № 361, цей норматив порушується з 01.09.2015, тобто вже протягом 22 місяців поспіль [15]. Очевидно, є певне протиріччя між доцільністю впровадження того чи іншого обмежувального заходу за ініціативою регулятора та неможливістю забезпечити його дотримання протягом майже двох років.

Отже, нині банківська система України порівняно з банківськими системами країн ЄС знаходиться у незадовільному стані, значна кількість працюючих банків не в змозі забезпечити планове нарощення статутного капіталу згідно із затвердженим НБУ графіком та претендувати на відповідність нормативам ЄС у середньостроковій перспективі.

Девальвація гривні внаслідок лібералізації руху капіталу. Чинне законодавство України суттєво обмежує рух капіталу як для резидентів, так і для нерезидентів. Зокрема, фізичні й юридичні особи – резиденти України не можуть вільно відкривати рахунки за кордоном, відправляти значні суми валюти за межі України без «поважних» причин (лікування, навчання тощо). Для інвестування за кордоном резидентів передбачено отримання спеціальних ліцензій НБУ.

Для виводу капіталу за кордон недобросовісні юридичні особи – резиденти використовують різноманітні схеми, найбільш поширеними серед яких є фіктивний експорт та фіктивний імпорт. У першому випадку підприємство свідомо відправляє за кордон певний товар, заздалегідь погодивши з контрагентом ненадходження в Україну оплати, яка «осідає» на рахунках підприємства чи його фактичних власників за кордоном. У другому випадку підприємство здійснює за кордон передоплату за певний товар, заздалегідь погодивши з контрагентом, що насправді товар в Україну не надійде. В межах боротьби з відпливом капіталу за кордон у такий спосіб НБУ вимагає від усіх банків щомісячного надання статистичної звітності за формою № 531 «Звіт про резидентів – суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, які перевищили встановлені законодавством строки за розрахунки за експортними операціями», що містить вичерпну інформацію про юридичну особу (експортера чи імпортера), для подальшого вжиття штрафних санкцій щодо неї.

Іноземні інвестори також стикалися з проблемами, пов'язаними не лише з репатріацією (виводом) інвестицій, а навіть із перерахунком за кордон дивідендів. На практиці це означало, що Національний банк регулював виплату дивідендів за кордон у «ручному режимі» [16; 17], кожний рік визначаючи окремими постановами граничні суми та механізм виплати дивідендів за кордон.

З одного боку, ці заходи були вимушеною реакцією на обвальну девальвацію гривні, що відбувалася протягом 2014–2015 рр., адже репатріація дивідендів є відчутним складником платіжного балансу: так, протягом 2016 р. їх обсяг становив близько 700 млн. дол. США [18]. З іншого боку, наявність цих бар'єрів суттєво ускладнювала процес залучення в Україну іноземних інвестицій, адже повністю нівелювала зацікавленість потенційних інвесторів до співпраці з нею.

Стабілізація стану валютного ринку на початку 2017 р. дала змогу Національному банку пом'якшити чинні обмеження на рух капіталу. Постановою Правління НБУ № 41 від 25 травня 2017 р. «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України» [19] іноземні інвестори отримали можливість повертати вкладені в Україну кошти. Водночас для попередження відпливу капіталу через тіньові схеми регулятор має контролювати відповідність таких операцій визначеному переліку умов.

Очевидно, що подальше поглиблення інтеграції України та Європейського Союзу спонукає Україну до поступової відмови від жорсткого контролю руху капіталу та суттєвої лібералізації валютного законодавства, що може провокувати значний відплив капіталу в короткостроковій перспективі. Своєю чергою, це може негативно вплинути на курсову динаміку шляхом зростання попиту на міжбанківського валютному ринку з боку іноземних інвесторів, що бажатимуть «вийти» з України.

Знецінення міжнародних резервів України внаслідок курсової переоцінки пари «євро – долар США».

Інформація про структуру міжнародних резервів будь-якої держави може суттєво впливати на попит і пропозицію різних валют на світовому ринку, отже, на динаміку їх курсів. У зв'язку із цим не всі країни демонструють повну відкритість у цьому питанні. Зокрема, Китай уперше докладно розкрив структуру власних міжнародних резервів лише у 2010 р. [20], адже до цього ця інформація вважалася державною таємницею. Як виявилось, 65% резервів КНР номіновано в доларах США, 26% – у євро, 5% – у фунтах стерлінгів та 3% – у японських єнах. Центробанк Російської Федерації щомісячно публікує загальну суму міжнародних резервів РФ та частки в ній монетарного золота, СДР та резервної позиції у МВФ [21], проте докладно розкриває структуру резервів лише раз на рік у щорічному звіті Центробанку. Зокрема, станом на 01.01.2016 валютна (без урахування монетарного золота) частка резервів Центробанку РФ мала таку структуру: долар США – 43,1%, євро – 40,1%, фунт стерлінгів – 10,7%, канадський долар – 3,9%, австралійський долар – 1,2%, японська єна – 1%. Центробанк Республіки Білорусь [22] публікує щомісячну статистику міжнародних резервів в еквіваленті доларів США без розбивки по різних валютах, проте наводить їх загальний розмір у двох різних сумах, які суттєво (до 10%) відрізняються: резерви у національному визначенні та резерви згідно з методологією МВФ. При цьому резерви у національному визначенні завжди більші, очевидно, за рахунок присутності в них російських рублів. Отже, не існує загальноприйнятого у світі еталону поведінки центробанків щодо прозорості в розкритті структури міжнародних резервів держави, натомість кожна країна визначає для себе необхідний рівень прозорості самостійно.

Україна почала періодично розкривати структуру власних міжнародних резервів у різних валютах лише з липня 2016 р. Остання розгорнута структура опублікована Національним банком станом на 01.07.2017. Згідно з даними НБУ [23], із загальної суми резервів (18,0 млрд. дол. США) резервні активи в доларах США становлять 12 883 млн. дол. США (71,7%), у євро – еквівалент 2 964 млн. дол. США (16,5%), у китайських юанях – еквівалент 776 млн. дол. США (4,3%), у фунтах стерлінгів – еквівалент 664 млн. дол. США (3,7%), у японських єнах – еквівалент 595 млн. дол. США (3,3%). Таким чином, структура міжнародних резервів України має відчутний дисбаланс на користь американської валюти.

Подальше поглиблення інтеграції України до структур Європейського Союзу може вимагати від Національного банку поступової зміни поточної структури міжнародних резервів на користь євро за рахунок зменшення частки активів у доларах США з урахуванням очікуваного зростання обсягів експортно-імпорتنних операцій вітчизняних підприємств з європейськими партнерами, що, своєю чергою, зумовлює ризик часткового знецінення міжнародних резервів України в доларовому еквіваленті.

З початку 2008 р. до початку 2015 р. курс євро до долара США поступово знизився з позначки 1,6 дол. до 1,05, або на 34% [24]. Нині пара «євро – долар» коливається в інтервалі 1,1–1,15 дол. США за євро. Проте зберігається загальний тренд на поступове зниження курсу євро в довгостроковій перспективі, що забезпечує для європейських виробників низку переваг на світовому ринку товарів і послуг.

Таким чином, на тлі довгострокового тренду на зниження курсу євро потенційна часткова конвертація міжнародних резервів України з доларових активів на активи, номіновані у євро, загрожуватиме відповідними втратами за рахунок переоцінки міжнародних резервів України в еквіваленті доларів США.

Збереження в Україні високих темпів інфляції, що не відповідають європейському рівню та знижують конкурентоспроможність товарів, вироблених в Україні.

Жорстка монетарна політика та антиінфляційні заходи, що здійснюються на державному рівні в Україні, не дають можливості достатньо приборкати негативну тенденцію цінового зростання: за 2014 р. рівень інфляції в Україні становив 24,9%, у 2015 р. зріс до 43,3% і лише протягом 2016 р. знизився до позначки 12,4%. Політика інфляційного таргетування, прийнята на заміну політики жорсткої прив'язки валютного курсу гривні до долара США у попередні роки, має на меті поступове зниження рівня інфляції з двозначних до однозначних величин.

За оцінками НБУ [25], протягом 2017 р. споживча інфляція продовжить знижуватися: $8\% \pm 2$ в. п. – на 2017 р. та $6\% \pm 2$ в. п. – на 2018 р. Водночас унаслідок суттєвого зростання попиту, що зумовлений двократним підвищенням мінімальної заробітної плати, інфляція на кінець 2017 р. має зміститися ближче до верхньої межі цільового діапазону (9,1%), але повинна повернутися до центральної точки діапазону (6,0%) у 2018 р.

На відміну від України країни Євросоюзу протягом останніх 10 років фіксували зростання цін на рівні, значно нижчому 3% (переважно в межах 1,0–1,5%), натомість у 2014 р. навіть було зафіксовано дефляцію [26].

Ризик збереження високих (у два-три рази вищих, аніж в інших європейських країнах) темпів інфляції в Україні в умовах поглиблення інтеграції України та Європейського Союзу нівелює конкурентні переваги нашої держави відносно країн ЄС, адже товари, вироблені у нас, можуть конкурувати на відкритому європейському ринку передусім за рахунок їх більш низької порівняно з конкурентами ціни.

Висновки. Виходячи з поточного загального стану економіки України, перспективи значного зростання капіталізації банківської системи за рахунок внутрішніх та зовнішніх джерел виглядають сумнівними, адже українські власники банків практично не мають можливості поповнювати їх статутні фонди, натомість іноземці не проявляють зацікавленості у збільшенні масштабу присутності в Україні в умовах неврегульованого збройного конфлікту та з урахуванням чинних обмежень руху капіталу. Крім того, суттєве зростання частки іноземного капіталу у банківській системі України суперечить

базовим засадам монетарного суверенітету держави (частка іноземного капіталу у статутному капіталі банківської системи станом на 01.01.2017 зросла до рівня 53,6%). Натомість лібералізація руху капіталу може спровокувати не зростання, а вплив іноземного капіталу (принаймні в короткостроковій перспективі) та подальше падіння капіталізації банківської системи.

Лібералізація руху капіталу в Україні не має альтернативи, адже ст. 145 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, ратифікованої Законом України від 16.09.2014 № 1678-VII, передбачається гармонізація законодавства України щодо забезпечення вільного руху капіталу відповідно до європейських стандартів.

У разі виникнення нагальної необхідності часткової конвертації міжнародних резервів України у валюту чи цінні папери, номіновані у євро, доцільний продаж на валютному ринку доларів США в найбільш сприятливі моменти максимально «дешевого» євро (очевидно, нижче позначки 1,05 дол. США за євро).

Внаслідок упровадження режиму інфляційного таргетування у 2016–2017 рр. в Україні спостерігалось суттєве зниження рівня інфляції (з 43,3% за 2015 р. до 12,4% за 2016 р.) із високою ймовірністю досягнення однознакового (нижче 10%) показника інфляції за результатами поточного року. При цьому зміни валютного курсу гривні відбувалися зі значно меншою амплітудою коливань, ніж у 2014–2015 рр. У першому півріччі поточного року була зафіксована ревальвація гривні. Таким чином, монетарну політику НБУ на основі режиму інфляційного таргетування у цей період можливо визнати у цілому успішною. Отже, поточний режим інфляційного таргетування має бути збережений.

Подальші заходи НБУ та уряду у сфері забезпечення цінової стабільності та підвищення ефективності монетарної політики мають передбачати: мінімізацію грошової емісії, насамперед, шляхом обмеження купівлі НБУ ОВДП; подальше зниження облікової ставки для поступового зменшення ставок на ринку кредитних ресурсів; дотримання позитивного рівня ставок НБУ відносно інфляції; активізацію використання одного з базових регулюючих інструментів НБУ – обов'язкового резервування шляхом підвищення норми резервування залучених коштів по гривневих ресурсах до рівня 7–8%, що дасть змогу зменшити процентні витрати НБУ, пов'язані з продажем банкам сертифікатів; відновлення диференціації норм обов'язкового резервування для гривні та інших валют, підвищені (від 10%) норми резервування для іноземної валюти; обмеження продажу банкам ОВДП та сертифікатів НБУ через поступове зниження їх доходності для активізації кредитування банками корпоративних позичальників та МСБ.

Література:

1. Барановський О.І. Безпека банківської сфери / О.І. Барановський // Вісник НБУ. – 2014. – № 6. – С. 20–27.
2. Власюк О.С. Банківська криза в Україні: втрати, помилки та пріоритети посткризового відновлення / О.С. Власюк // Стратегічні пріоритети – 2017. – № 2. – С. 45–60.
3. Дзюблюк О. Соціально-економічні засади суспільної довіри до банківського сектору / О. Дзюблюк // Вісник Тернопільського національного економічного університету – 2016. – № 2. – С. 54–69.
4. Геєць В.М. Економіка України: ключові проблеми і перспективи / В.М. Геєць // Економіка і прогнозування. – 2016. – № 1. – С. 7–22.
5. Загарій В.П. Монетарні важелі досягнення фінансової безпеки: досвід розвинених країн / В.П. Загарій // Бізнес Інформ. – 2014. – № 4. – С. 400–404.

6. Коваленко В.В. Достатність капіталу у забезпеченні стабільного розвитку банків України / В.В. Коваленко // Стратегічні пріоритети – 2017. – № 2. – С. 73–80.
7. Лютий І.О., Мороз П.А. Суперечності процесів фінансіалізації та їх вплив на економічне зростання в Україні / І.О. Лютий, П.А. Мороз // Економіка України – 2014. – № 4. – С. 29–39.
8. Міщенко В.І., Науменкова С.В. Макропруденційні інструменти в механізмі забезпечення фінансової стабільності / В.І. Міщенко, С.В. Науменкова // Фінанси України. – 2015. – № 10. – С. 53–76.
9. Макроекономічна політика в Україні в 2014–2019 рр.: банківська і фінансова сфери / Т. Смовженко, Г. Багратян, І. Кравченко // Вісник НБУ. – 2014. – № 10. – С. 20–24.
10. Шаров О.М. Валютна політика України: чверть сторіччя невідомості / О.М. Шаров // Економіка і прогнозування. – 2016. – № 2. – С. 41–73.
11. Банковский союз Европы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.svoboda.org/a/25207671.html>.
12. Поглиблення відносин між ЄС та Україною. Що, чому і як? / За ред. М. Емерсона та В. Мовчан. – К. : Центр європейських політичних досліджень та Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2016. – 267 с.
13. Более трех десятков украинских банков нуждаются в докапитализации [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zn.ua/ECONOMICS/bole-treh-desyatkov-ukrainskih-bankov-nuzhdayutsya-v-dokapitalizacii-248529_.html.
14. Двадцать банков под угрозой проблемного статуса [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/rus/news/2017/07/11/626972/>.
15. Значення економічних нормативів по системі банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593.
16. Оголошено збір інформації про наміри бізнесу щодо репатріації дивідендів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=30478343&cat_id=55838.
17. Національний банк здійснює моніторинг потенційного обсягу репатріації дивідендів за 2016 рік задля подальшого скасування заборони на їх виплату [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=43401256&cat_id=55838.
18. Иностранные инвесторы вывели из Украины \$700 млн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://finance.liga.net/economics/2017/1/27/news/51692.htm>.
19. Постанова Правління НБУ «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України» від 25 травня 2017 р. № 41 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/document/download?docId=49232414>.
20. Китай впервые раскрыл структуру своих золотовалютных резервов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rbc.ru/economics/03/09/2010/5703ddb9a79470ab5024823>.
21. Международные резервы Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cbr.ru/hd_base/?Prtd=mrgf_m.
22. Национальный банк Республики Беларусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbrb.by>.
23. Статистика. Статистика зовнішнього сектору. Міжнародні резерви. Стан міжнародних резервів та ліквідність в іноземній валюті [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=7693066.
24. Почему падает евро? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fingeniy.com/pochemu-padaet-evro>.
25. Інфляційний звіт за січень 2017 р. – С. 59 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43401297>.
26. Графики инфляции в Еврозоне по годам [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.statbureau.org/ru/eurozone/inflation-charts-yearly>.

Гладких Д.М. Углубление интеграции Украины и ЕС: специфические риски в денежно-кредитной сфере

Аннотация. В статье описаны специфические риски в денежно-кредитной сфере, с которыми может столкнуться украинская финансовая система в процессе дальнейшей интеграции с Европейским Союзом, и необходимые действия со стороны государства, направленные на минимизацию данных рисков.

Ключевые слова: банки, капитал, девальвация, международные резервы, инфляция.

Hladkykh D.M. Deepening the integration of Ukraine and the EU: specific risks in the monetary sphere

Summary. The article describes specific risks in the monetary sphere that the Ukrainian financial system may face in the process of further integration with the European Union and the necessary actions on the part of the state aimed at minimizing these risks.

Keywords: Banks, capital, devaluation, international reserves, inflation.

Гудзовата О.О.,

к.е.н., доцент, доцент кафедри інформаційних систем у бізнесі,
Львівський торговельно-економічний університет

ЧИННИКИ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ СФЕРИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Анотація. У статті відзначено погіршення стану фінансової безпеки держави внаслідок кризових явищ у країні. Істотний вплив на фінансову безпеку здійснює стан грошово-кредитної сфери. Виявлено чинники розвитку грошово-кредитної сфери України за сферами впливу в контексті формування системних характеристик фінансової безпеки держави, здійснено інтегральне оцінювання в розрізі індикаторів грошово-кредитної безпеки.

Ключові слова: фінансова безпека держави, грошово-кредитна сфера, внутрішні та зовнішні чинники, індикатори грошово-кредитної безпеки, інтегральне оцінювання рівня грошово-кредитної безпеки України.

Постановка проблеми. В умовах поглиблення дисбалансів соціально-економічного розвитку України, зумовлених дестабілізуючими діями Російської Федерації, кризовими явищами в економіці та несприятливою зовнішньою кон'юктурою, погіршився стан фінансової безпеки держави. Вітчизняна фінансова система виявила низьку здатність протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам сталого розвитку, що ускладнює її спроможність забезпечувати необхідний рівень фінансово-економічної стабільності держави та її соціальний розвиток. За більшістю складників фінансової безпеки наявні негативні тенденції, про що свідчать показники критичного збільшення зовнішньої та внутрішньої заборгованості, небезпечно для економічної незалежності зростання частки іноземного капіталу в банківському секторі, поширення девальваційних очікувань та подорожчання кредитних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження сутності та особливостей впливу грошово-кредитної сфери на фактори та вимірники економічної динаміки зробили праці таких фундаторів економічної думки, як Дж.М. Кейнс, Б. Маккаллум, А. Маршалл, К. Сімс, М. Туган-Барановський, І. Фішер, М. Фрідмен, Дж. Хікс, Р. Дж. Хоутрі та ін., сучасних зарубіжних економістів: А. Бліндера, Б. Бернарке, Ф. Мишкіна, С. Мойсеєва, Д. Стігліца та вітчизняних авторів, серед яких – О. Барановський, А. Гальчинський, В. Геєць, Н. Гребеник, А. Єпіфанов, В. Лепушинський, М. Макаренко, А. Мороз, П. Нікіфоров, М. Савлук, І. Сало, В. Стельмах, А. Чухно, В. Ющенко та ін. Численні напрацювання свідчать про високу актуальність цього питання, та водночас очевидним є факт недостатнього розроблення в науковій літературі комплексного підходу до оцінювання ефективності грошово-кредитної сфери, систематизації принципів та показників виміру цього явища в системі економічної безпеки держави.

Важливу роль у зміцненні фінансової безпеки держави відіграє безпека у грошово-кредитній сфері, яка створює умови для розвитку національної економіки та безпосередньо впли-

ває на макроекономічне середовище в країні, зокрема на економічну динаміку, рівень і темпи інфляції, доступність кредитних ресурсів, забезпечення стабільності грошової одиниці.

Водночас для вітчизняної грошово-кредитної сфери характерними є недоліки, що унеможливають відновлення стійкої динаміки економічного розвитку про що свідчить деструктивний розвиток грошового обігу і кредитних відносин, зокрема надмірність грошової маси, висока вартість кредитних ресурсів, інфляційні процеси та девальвація національної грошової одиниці. Як наслідок, грошово-кредитна сфера не виконує завдань і базових функцій для створення умов для забезпечення соціально-економічного розвитку держави і досягнення поліпшення умов та рівня якості життя населення України.

Мета статті полягає в окресленні чинників та функціональних особливостей розвитку грошово-кредитної сфери в контексті формування системних характеристик фінансової безпеки держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток грошово-кредитної сфери в Україні значною мірою визначається наявними внутрішніми чинниками розвитку: ефективністю інституційно-правового забезпечення, сформованістю організаційно-економічних умов розвитку досліджуваної сфери, соціально-психологічними особливостями населення країни. Однак в умовах глобалізації світової економіки рівень грошово-кредитної безпеки все більше залежить і від зовнішніх чинників. Йдеться про посилення залежності національної економіки від кон'юктури зовнішніх ринків, рівня економічної активності в країнах, що розвиваються, обсягів надходжень валютної виручки експортерів. Об'єктивним є виокремлення чинників розвитку грошово-кредитної сфери України за сферами впливу в контексті формування системних характеристик фінансової безпеки держави (рис. 1).

Одним із найбільш визначальних чинників розвитку вітчизняної грошово-кредитної сфери впродовж останніх років є гібридна агресія Російської Федерації проти України, наслідком чого стали втрата частини виробничо-технологічної інфраструктури та промислового потенціалу країни, послаблення інвестиційної привабливості вітчизняної економіки, активізація процесів внутрішньої міграції, зростання витрат на оборону та соціальний захист внутрішньо переміщених громадян, звуження податкової бази, зростання дефіциту бюджетів усіх рівнів.

Загальне загострення військово-політичної ситуації призвело до дестабілізації грошово-кредитного ринку, «розхитування» курсу національної грошової одиниці, підвищення темпів зростання інфляції та зниження купівельної спроможності населення, скорочення золотовалютних резервів НБУ та збитковості банківської системи. Це зумовлює необхідність розроблення та реалізації інструментів забезпечення стійкості

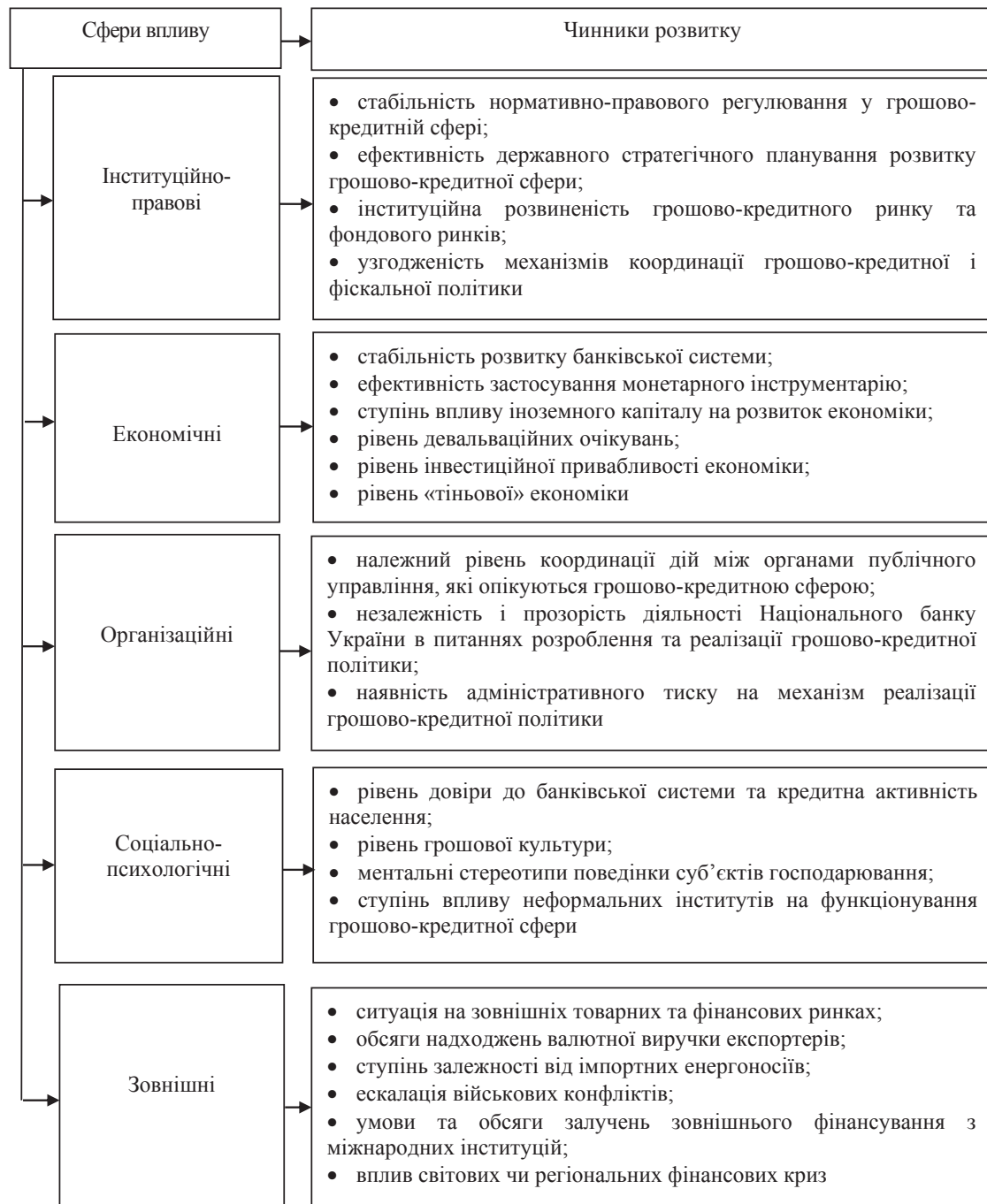

Рис. 1. Чинники розвитку грошово-кредитної сфери в Україні (запропоновано автором)

грошово-кредитної системи держави як засобу протидії гібридній війні.

Для досягнення мінімізації вищенаведених негативних чинників та дисбалансів розвитку грошово-кредитної сфери, що продукують загрози фінансовій безпеці та макроекономічній стабільності України впродовж останніх років, актуалізується питання дослідження рівня грошово-кредитної безпеки, завдяки чому можна отримати об'єктивну інформацію про функціональні особливості розвитку грошово-кредитного сектора економіки, виявити загрози, які чинять деструктивний вплив на рівень грошово-кредитної, а через неї й фінансової безпеки, та розробити активні контрзаходи щодо започаткування проце-

сів стабілізації функціонування грошово-кредитної системи. У контексті формування системних характеристик фінансової безпеки держави необхідним є, по-перше, застосування ефективних методів оцінювання рівня грошово-кредитної безпеки, а по-друге, виокремлення індикаторів, за якими можна оцінити рівень грошово-кредитної безпеки України у цілому, та зосередження уваги на тих показниках, значення яких перевищують порогові та здійснюють деструктивний вплив на грошово-кредитну сферу.

Наголосимо на тому, що фінансова безпека держави є інтегральною характеристикою стану фінансової системи, яка включає характеристики стану низки взаємопов'язаних

структурних складників, у т. ч. грошово-кредитної сфери. Це зумовлює необхідність інтегрального оцінювання її рівня для адекватного та своєчасного реагування на внутрішні та зовнішні дестабілізуючі фактори. Таким чином, для визначення динаміки інтегрального індексу грошово-кредитної безпеки необхідна відповідна методологія, яка може забезпечити діагностику її стану з можливістю порівняння з інтегральними пороговими (оптимальними) значеннями [1, с. 44].

У нашій державі розроблено Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Однак, на думку низки науковців, дана методика містить значну кількість недоліків, які стосуються як складу індикаторів, так і безпосередньо самої методології, що призводить до отримання некоректних результатів щодо визначення рівня економічної безпеки держави та її складників [2], тому необхідним є застосування вдосконаленої методології, яка усуває наявні недоліки та відрізняється розширеним складом індикаторів, застосуванням мультиплікативної (нелінійної) форми інтегрального індексу та методу головних компонент для визначення вагових коефіцієнтів, нормуванням показників та їх порогових значень, що забезпечує адекватну діагностику безпеки, її складників із можливістю її порівняння з інтегральними пороговими (оптимальними) значеннями.

Динаміку фактичних значень індикаторів грошово-кредитної безпеки в Україні з їхніми пороговими та нормувальними значеннями представлено в табл. 1. Зауважимо, що більшість із даних індикаторів характеризується негативними тенденціями й є суттєво нижчими за порогові значення, що засвідчує поглиблення кризового стану у грошово-кредитній сфері України. При цьому особливо значних утрат вітчизняній грошово-кредитній системі завдало втягнення України у тривале та виснажливе протистояння у гібридній війні, у результаті чого негативна динаміка індикаторів грошово-кредитної безпеки держави лише посилилася.

Передусім йдеться про критично високий рівень монетизації національної економіки. Якщо відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП має зберігатися в межах 50%, то в

2010-2015 рр. значення цього показника знаходилося в межах від 50,2 % до 62,5 %, що зумовлено перевищенням темпів приросту грошової маси над темпами приросту ВВП. Частка готівки у ВВП України у 2014 р. становила 14,3%, що перевищувало гранично прийнятне значення цього показника у понад 3,5 рази, при цьому значення показника до 2000 р. збільшилося на 6,8 в. п.

Наслідком такої ситуації є посилення ризиків валютно-курсової нестабільності та інфляційних процесів, що є характерними для вітчизняної економіки впродовж останніх років. Протягом 2014 р. курс гривні знизився з 7,99 грн./дол. США до 15,77 грн./дол. США, а протягом 2015 р. – до позначки 24,00 грн./дол. США, що стало одним із чинників зростання інфляції та значного збільшення державного боргу. При цьому в 2015 р. рівень інфляції становив 143,3%, перевищивши прийнятно максимальне значення на 36,3%.

Зазначені процеси негативно відобразилися й на функціонуванні банківської системи. Йдеться про підвищення рівня середньої процентної ставки за кредитами комерційних банків із 10,5% у 2013 р. до 15,2% у 2015 р., що майже втричі вище за нормативно прийнятне значення цього показника 5,0%. Така ситуація значно ускладнює доступність суб'єктів реального сектору економіки до банківського кредитування та сповільнює ділову активність усередині держави.

Крім того, внаслідок масового вилучення депозитів фізичними особами з комерційних банків виник дефіцит ресурсів для кредитування реального сектору економіки, зокрема довгострокових проектів. Як правило, банки кредитують переважно короткострокові проекти, пов'язані з торгівлею та переробкою, або перерозподіляють тимчасово вільні кошти з кредитного портфеля у портфель боргових цінних паперів держави. При цьому частка довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих комерційними банками, залишається достатньо низкою (21,8%, що на 8,2% нижче, ніж загальноприйняте значення).

Хоча слід відзначити, що окремі індикатори грошово-кредитної безпеки зберігають позитивні тенденції. Так, у межах прийнятних значень у 2010–2015 рр. знаходилися значення

Таблиця 1

Індикатори грошово-кредитної безпеки України у 2000, 2005, 2010–2015 рр. (розраховано автором)

Індикатори	Фактичні значення за роками								Порогові значення	Нормувальні коефіцієнти
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015		
Відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП (рівень монетизації), %	19,0	43,9	55,2	52,4	54,8	62,5	61,1	50,2	D: 125; 100; 75; 50	19,0
Відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2 (швидкість обігу), кількість оборотів	5,4	2,3	1,9	1,9	1,9	1,7	1,6	1,9	D: 5; 4; 3; 2	1,6
Обсяг готівки до ВВП, %	7,5	13,6	16,3	14,3	13,9	15,8	18,1	14,3	D: 20; 15; 10; 4	7,5
Рівень інфляції (до грудня попереднього року), %	125,8	110,3	109,1	104,6	99,8	100,5	124,9	143,3	D: 120; 115; 110; 107	99,8
Частка довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих комерційними банками, %	17,0	21,2	29,3	25,4	21,6	19,1	21,3	21,8	S: 10; 20; 25; 30	29,3
Рівень середньої процентної ставки кредитів комерційних банків відносно інфляції, %	5,7	5,3	6,9	6,6	8,0	10,5	9,3	15,2	D: 30; 20; 10; 5	5,3

«відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2», не перевищуючи позначку 2,0, що є свідченням належної швидкості його обігу.

Зауважимо, що більшість індикаторів грошово-кредитної безпеки знаходиться у критичній, небезпечній та незадовільній зонах. При цьому результати розрахунків ілюструють кількісний вимір загроз грошово-кредитній безпеці, засвідчуючи фактичну втрату сферою грошового обігу і кредитних відносин позитивних функцій впливу на соціально-економічний розвиток держави. Передусім це стосується періоду 2014–2016 рр., коли грошово-кредитна сфера України формувалася передусім під негативним впливом військових дій на сході країни, що ставили під загрозу фінансову та макроекономічну стабільність держави.

Наступним етапом інтегрального оцінювання рівня грошово-кредитної безпеки України є процедура нормування індикаторів за формулою (1), необхідність проведення якої зумовлена різноспрямованістю індикаторів (стимуляторів, дестимуляторів) та їх різною розмірністю. Процедура нормування, по-перше, переводить індикатори різних розмірностей у безрозмірні величини до діапазону [0, 1], по-друге, уможливає співставлення різноспрямованих індикаторів [3, с. 25-26].

$$z_i = \begin{cases} y_i / y_{\max}, & \text{якщо } y_i \in S; \\ y_{\min} / y_i, & \text{якщо } y_i \in D. \end{cases} \quad (1)$$

Важливим інформаційним підґрунтям для здійснення керованого впливу на стан грошово-кредитної безпеки України є обґрунтування вагових коефіцієнтів. Більшість науковців для визначення вагових коефіцієнтів використовує експертні оцінки (наприклад, метод парних порівнянь), які значною мірою є суб'єктивними, оскільки засновані на частковому інтуїтивному припущенні розвитку досліджуваних питань без їх конкретної формалізації, що надає можливість формувати лише наближені кількісні оцінки, а тому знижує наукову та практичну цінність отриманих результатів. Окрім того, вагові коефіцієнти, розраховані експертним шляхом, є не динамічними, а постійними параметрами для всього часового періоду, тобто такими, що не змінюються, а також не враховують змін внутрішнього та зовнішнього середовища.

На нашу думку, доцільним для обґрунтування вагових коефіцієнтів є застосування методу головних компонент, який позбавлений суб'єктивізму та не передбачає побудову макро-

економічної моделі, що досить часто є складною процедурою через неможливість формалізованого опису індикаторів грошово-кредитної безпеки як ендегенних параметрів макромоделі. За результатами розрахунків зробимо висновок, що найбільш впливовими на інтегральний індекс грошово-кредитної безпеки України у 2000, 2005, 2010–2015 рр. були такі індикатори: відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП (рівень монетизації) (0,224); відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2 (0,222); обсяг готівки до ВВП (0,223).

Використання зазначеного підходу дає можливість з урахуванням нелінійності економічних процесів визначити динаміку інтегрального індексу грошово-кредитної безпеки України за формулою:

$$I_t = \prod_{i=1}^n z_{it}^{a_i}, \quad \sum_{i=1}^n a_i = 1, \quad a_i \geq 0, \quad (2)$$

де z_i – нормовані значення індикаторів; a_i – вагові коефіцієнти; n – кількість індикаторів.

Нормовані значення індикаторів, вагові коефіцієнти та інтегральний індекс грошово-кредитної безпеки України в 2000, 2005, 2010–2015 рр. наведено в табл. 2. Як свідчать розрахунки, рівень грошово-кредитної безпеки України впродовж 2013–2015 рр. знаходиться у незадовільній зоні, що зумовлено негативними тенденціями зміни окремих показників грошового обігу і кредитних відносин.

Зауважимо, що на стан грошово-кредитної сфери здійснили значний вплив негативні наслідки світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. і у цей період індекс грошово-кредитної безпеки України характеризувався спадною динамікою. Зокрема, криза призвела до наростання негативних тенденцій макрофінансової дестабілізації та продемонструвала проблеми і суперечності грошово-кредитної системи, які накопичувалися роками. Йдеться про розбалансування депозитного та валютного ринків, зниження прибутковості банківської діяльності.

За умов домінування рецесивних тенденцій у світовій економіці в 2010–2013 рр. та скорочення попиту на вітчизняний експорт на зовнішніх ринках макроекономічні умови реалізації грошово-кредитної політики залишалися нестабільними. У цей період грошово-кредитна політика була переважно спрямована на забезпечення стабільності грошової одиниці України. Однак необхідність виконання зовнішніх боргових зобов'язань держави призвела до зменшення обсягів золотовалютних резервів до критичного рівня – 20,4 млрд дол. США, що стало переду-

Таблиця 2

Нормовані значення індикаторів та інтегральний індекс грошово-кредитної безпеки України в 2000, 2005, 2010–2015 рр. (розраховано автором)

Індикатори	Нормовані значення за роками								Вагові коефіцієнти
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП (рівень монетизації), %	1	0,43	0,34	0,36	0,35	0,30	0,31	0,38	0,224
Відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2 (швидкість обігу), кількість обертів	0,29	0,69	0,84	0,84	0,84	0,94	1	0,84	0,222
Обсяг готівки до ВВП, %	1	0,55	0,46	0,52	0,53	0,47	0,41	0,52	0,223
Рівень інфляції (до грудня попереднього року), %	0,79	0,91	0,91	0,95	1	0,99	0,79	0,69	0,073
Частка довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих комерційними банками, %	0,58	0,72	1	0,87	0,74	0,65	0,73	0,74	0,132
Рівень середньої процентної ставки кредитів комерційних банків відносно інфляції, %	0,92	1	0,77	0,80	0,66	0,50	0,57	0,35	0,127
Інтегральні значення показника грошово-кредитної безпеки	0,69	0,64	0,61	0,63	0,60	0,55	0,56	0,54	

мовою для подальшого загострення ситуації у грошово-кредитній сфері. Як наслідок, індекс грошово-кредитної безпеки в 2013 р. знизився до критичного мінімуму за весь досліджуваний період і становив 0,55.

У 2014–2015 рр. реалізація грошово-кредитної політики України відбувалася в надзвичайно складних умовах, зокрема рецесивні тенденції розвитку економіки попереднього періоду різко погіршилися внаслідок загострення суспільно-політичної ситуації та військового конфлікту на сході країни. Це проявлялося, зокрема, у зростанні грошової маси, посиленні девальваційних очікувань, зменшенні обсягу міжнародних резервів, збереженні кризових явищ у банківській системі. Ліберальна політика плаваючого курсу НБУ призвела до девальвації національної валюти, підвищення адміністративно-регульованих цін та тарифів. Незважаючи на запровадження з боку НБУ інструментів процентної політики, механізмів підтримки ліквідності банків, ситуація на грошово-кредитному ринку залишилася волатильною, а рівень грошово-кредитної безпеки характеризувався низхідним трендом.

Висновки. Аналіз чинників та функціональних особливостей розвитку грошово-кредитної сфери шляхом здійснення інтегрального оцінювання рівня грошово-кредитної та фінансової безпеки держави дає змогу визначити стратегічні пріоритети та напрями системного вдосконалення грошово-кредитної сфери України в контексті посилення фінансової безпеки держави. Насамперед це заходи, спрямовані на недопущення нижче за пороговий рівень індикаторів високої впливовості на стан грошово-кредитної безпеки. Йдеться про рівень монетизації національної економіки, швидкість обігу грошової маси та обсяг готівки до ВВП.

Література:

1. Харазішвілі Ю.М. Методологічні підходи до оцінки рівня економічної безпеки країни / Ю.М. Харазішвілі // Наука та наукознавство. – 2014. – № 4. – С. 44–58.
2. Харазішвілі Ю.М. Щодо вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України : аналітична записка / Ю.М. Харазішвілі, А.І. Сухоруков, Т.П. Крупельницька [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1358>.

3. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі : аналіт. доп. / Ю.М. Харазішвілі, Є.В. Дронь. – К. : НІСД, 2014. – 117 с.

Гудзоватая О.О. Факторы и функциональные особенности развития денежно-кредитной сферы в контексте формирования системных характеристик финансовой безопасности государства

Аннотация. В статье отмечено ухудшение состояния финансовой безопасности государства вследствие кризисных явлений в стране. Существенное влияние на финансовую безопасность имеет состояние денежно-кредитной сферы. Выявлены факторы развития денежно-кредитной сферы Украины по сферам влияния в контексте формирования системных характеристик финансовой безопасности государства, осуществлено интегральное оценивание в разрезе индикаторов денежно-кредитной безопасности.

Ключевые слова: финансовая безопасность государства, денежно-кредитная сфера, внутренние и внешние факторы, индикаторы денежно-кредитной безопасности, интегральная оценка уровня денежно-кредитной безопасности Украины.

Hudzovata O.O. Factors and functional features of the development of money credit sphere in the context of the formation of system characteristics of the state financial safety

Summary. The article notes the deterioration of the state of financial security of the state over the crisis phenomena in the country. The state of the monetary and credit sphere has a significant impact on financial security. The article reveals factors of the development of the monetary and credit sphere of Ukraine in the spheres of influence in the context of the formation of system characteristics of the state financial security; integral estimation in the context of indicators of monetary and credit security is carried out.

Keywords: state financial security, monetary and credit sphere, internal and external factors, indicators of monetary security, integral assessment of monetary security level of Ukraine.

*Кузьмук С.Г.,
аспірант кафедри фінансів і кредиту,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

ПРИЙНЯТТЯ ФІНАНСОВИХ РІШЕНЬ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ПОВЕДІНКОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті розглянуто необхідність урахування поведінкових аспектів під час прийняття рішень в умовах невизначеності та ризику. Проаналізовано роль поведінкових факторів у прийнятті рішень в умовах погіршення фінансової ситуації. Запропоновано модель впливу поведінкових факторів на господарюючі суб'єкти за необхідності зміни фінансової поведінки.

Ключові слова: поведінкові фінанси, прийняття рішень, ризик, невизначеність, «здорова» фінансова поведінка, фінансовий комфорт.

Постановка проблеми. Суб'єкти бізнесу (в особі їх управлінців), як і решта учасників ринкових відносин, у процесі господарювання безперервно стикаються з необхідністю прийняття рішень, і поле альтернатив у цьому разі тісно пов'язане з невизначеністю, оскільки жоден економічний агент не в змозі достовірно знати всієї сукупності чинників, які визначають успішність (результативність) прийнятого рішення. Таким чином, процес прийняття рішень не можна розглядати, абстрагуючись від ризику та загрози погіршення фінансової ситуації після реалізації прийнятого вектора поведінки. Важливо визнати, що ризики не керуються процесами або системами, а також не керуються інструментами та методами. Управління ризиками здійснюють люди в результаті власної оцінки доцільності різного роду рішень та рівня невизначеності. На жаль, незважаючи на привабливість протилежної точки зору, люди не є безпристрасними раціональними акторами, які приймають рішення на основі чистої корисності. Десятиріччя досліджень та тисячоліття досвіду вказують на те, що сприйняття керує як нашими оцінками ситуацій, в яких ми знаходимося, так і нашим рішенням про те, як реагувати, а саме сприйняття піддається різного роду прихованим та відкритим впливам, що включають широкий діапазон евристики та пізнавальних упереджень. Ситуація ще більше ускладнюється тоді, коли наявна невизначеність примножується стресом, якщо фінансове становище підприємства є проблемним і потребує стовідсотково успішних рішень для господарюючого суб'єкта, який намагається уникнути банкрутства. Отже, будь-який підхід до розуміння та управління ризиком (як і самого процесу прийняття рішень в умовах невизначеності), який ігнорує людський фактор, є недосконалим та неповним, що підтверджує актуальність дослідження біхевіористичних фінансів у контексті прийняття фінансових рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові доробки сьогодення дають змогу моделювати процес прийняття рішень крізь призму здобутків біхевіористичних (поведінкових) фінансів, які націлені на інтеграційне дослідження різних чинників прийняття рішень людиною, враховуючи не тільки її комерційний інтерес, а й низку суб'єктивних характеристик, що викривляють раціонально побудований сценарій її поведінки. Е. Озмете [1, с. 386–404] здійснила концептуальний аналіз основних психологічних, соціальних та економічних теорій

у контексті застосування до фінансової поведінки. Т. Гіра, О. Мугенда та К. Лойбл [2, с. 86–92; 3, с. 21–42] дослідили гендерні відмінності у прийнятті рішень та фінансовій діяльності загалом. Низка закордонних учених [4, с. 114–121] проаналізувала специфіку застосування біхевіористичних фінансів у ризик-менеджменті на прикладі банківських структур. Однак ця тема все ще досліджена недостатньо, особливо на теренах вітчизняної науки, що забезпечує актуальність даного дослідження в контексті поведінкових фінансів. Особливою науковою значимістю володіє проблема моделювання різних психологічних та соціальних факторів, що впливають на прийняття рішень суб'єктами господарювання в умовах стресу та невизначеності на тлі проблемної фінансової ситуації.

Мета статті полягає у дослідженні поведінкового аспекту прийняття фінансових рішень господарюючими суб'єктами (в особі їх управлінців) в умовах невизначеності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з поведінковою теорією вибору (описова модель), інвестор постійно піддається когнітивним упередженням, евристиці та афективним (емоційним) факторам, які були знехтувані припущеннями раціональності класичної теорії прийняття фінансових рішень (нормативна модель). Так, Олсен [5, с. 158] запропонував перспективи процесу прийняття рішень у поведінкових фінансах:

– економічні агенти у прийнятті фінансових рішень демонструють преференції, які, як правило, багатогранні, відкриті до змін і часто формуються у самому процесі прийняття рішень;

– фінансові особи в процесі прийняття рішення ставлять перед собою завдання бути задоволеними власним становищем (відчувати фінансовий комфорт), а не бути оптимізатором;

– приймаючі рішення агенти є адаптивними в тому сенсі, що характер рішення та середовища, у межах якого воно здійснюється, впливає на сам процес прийняття рішення;

– особи, які приймають рішення, неврологічно схильні до включення впливу емоцій у процес прийняття рішень.

Люди, як правило, не максимізують корисність власного вибору, а скоріше вибирають перший альтернативний результат, який задовольняє їхній рівень прагнення. Оскільки існують серйозні обмеження в площині інформації та знання альтернативних результатів, то суб'єкти вибору діють на основі спрощеної, погано структурованої розумової абстракції реального світу – абстракції, на яку впливають особистісні сприйняття та минулий досвід. Хоча ця модель людини значною мірою далека від економіки, в різних її аспектах вона лежить в основі вагомої кількості наукових досліджень у царині господарських відносин на рівні особи, організації та соціуму [6, с. 72–88].

Коли економічні агенти стикаються зі складними судженнями, такими як статистична ймовірність, частота або неповна інформація, то різні завдання передбачають обмежену кількість евристики, остання ж зводить рішення до більш простих завдань. Евристика – це прості та загальні правила, які людина

використовує для вирішення конкретної категорії завдань в умовах, що передбачають високий ступінь ризику поведінки та невизначеності.

У результаті впливу минулого досвіду можуть виникнути упередження через те, що конкретні випадки можуть виникнути з пам'яті з більшою легкістю, що впливає на судження приймаючих рішення агентів про відносну частоту та важливість даних. Це призводить до переоцінки ймовірності виникнення емоційно яскравих або нещодавніх подій, а також недооцінки подій, які сталися раніше або викликали менший резонанс. При цьому важливо зауважити, що особи, які приймають рішення, оцінюють негативні та позитивні результати по-різному. Їхня реакція на втрати є більш експресивною, ніж відповідь на отримання вигоди, яка психологічно свідчить про те, що невдоволення втратами є більшим, ніж задоволення від отримання такої ж суми у вигляді прибутку. Таким чином, особи, які приймають рішення, схильні ризикувати перед імовірними збитками та не ризикують мати справу в разі певної вигоди.

Сучасні дослідження біхевіористичних фінансів мають тенденцією застосувати до фінансової поведінки (або інших фінансових відносин) теоретичні концепції з інших соціальних наук, наприклад застосування теорій, пов'язаних зі здоров'ям людини, до фінансової поведінки шляхом проведення аналогії між здоровою поведінкою особи в разі захворювання та «здоровою» фінансовою поведінкою господарюючого суб'єкта у разі настання (для попередження) фінансових труднощів в умовах нестабільності (невизначеності). Так, «здорова» фінансова поведінка включає компоненти [7]:

1. Бажання уникнути ризику або зменшити його, якщо у ситуації з конкретним господарюючим суб'єктом останній уже знаходиться у проблемній (критичній) ситуації з достатньо значним рівнем ризику.

2. Переконавання в тому, що конкретні дії зможуть поліпшити фінансовий стан або принаймні попередити погіршення ситуації в проблемній сфері.

Для глибшого пізнання процесу прийняття рішень із погляду людських характеристик звернемося до однієї з найбільш широкоживаних психологічних поведінкових теорій – транстеоретичної моделі зміни поведінки, яка своєю основною метою має допомогти людям навмисно змінити поведінку і застосовується до зміни фінансової поведінки як процес, який включає в себе п'ять інтегрованих етапів [8]: (1) усвідомлення проблеми та необхідності зміни фінансової поведінки; (2) мотивація зміни фінансової поведінки; (3) розвиток майстерності підготовки до зміни фінансової поведінки, (4) первинне прийняття нової фінансової діяльності чи поведінки та (5) підтримання нової фінансової діяльності та інтеграції у стиль життя. Ці етапи пов'язані із цілою низкою особистісних характеристик, що визначають власне ставлення до зміни поведінки (оздоровлення) для окремого господарюючого суб'єкта:

- рівень сприйняття тяжкості проблеми – стосується відчуття серйозності проблеми та її наслідків, а також наслідків зміни поведінки (бездіяння) у зазначених умовах (урахування загрози зменшення оборотного капіталу для стійкості підприємства або врахування соціальних наслідків необхідності звільнення персоналу та ін.). У цьому разі звичний суб'єктивізм доповнюється ролями, які різні індивідууми виконують у суспільстві. Так, відповідно до традиційних гендерних ролей, жінки зазвичай демонструють менші фінансові знання, мають більше фінансових проблем і менше впевнені у своєму фінансовому становищі [2, с. 86–92].

Останнім часом вчені схиляються до думки, що самостійне фінансове навчання може стати ключовою перевагою в процесі фінансового управління. Разом із тим самостійно отримана фінансова інформація може принести більшу вигоду для жінок, аніж для чоловіків, через більший розрив знань. Лойбл і Хіра [3, с. 21–42] визначили, що жінки можуть почувати себе більш комфортно, ніж чоловіки, в обговоренні з родиною, друзями або колегами теми особистих фінансів, тому можуть бути більш мотивовані почати їх вивчати. Крім того, дослідження показали, що існують відмінності в детермінантах сприйнятої фінансової ситуації та очікуваного фінансового стану чоловіків і жінок через те, що вони прийняли різні гендерні ролі. Хіра та Мугенда [2, с. 86–92] виявили, що жінки значно частіше, ніж чоловіки, купують незаплановані предмети або речі без потреби чи необхідності, з іншого боку, жінки частіше, ніж чоловіки, задоволені своїм рівнем заощаджень, а також менш схильні до ризику, що пов'язано з біологічно закладеною й еволюційно більш розвиненою схильністю до відповідальності за репродукцію. Крім того, згідно з експериментальним базисом теорії ігор, жінки значно сильніше кооперуються в іграх, причому для змішаних груп показник є більшим порівняно з виключно жіночими групами (співпрацюють 65% часу та 50% часу відповідно) [9];

- ще один компонент здорової поведінки: суб'єктивне сприйняття власної стійкості (або вразливості) до мінливих змін зовнішнього та внутрішнього середовища та потенційних загроз і відхилення від запланованого сценарію;

- суб'єктивне сприйняття ефективності мір зменшення загрози та антикризових заходів в умовах погіршення фінансового стану. Прийняті рішення у цьому контексті базуються на позитивному сприйнятті тільки тих мір, які оцінюються як «корисні», тобто такі, що в результаті поліпшать фінансове становище через вплив на маркетинговий, виробничий, інформаційний або безпосередньо фінансовий складники діяльності підприємства;

- суб'єктивне сприйняття бар'єрів до успіху – означає різну міру сприйняття ризиків у прийнятих рішеннях та, як результат, призводить до переоцінки витрат та користі конкретних дій на шляху до «видужання», оскільки ці дії можуть бути дорогими, небезпечними, трудомісткими, неприємними з погляду суб'єктивних відчуттів економічних агентів, мати побічні наслідки. Рівень ризику, присвоєний проблематичній ситуації, визначає величину несприятливих ефектів, які ймовірно можуть виникнути, і пов'язаний, у тому числі, з особистісною оцінкою критичності ситуації та її наслідків, схильністю до прийняття ризику, соціальними нормами. Щоб подолати невизначеність у прогнозуванні майбутніх сценаріїв утрат, управління ризиками дуже залежить від припущень про випадковий характер змін цін та втрат, а також від моделей імовірності та серйозності втрат на основі статистичного аналізу історичних даних. Однак варто зауважити, що мета використання теорії ймовірностей та статистики для оцінки майбутніх утрат полягає лише в тому, щоб допомогти у формуванні обґрунтованого судження у ситуаціях, коли ми не маємо повної інформації. Також важливо, що єдиною метою статистичного аналізу минулих даних є отримання суб'єктивного судження, яке дозволяє оцінити ймовірність майбутніх подій на основі переконавання, що існує причинно-наслідковий зв'язок між минулими та майбутніми подіями. Для ілюстрації цього пункту з урахуванням будь-якої реальної випадкової послідовності подій (наприклад, підкидання монети) ймовірність наступної події

(випадання орла або решки) не залежить від ідеальної інформації про характеристики випадкової події (які не можна передбачити заздалегідь), але статистично демонструється подіями, які вже спостерігалися. Тобто ймовірність того, що визначена наступна подія відбудеться, визначається обмеженою кількістю подій, які вже спостерігалися. Оскільки кількість спостережень зростає, то це припущення має тенденцію до наближення до істини. Однак прогноз, заснований лише на минулих спостереженнях, завжди є суб'єктивним висновком, що виходить із наявних даних і переконання в тому, що всі компоненти, що мають дотичність до досліджуваної проблеми, не будуть змінюватися неочікувано (наприклад, після декількох кидків монета деформується і стає пошкодженою). Кожного разу, коли ми припускаємо, що деяка властивість випадкової послідовності триватиме і в майбутньому, ми робимо освічену, але цілком суб'єктивну оцінку такої ситуації [4];

– ключ до дії – мотиватор, що необхідний для запуску процесу прийняття рішення, у результаті якого рекомендовані заходи переходять до розряду виконуваних у визначений період часу, це інструмент, що додає впевненості у здатність успішно виконати поставлене завдання;

– ставлення до зміни власної поведінки – у цьому контексті існують два види переконань: нормативні та поведінкові. Нормативні переконання – це ситуаційні засади соціальних очікувань, які вважаються правилами. Норми – це сприйняття приймаючим рішенням думки інших людей щодо визна-

ченої фінансової поведінки. Нормативні переконання впливають на суб'єктивні норми, а поведінкові переконання – на ставлення. Ставлення економічного агента до поведінки визначається його сподіваннями щодо результатів поведінки та ступеня оцінювання результату, а це означає, що економічний агент в умовах невизначеності прийме рішення на користь уживання заходів із мінімізації проблемних сфер, якщо рівень його переконання у тому, що дані зміни поведінки запобігають ризикам, є достатньо значимими, а ступінь суб'єктивного сприйняття переваг перевищує витрати. Рівень схильності до зміни поведінки може визначати або кардинальні її зміни, або пошук та прийняття рішень, що спрямовані на скорочення діяльності, що характеризується найбільшим ризиком;

– самооцінка – вагомий фактор, що може спричинювати зміну фінансової поведінки, у тому числі кардинальні зміни фінансової тактики та стратегії задля досягнення цілей функціонування фірми під впливом зовнішніх викликів та зміни внутрішнього середовища. Центральною лінією у цьому пункті є віра в готовність до змін та можливість продукувати стимули до неї (позитивні очікування повинні перевищувати негативні) (рис. 1).

Із наведеного рисунку видно, що наявний нерозривний динамічний зв'язок між індивідумом (демографічні характеристики, такі як гендерна приналежність, раса, освіта та ін., когнітивні характеристики, такі як думки, ставлення, знання, переконання та ін. та емоційний складник, що розглядається

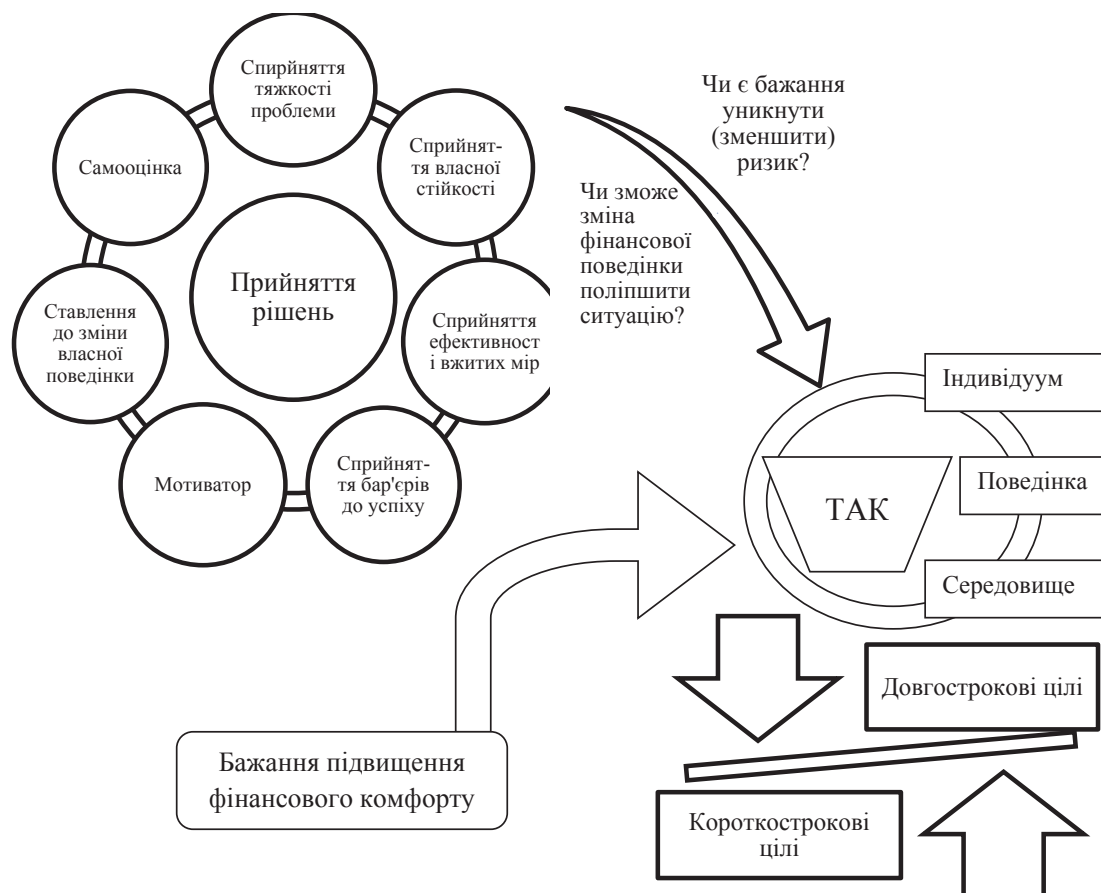

Рис. 1. Роль поведінкових факторів у прийнятті рішень господарюючими суб'єктами в умовах невизначеності (розроблено автором)

як здатність індивідуума реагувати на емоційні потрясіння за допомогою різноманітних прийомів, стратегій та заходів), середовищем та поведінкою, а зміна одного з компонентів викликає зміни в інших двох. Саме тому фінансову поведінку не можна розглядати абстраговано від індивідуальних характеристик та специфіки середовища, в якому приймається рішення.

Разом із тим економічні агенти прагнуть мати «правильний» рівень фінансового комфорту і дотримуватися його. Однак майже всі відхилення від стратегічно «позитивних» фінансових рішень є проявом вродженої потреби економічного агента в короткостроковому фінансовому комфорті, при цьому довгострокові фінансові цілі часто нехтуються, особливо коли йдеться про проблемне фінансове становище. У цих умовах правильне питання полягає в такому: як прийняте рішення може забезпечити фінансовий комфорт за мінімальних витрат для довгострокової фінансової віддачі?

Висновки. Біхевіористичне вчення втілює ідею про те, що, будучи гарним економістом (приміром, інвестором), економічний агент повинен мати можливість постійно приймати «позитивні» («здорові») фінансові рішення, а для цього недостатньо знати теоретично правильну відповідь на проблемне питання, оскільки ринок є інтегрованою багатоконпонентною системою, ситуація в якій визначається більшою чи меншою мірою рішеннями всіх її учасників. Значною мірою таке становище знаходить відображення у фінансовій поведінці суб'єктів господарювання (в особі їх менеджерів), модель якої запропонована автором. Суб'єкти господарювання, своєю чергою, під час прийняття фінансових рішень не в змозі абстрагуватися від особистісного суб'єктивного сприйняття тяжкості проблеми, ризикованості вжитих заходів та ймовірності поліпшення фінансового становища в результаті зміни фінансової поведінки. Отже, теоретична основа поведінкових фінансів має за мету дослідити людський фактор під час прийняття такого роду рішень із використанням наукових здобутків інших соціальних наук та вчень і повинна в майбутньому доповнюватися новими науковими доробками.

Література:

1. Ozmete, E., & Hira, T. (2011). Conceptual Analysis of Behavioral Theories/Models: Application to Financial Behavior. *European Journal of Social Sciences*, 18(3), 386-404.
2. Hira T.K., & Mugenda, O. (2000). Gender differences in financial perceptions, behaviors and satisfaction. *The Journal of Financial Planning*, 13 (2), 86–92.

3. Loibl, C., and T.K., Hira, 2006. «A Workplace and Gender-related Perspective on Financial Planning Information Sources and Knowledge Outcomes» *Financial Services Review*, 15 (1): 21–42.
4. Hillson D., Sobehart J.R., Ursachi, I., Riedel, F., 2014. Perspectives on risk management and behavioural finance. *Journal of Risk Management in Financial Institutions*, Vol 7, 2: 114–121 Mode of access : <http://risk-doctor.com/docs/1404%20JRMFI%20paper%20Behavioural%20finance.pdf>.
5. Olsen R.A. (2001). Behavioral Finance as science: Implications from the research of Paul Slovic. *Journal of Behavioral Finance* 2, 3: 157–159.
6. Kaufman B., Lewin D., Mincer J., and Cummings L. (1989). Models of man in industrial relations research. *Industrial & Labor Relations Review* 43, 1: 72–88;
7. LaMorte W. Behavioral Change Models / Wayne W. LaMorte [Electronic resource]. – 2011. – Mode of access : <http://sphweb.bumc.bu.edu/otlt/MPH-Modules/SB/BehavioralChangeTheories/BehavioralChangeTheories2.html>.
8. Xiao J.J., B. O'Neill J.M., Prochaska, B. Bristow, P. Brennan and C. Kerbel, 2001. Application of the Transtheoretical Model of Change to Financial Behavior. *Consumer Interests Annual*, 47.
9. Gachter S., 2008. Human Cooperation from the Viewpoint of Behavioral Economics. University of Nottingham Centre for Decision Research and Experimental Economics. eBook, CeDEX.

Кузьмук С.Г. Принятие финансовых решений в условиях неопределенности: поведенческий аспект

Аннотация. В статье рассмотрена необходимость учета поведенческих аспектов при принятии решений в условиях неопределенности и риска. Проанализирована роль поведенческих факторов при принятии решений в условиях ухудшения финансовой ситуации. Предложена модель влияния поведенческих факторов на хозяйствующие субъекты при необходимости изменения финансового поведения.

Ключевые слова: поведенческие финансы, принятие решений, риск, неопределенность, «здоровое» финансовое поведение, финансовый комфорт.

Kuzmuk S.H. Making financial decisions under conditions of uncertainty: behavioural aspect

Summary. The need to consider behavioural aspects when making decisions under conditions of uncertainty and risk is reviewed in the article, the role of behavioural factors in decision-making under conditions of worsening financial situation is analysed, and the model of behavioural factors' impact on economic entities is proposed for the situation when financial behaviour changes are required.

Keywords: behavioural finance, decision-making, risk, uncertainty, “healthy” financial behaviour, financial comfort.

Савастеева О.М.,

к.е.н., доцент кафедри економіки та моделювання ринкових відносин,
Навчально-науковий інститут інформаційних та соціальних технологій
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

РИЗИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ НА РІВНІ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Анотація. Статтю присвячено дослідженню сукупності наукових поглядів на поняття ризиків ефективності бюджетного процесу. Узагальнено наукові погляди на поняття «бюджетний ризик». На основі аналізу та систематизації наукових джерел запропоновано авторське визначення поняття «ризик ефективності бюджетного процесу». Виокремлено особливості бюджетного процесу на рівні об'єднаних територіальних громад. Угруповано та систематизовано ризики ефективності бюджетного процесу на місцевому рівні.

Ключові слова: бюджетна ефективність, бюджетний ризик, бюджетний процес, об'єднані територіальні громади, стадії бюджетного процесу, виконання бюджету.

Постановка проблеми. Прийняттю виважених управлінських рішень щодо ефективного керування бюджетними ресурсами об'єднаних територіальних громад передують визначення поняття «ризиків ефективності бюджетного процесу» та їх групування шляхом створення відповідної системи. Саме необхідність дослідження сутності та сукупності ризиків, що впливають на рівень ефективності бюджетного процесу, а також механізм їх впливу на окремі стадії бюджетного процесу на місцевому рівні визначають актуальність цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних та практичних питань, пов'язаних із формуванням методичних підходів до оцінки ризиків ефективності бюджетного процесу, приділяли багато уваги такі вітчизняні вчені, як О. Василик, В. Геєць, С. Булгакова, І. Микитюк, В. Федосов, С. Юрій, Н. Бакеренко, Ю. Карагозлю, Є. Балацький, С. Шпіцглюз, І. Сидор та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на достатню кількість проведених досліджень, досі невирішеною залишається ціла низка питань, пов'язаних із формуванням понятійного апарату ризиків бюджетної сфери, зокрема ризиків ефективності бюджетного процесу об'єднаних територіальних громад, їх систематизацією та групуванням.

Мега статті полягає у розкритті сутності поняття «ризиків ефективності бюджетного процесу», їх групування та систематизація.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ризик (від лат. Resecō – відсікати, скорочувати, або грец. Ρίσκόν – небезпека) у широкому розумінні являє собою поєднання ймовірності і наслідків настання несприятливих подій. Ризик тісно пов'язаний із будь-яким історичним етапом суспільного розвитку. Його різновиди притаманні абсолютно усім процесам цілеспрямованої людської діяльності. Перетікання цих процесів знаходиться у залежності від великих комплексів причинних факторів, наслідки впливу яких доволі часто неможливо передбачити.

Проблема ризику в різних сферах економічного життя у сучасній економічній думці займає одне з провідних місць. У фінансовій теорії виокремлюють такі основні види економічних ризиків: ризики на макrorівні, ризики на мікрорівні, фінансові та політичні ризики. До макrorизиків можна віднести ризики, що виникають у зв'язку з коливанням значень параметрів макроекономічного розвитку окремої держави. Мікроризики пов'язані зі здійсненням окремих видів економічної діяльності, фінансуванням виробництва, капіталовкладеннями в окремі інвестиційні проекти. Політичні ризики виникають здебільшого у зв'язку з неможливістю провадних структур виконувати делеговані повноваження на належному рівні. Але особливої уваги заслуговують саме фінансові ризики, адже будь-яка фінансова діяльність тісно пов'язана з ризиком. К. Редхед і С. Хьюс трактують фінансовий ризик як можливість недоотримання прибутку або понесення збитків під час здійснення фінансових операцій [1]. Як уважає І. Бланк, «фінансовий ризик підприємства являє собою результат вибору його власниками або менеджерами альтернативного фінансового рішення, спрямованого на досягнення бажаного цільового результату фінансової діяльності за ймовірності понесення економічного збитку (фінансових утрат) у силу невизначеності умов його реалізації» [2].

До системи фінансових ризиків належить різноманітність ризиків, які виникають унаслідок здійснення фінансової діяльності: кредитний, банківський, ринковий, бюджетний, страховий, трансфер-ризик, ризик ліквідності, податковий ризик тощо. У вітчизняній економічній літературі здебільшого досліджуються фінансові ризики, притаманні діяльності господарських суб'єктів на мікроекономічному рівні.

У сучасних умовах необхідності проведення складних та масштабних реформ найбільшої актуальності набувають дослідження, наукова систематизація та побудова понятійного апарату системи ризиків, пов'язаних із функціонуванням бюджетної сфери. Необхідно враховувати очевидний факт, що дослідження, присвячені даній проблематиці, не є вичерпними, питання бюджетних ризиків у місцевих фінансах досліджуються поодинокими науковцями, а ризики, внаслідок дії яких бюджетний процес на місцевому рівні стає малоефективним, узагалі залишаються поза увагою. В законодавчих документах бюджетний ризик розглядається в контексті значного недовиконання дохідної частини державного (місцевого) бюджету, що може призвести до збільшення обсягу державних (місцевих) запозичень та/або невиконання зобов'язань, що делеговані державою місцевим органам самоврядування [3]. Узагальнення наукових поглядів на визначення поняття «бюджетний ризик» представлено в табл. 1.

Своєю чергою, під ефективністю бюджетного процесу розуміємо розраховане за допомогою комплексної системи взаємопов'язаних показників відношення отриманого еконо-

Наукові погляди на визначення поняття «бюджетний ризик»

№ з/п	Автор	Трактування поняття	Джерело	Рік
1	С.О. Булгакова, І.С. Микитюк	Бюджетні ризики, у вузькому розумінні, являють собою потенційно можливі відхилення бюджетного показника від його запланованого значення під дією ризикоутворюючих факторів	[4]	2010
2	В.М. Федосов, С.І. Юрій	Під ризиком у бюджетній сфері можна розглядати сукупність імовірних несприятливих (небажаних) наслідків реалізації прийнятих рішень, що можуть призвести до втрат в ефективності під час формування, розподілу та використання державних і місцевих централізованих фондів грошових ресурсів	[5]	2012
3	Н.П. Бакеренко, Ю.І. Карагозлю	Бюджетний ризик – це різновид фінансового ризику, який притаманний кожному суб'єкту господарювання на всіх стадіях бюджетного процесу, результатом реалізації якого є відхилення фактичних результатів виконання бюджету від планових показників	[6]	2013
4	Є.О. Балацький, С.О. Шпіцглюз	Бюджетний ризик – це різновид фінансового ризику, який притаманний кожному суб'єкту господарювання на всіх стадіях бюджетного процесу (підготовка, затвердження, прийняття, розподіл), результатом реалізації якого є відхилення фактичних результатів виконання бюджету від планових показників	[7]	2015
5	І.П. Сидор	Бюджетний ризик – це ймовірність недовиконання дохідної та видаткової частин бюджету та відхилення їх результатів від запланованих величин, що супроводжується можливістю зростання дефіциту бюджету та неефективного перерозподілу коштів	[8]	2016

Джерело: складено автором

мічного та соціального ефекту до обсягу витрачених для його досягнення ресурсів (фінансових, матеріальних, організаційних, людських тощо), що визначається на всіх стадіях здійснення бюджетного процесу. Зростання частоти виникнення негативного прояву ризикових ситуацій саме під час здійснення бюджетного процесу зумовлює необхідність наукового визначення сутності цього поняття.

Таким чином, узагальнюючи напрацювання науковців щодо тлумачення бюджетного ризику та використовуючи власне визначення ефективності бюджетного процесу, вважаємо за необхідне виокремити поняття «ризик ефективності бюджетного процесу» та надати йому чіткого та вичерпного трактування. Отже, ризик ефективності бюджетного процесу – це ймовірність недосягнення максимального рівня результативності та дієвості бюджетного процесу, яка може бути притаманна всім стадіям його здійснення.

Евроінтеграційний вектор розвитку держави на сучасному етапі зумовив необхідність реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, що передбачає створення законодавчої бази діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на новій територіальній основі з визначенням повноважень та їх ресурсного забезпечення. У рамках реалізації реформ у 2015 р. стартував процес об'єднання територіальних громад та створення спроможних об'єднаних громад. У результаті виборів до місцевих рад у 2015–2016 рр. було сформовано 366 об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ) [9].

Для стимулювання громад до подальшого об'єднання, а також унаслідок необхідності забезпечення ресурсної бази бюджетів ОТГ для фінансування видаткових повноважень, формування бюджетів цих громад відбувається з доволі значними особливостями:

- бюджети ОТГ мають прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом. Тобто цим бюджетам на законодавчому рівні затверджуються обсяги міжбюджетних трансфертів. До них належать базова дотація, освітня субвенція, медична субвенція, інші субвенції та дотації, якщо ОТГ має

підстави для надання та отримання відповідних міжбюджетних трансфертів;

- до бюджетів ОТГ, окрім доходів, що отримували бюджети до їх об'єднання, зараховується 60% податку на доходи фізичних осіб, який до початку реформи децентралізації зараховувався до районного бюджету;

- за рахунок бюджетів ОТГ, окрім видатків на здійснення самоврядних повноважень, фінансуватимуться видатки, які делегуються державою їм на виконання, а саме видатки на утримання закладів бюджетної сфери: освіти, культури, охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, соціального захисту та соціального забезпечення;

- бюджети ОТГ беруть участь у горизонтальному вирівнюванні податкоспроможності, яке передбачає, що місцевим бюджетам з рівнем податкоспроможності (середні надходження на одного мешканця) нижче 0,9 середнього показника по Україні, для підвищення рівня їх забезпеченості надається базова дотація (80% суми, необхідної для досягнення показника 0,9). Водночас бюджети ОТГ, у яких рівень податкоспроможності вище 1,1 середнього показника по Україні, 50% надходжень передають до державного бюджету у вигляді реверсної дотації.

Саме зазначені особливості бюджетного процесу на місцевому рівні та багатогранність ризиків, пов'язаних із бюджетним процесом на місцевому рівні зумовлюють необхідність дослідження та групування ризиків ефективності бюджетного процесу ОТГ шляхом створення відповідної системи. На нашу думку, сукупність зазначених ризиків можна поділити на такі основні групи:

1. Ризики зовнішнього середовища – притаманні різного роду процесам економічного, політичного, соціального, геополітичного розвитку, що відбуваються в державі та мають прямий вплив на ефективність бюджетного процесу ОТГ.

2. Ризики структури бюджету – притаманні всім процесам, що забезпечують виконання дохідної та видаткової частин бюджету.

3. Ризики організаційно-методичного інструментарію – притаманні різним процесам, за допомогою яких здійснюється

методичне та організаційне обслуговування перебігу бюджетного процесу на місцевому рівні.

Отже, виходячи із зазначеного групування, нами запропонована система ризиків ефективності бюджетного процесу ОТГ (табл. 2).

Як відомо, Бюджетний кодекс України виокремлює чотири стадії бюджетного процесу:

- 1) складання проєктів бюджетів;
- 2) розгляд та прийняття закону про державний бюджет України, рішень про місцеві бюджети;
- 3) виконання бюджету, у т. ч. в разі необхідності внесення змін до закону про державний бюджет України, рішення про місцеві бюджети;
- 4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього [10].

Досліджуючи систему ризиків ефективності бюджетного процесу ОТГ, доцільно розглянути механізм їх впливу на кожній стадії бюджетного процесу (табл. 3).

Висновки. Ризик ефективності бюджетного процесу – це ймовірність недосягнення максимального рівня результативності та дієвості бюджетного процесу, яка може бути притаманна всім стадіям його здійснення. Особливості бюджетного процесу на місцевому рівні та багатогранність ризиків, пов'язаних із бюджетним процесом на місцевому рівні, зумовлюють необхідність дослідження та групування ризиків ефективності бюджетного процесу ОТГ шляхом створення відповідної системи із визначенням основних груп та з'ясуванням сутності ризиків. Окрім того, ризики, притаманні бюджетному процесу на рівні ОТГ, впливають на перебіг кожної стадії бюджетного процесу, та механізм їх впливу різний.

Таблиця 2

Система ризиків ефективності бюджетного процесу ОТГ

№ з/п	Вид ризику	Сутність ризику
РИЗИКИ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА		
1	Ризик соціально-економічного розвитку	Ймовірність погіршення параметрів соціально-економічного розвитку відповідної територіальної громади внаслідок настання певних обставин
2	Політичний ризик	Ймовірність незлагоженості дій владних структур та настання політичної кризи
3	Ризик законотворчої роботи	Ймовірність неприйняття або несвочасного прийняття нормативно-правових документів щодо врегулювання бюджетного процесу на місцевому рівні
4	Інвестиційний ризик	Ймовірність погіршення інвестиційного клімату та зниження обсягів інвестиційних вкладень
РИЗИКИ СТРУКТУРИ БЮДЖЕТУ		
1	Ризик недоотримання доходів	Ймовірність недосягнення максимального рівня запланованих доходів бюджету
2	Ризик недофінансування видатків	Ймовірність недостатнього забезпечення запланованих напрямів видатків бюджету. Притаманний бюджетному процесу тоді, коли бюджет затверджується бездефіцитним
3	Ризик дефіциту бюджету	Ймовірність фактичного перевищення запланованого обсягу дефіциту бюджету. За своєю сутністю цей вид ризику має спільні риси з ризиком недофінансування видатків, але виникає тоді, коли бюджет від самого початку затверджується з дефіцитом
4	Ризик неприоритетності видатків	Ймовірність незабезпечення фінансування пріоритетних напрямів видаткової частини бюджету
5	Ризик неоптимізації витрат	Ймовірність здійснення неефективних витрат, насамперед тих, що не забезпечують виконання основних функцій і завдань відповідних розпорядників
6	Ризик втрати доходів	Ймовірність настання втрати доходів місцевого бюджету внаслідок наданих відповідною місцевою радою податкових пільг
РИЗИКИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ		
1	Ризик прогнозування роботи	Ймовірність невірної врахування значень окремих економічних параметрів під час прогнозування обсягів доходів та видатків бюджету
2	Ризик неврегулювання заборгованості	Ймовірність нежиття дієвих заходів для комплексного врегулювання погашення дебіторської та кредиторської заборгованості бюджетних установ і запобігання утворенню заборгованості за зобов'язаннями у наступному бюджетному періоді
3	Ризик недотримання принципу ПЦМ у бюджетному процесі	Ймовірність включення до проєкту бюджету видатків на нові місцеві програми чи ті, термін дії яких закінчився у минулому бюджетному періоді в разі їх незатвердження чи пролонгації в установленому порядку
4	Ризик недотримання принципу економії ресурсів	Ймовірність незабезпечення спрямування видатків бюджету на вирішення питань енергоефективності та енергозбереження, насамперед для ощадливого витрачання енергетичних ресурсів у бюджетній сфері
5	Ризик непрозорості бюджетного процесу	Ймовірність незабезпечення публічності обговорення показників бюджету, періодичної публікації підсумків виконання бюджету, залучення засобів масової інформації на основні етапи бюджетного процесу, прозорості проведення тендерних закупівель тощо
6	Ризик відсутності моніторингу	Ймовірність нездійснення або недієвого здійснення постійного моніторингу результативності, ефективності, прозорості використання бюджетних коштів на всіх стадіях бюджетного процесу

Джерело: складено автором

Вплив ризиків бюджетного процесу ОТГ на стадії бюджетного процесу

№п/п	Вид ризику	Стадії бюджетного процесу			
		1	2	3	4
РИЗИКИ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА					
1	Ризик соціально-економічного розвитку	-	-	+	-
2	Політичний ризик	+	+	+	+
3	Ризик законотворчої роботи	+	+	+	+
4	Інвестиційний ризик	-	-	+	-
РИЗИКИ СТРУКТУРИ БЮДЖЕТУ					
1	Ризик недоотримання доходів	+	-	+	-
2	Ризик недофінансування видатків	+	-	+	-
3	Ризик дефіциту бюджету	+	-	+	-
4	Ризик неперіоритетності видатків	+	-	+	-
5	Ризик неоптимізації витрат	+	-	+	-
6	Ризик втрати доходів	+	-	+	-
РИЗИКИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ					
1	Ризик прогнозу роботи	+	-	-	-
2	Ризик нерегулювання заборгованості	+	-	+	-
3	Ризик недотримання принципу ПЦМ у бюджетному процесі	+	-	+	-
4	Ризик недотримання принципу економії ресурсів	+	-	+	-
5	Ризик непрозорості бюджетного процесу	+	+	+	+
6	Ризик відсутності моніторингу	+	+	+	+

Джерело: побудовано автором

Література:

1. Рэдхэд К. Управление финансовыми рисками / К. Рэдхэд, С. Хьюс ; пер. с англ. – М. : ИНФРА-М, 1996. – С. 13.
2. Бланк И.А. Управление финансовыми рисками / И.А. Бланк. – К. : Ника-центр, 2005. – С. 21.
3. Про затвердження Положення про управління ризиками, пов'язаними з державним боргом : Наказ Міністерства фінансів України (станом на 16.06.2010) № 461 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=255474&cat_id=255473.
4. Булгакова С. Бюджетний ризик: сутність класифікація, фактори ризику / С. Булгакова, І. Микитюк // Вісник КНТЕУ. – 2010. – № 1. – С. 59–68.
5. Бюджетна система : [підруч.] / За наук. ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія. – К. : Центр учбов. літератури ; Тернопіль : Екон. думка, 2012. – 871 с.
6. Бакеренко Н.П. Підходи до визначення ризику місцевих бюджетів та його складові / Н.П. Бакеренко, Ю.І. Карагозлю // Вісник Одеського національного університету. Економіка. – 2013. – Т. 18. – Вип. 1. – С. 8–13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2013_18_1_3.
7. Балацький С.О. Бюджетні ризики як дестабілізатор фінансової безпеки обласного бюджету / С.О. Балацький, С.О. Шпіцглюз // Фінансовий простір. – 2015. – № 2. – С. 270–276 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fin_pr_2015_2_35.
8. Сидор І.П. Бюджетні ризики в умовах дефіциту фінансових ресурсів держави / І.П. Сидор // Другі наукові читання пам'яті С.І. Юрія : зб. наук. праць (Тернопіль, 28 листопада 2016 р.) / уклад. В.В. Письменний, Б.В. Максимчук ; відп. за вип. О.П. Кириленко. – Тернопіль : ТНЕУ, 2016. – С. 119–123.
9. Особливості формування бюджетів об'єднаних територіальних громад, – роз'яснення експерта [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://decentralization.gov.ua/news/item/id/3958>.
10. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

Савастеева О.Н. Риски эффективности бюджетного процесса на уровне объединенных территориальных общин

Аннотация. Статья посвящена исследованию совокупности научных взглядов на понятие рисков эффективности бюджетного процесса. Обобщены научные взгляды на понятие «бюджетный риск». На основе анализа и систематизации научных источников предложено авторское определение понятия «риск эффективности бюджетного процесса». Выделены особенности бюджетного процесса на уровне объединенных территориальных общин. Сгруппированы и систематизированы риски эффективности бюджетного процесса на местном уровне.

Ключевые слова: бюджетная эффективность, бюджетный риск, бюджетный процесс, объединенные территориальные общины, стадии бюджетного процесса, выполнения бюджета.

Savastieieva O.M. Risks of the budgetary process effectiveness at the level of united territorial communities

Summary. The article is devoted to the research of a set of scientific views on the concept of risks of the effectiveness of the budget process. Scientific views on the notion of “budget risk” are generalized. Based on the analysis and systematization of scientific sources, the author’s definition of the concept of “risk of the effectiveness of the budget process” is proposed. Features of the budget process at the level of the united territorial communities are singled out. Risks of the effectiveness of the budget process at the local level are grouped and systematized.

Keywords: budgetary efficiency, budgetary risk, budgetary process, united territorial communities, stages of budgetary process, budget execution.

Хом'як М.С.,
к.е.н., докторант,
Університет державної фіскальної служби України

ОСОБЛИВОСТІ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ У ФІНАНСОВОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ

Анотація. Виявлено особливості прояву тіньової економіки в сучасних реаліях України. Запропоновано узагальнену класифікацію тіньових потоків з урахуванням ієрархії економічної системи. Обґрунтовано конкретні заходи щодо детінізації економіки, зокрема на регіональному рівні.

Ключові слова: класифікація тіньових потоків, корупція, регіони, тіньова економіка, фінансовий простір.

Постановка проблеми. Сучасний глобалізований світ формує складні процеси, зокрема й економічного напрямку, які щодо України зумовлюють непередбачувані чинники. Так, доволі болісно країна сприйняла світову фінансову кризу 2007–2009 рр. Відкритість кордонів передбачає вільне переміщення фінансових ресурсів, тому фінансові потоки в обох напрямках несуть у собі тіньовий складник. Щодо України, то з урахуванням усіх чинників сукупний обсяг тінізації економіки визначається до 50% від ВВП, що є одним із найбільших показників у світі, тому є доцільність з'ясування особливостей тіньової економіки у фінансовому просторі України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність вирішення цієї проблеми для України є очевидною, тому зрозумілий інтерес із боку вчених. Так, спеціфіці тінізації економіки в другому десятиріччі XXI ст. присвятили свої праці З. Варналій, О. Гарань, С. Гуржій, А. Ковальчук; фінансові потоки досліджували А. Гальчинський, Т. Паєнтко, В. Якубенко; взаємозв'язок тіньової економіки та корупції виявили М. Фоміна, В. Приходько, М. Каптуренко [1], а детермінанти тіньової економіки розкрила Н. Краус [2].

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Зазначимо, що протягом останніх років боротьба з тінізацією економіки в Україні є актуальним державним завданням, свідченням чому є створення у 2016–2017 рр. декількох загальнодержавних антикорупційних структур. Відповідно, є потреба в науковому обґрунтуванні, зокрема теоретичному забезпеченні функціонування відповідних захисних механізмів у вітчизняному фінансовому просторі.

Мета статті полягає у виявленні особливостей прояву тінізаційних процесів у фінансовому просторі та розробленні відповідних механізмів зменшення тіньових обсягів фінансових ресурсів, зокрема корупційних.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна, яка здобула незалежність в останньому десятилітті XX ст., намагалася, як й інші постсоціалістичні країни, формувати новий суспільний устрій, і за більш ніж двадцятип'ятирічний період незалежності забезпечено лише окремі суспільні здобутки, але щодо економічної сфери, то варто звернути увагу, що навіть на середину 2017 р. поки що не досягнуто рівня ВВП 1990 р. Є багато обґрунтувань та аналітичних висновків щодо цього, але однією з вагомих проблем є рівень тінізації економіки. З'ясуємо в короткому викладенні сутність цього поняття. В. Васенко зазначає, що тіньова економіка – це системне явище госпо-

дарювання асоціальної природи, що притаманне країнам із будь-яким соціально-економічним ладом, а також виражає різний рівень інтенсивності соціальної небезпеки та відображає форму кризи державного управління економіки як дисфункціональності [3, с. 15]. С. Мочерний вважає, що тіньова економіка – це сфера вияву економічної активності, спрямованої на отримання доходів від здійснення заборонених видів діяльності або на ухилення від суспільного (державного) контролю та сплати податків під час здійснення легальних видів економічної діяльності [4, с. 637].

Це явище характерне не лише для України, тіньова економіка присутня й у інших державах. Так, Б. Контіні під тіньовою економікою розуміє «невидиму» діяльність, яка враховує незаконну діяльність, тіньову (приховану) економіку [5, с. 112]. А. Френз дотримується думки, що тіньова економіка – це діяльність, що не зараховується до ВВП через відсутність методологічної бази обліку нелегального виробництва товарів і послуг. Її компоненти – прихована діяльність самозайнятих та прихована діяльність зайнятих, що працюють додатково [6, с. 69].

Отже, це явище є інтернаціональним. Щодо України, то протягом перших років незалежності було необхідно налагоджувати функціонування економічної системи на нових засадах. За відсутності необхідного досвіду, зокрема управлінського, на рівні держави та регіональному сформувалися некерівані процеси, зокрема у банківській, виробничій, торговельній сферах. З урахуванням зростаючої відкритості економіки як логічно пояснюване явище зростали відповідні операції фінансового змісту. Неспроможність новосформованих податкових та контрольних органів забезпечити організацію стягнення податків, моніторинг їх формування призвели до масового ухилення від їх сплати. Наприкінці XX ст. цю ситуацію певною мірою вдалося стабілізувати, проте започатковані традиції тіньового бізнесу суттєво подолати не вдалося, тому в середині другого десятиріччя XXI ст. рівень тінізації економіки в Україні є доволі значним.

Обґрунтуємо класифікацію тіньових потоків. Зазначимо, що вітчизняними вченими запропоновані класифікації тіньової економіки. Так, З. Варналій виділяє три блоки: неформальний, прихований, підпільний (кримінальний) [7]. Зважаючи на погляди інших учених, сформуємо класифікацію тіньових потоків (рис. 1). Згідно із цими ознаками залежно від завдань дослідження можна охарактеризувати окремі прояви тіньової економіки, яка настільки поширена, що досліджується вченими різних напрямів: економічного, соціологічного, політичного тощо. Не вдаючись у багатовекторність дослідження всіх проявів тіньової економіки, детально зупинимося на оцінках її рівня в Україні за останні роки.

Обумовимо, що залежно від способу її виявлення експертами наводяться різні оцінки. Так, фахівцями Міністерства економічного розвитку і торгівлі України станом на перший квартал 2016 р. (порівняно з відповідним періодом минулого року)

визначено рівні тіньової економіки в Україні за такими методами:

– за методом збитковості підприємств зменшення рівня тіньової економіки становило 13 в. п. (до 34% від обсягу офіційного ВВП), що значною мірою відбулося завдяки поліпшенню фінансової ситуації у ВЕД «Професійна наукова та технічна діяльність»;

– монетарний метод показав зменшення рівня тіньової економіки на 6 в. п. (до 29% від обсягу офіційного ВВП);

– електричний метод зафіксував зменшення рівня тіньової економіки на 3 в. п. (до 34%);

– за методом «витрати населення роздрібний товарообіг» рівень тіньової економіки зменшився на 2 в. п. (до 54%) [8, с. 4].

Комплексне порівняння рівнів тіньової економіки здійснила Т. Тищук, яка зазначила: «Показники, які пов'язують із рівнем тіньової економіки в Україні, розраховують Держстат, Мінекономрозвитку та Ф. Шнайдер. Оцінка Держстату (близько 17% ВВП) відображає обсяг економіки, яка безпосередньо не спостерігається. За різними оцінками Мінекономрозвитку, тіньова економіка в Україні становить від 25% до 58% ВВП. Так званий інтегрований показник рівня тіньової економіки, за даними Мінекономрозвитку, останнім часом перевищує 40% ВВП. За даними Ф. Шнайдера, тіньова економіка в Україні становить близько 50% ВВП» [9].

Отже, економіка України від тінізації втрачає доволі значні кошти. Аналіз фахової літератури з тіньової економіки дає змогу дійти висновку, що ця проблематика досліджується за трьома основними зрізами:

– політичним, де виявляються *Джерело: складено автором* політичні чинники впливу; роль політичних партій у формуванні органів влади; реалізація політичних схем, які сприяють корупційним проявам;

– соціальним, де аналізуються ментальні складники тіньової економіки; вплив громадських, у тому числі політичних, організацій на ці процеси; роль засобів масової інформації; реакція суспільства на ці процеси тощо;

– економічним, де обґрунтовуються та аналізуються тіньові потоки, зокрема розроблення методик розрахунку тіньових рівнів економіки; виявлення «прогалів» у законодавстві, яке не забезпечує зменшення тінізації; позитивні та негативні сторони тіньових обсягів; розроблення механізмів зменшення цих обсягів; супутніх явищ тінізації, зокрема корупції та офшорних зон.

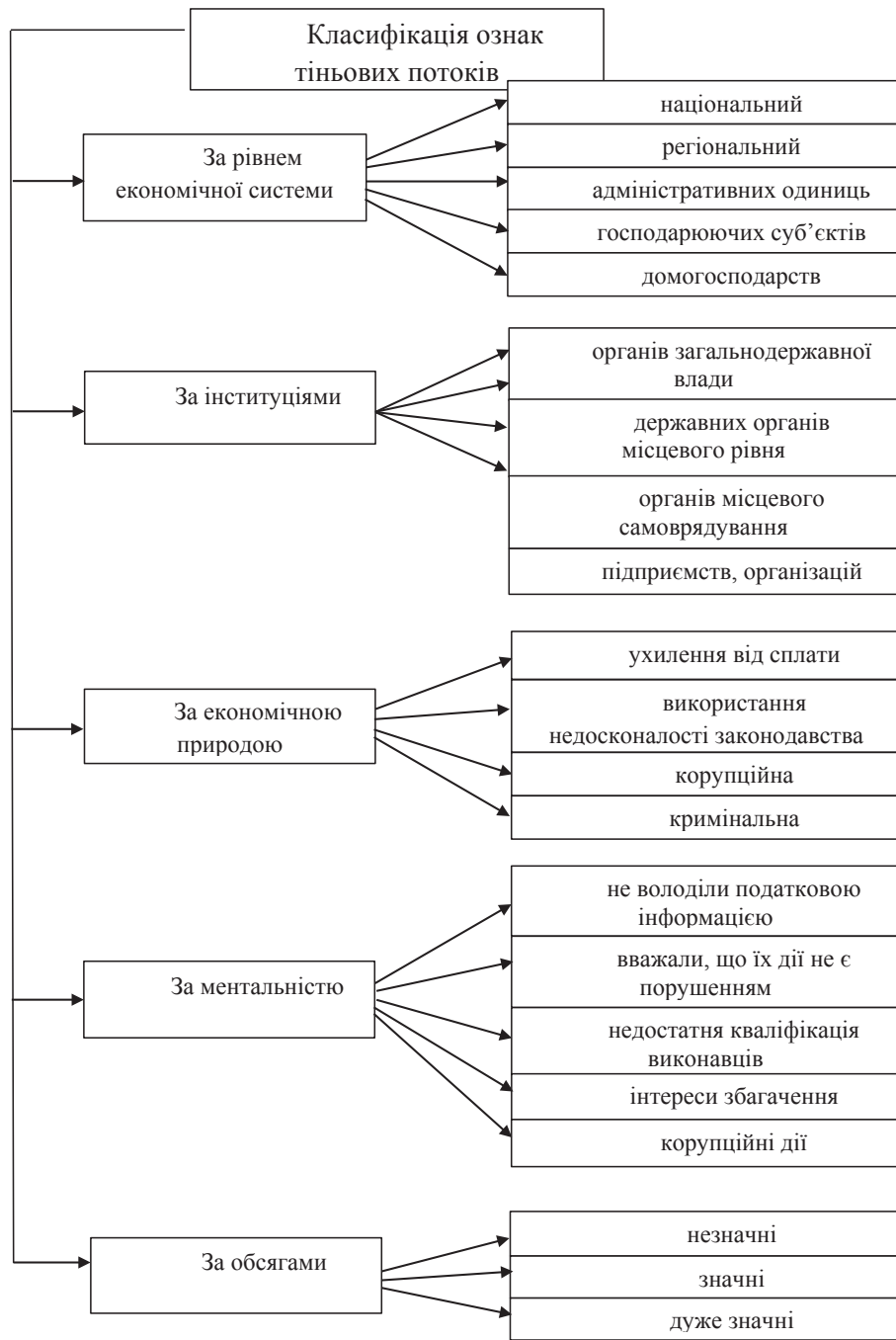

Рис. 1. Класифікація ознак тіньових потоків

Згідно з поглядом Т. Тищук, дослідження Ф. Шнайдера та його колег підтверджують, що тіньова економіка може як стимулювати, так і стримувати економічне зростання. Кількісні оцінки Ф. Шнайдера для окремих країн доводять, що 2/3 додатної вартості, створеної в тіньовій економіці, роблять внесок у споживання, тим самим стимулюючи економічне зростання [9].

Щодо об'єктивності оцінок тіньового сектору економіки у співставленні з рівнем ВВП, то Т. Тищук зазначає: «Неоднозначна інтерпретація показників рівня тіньової економіки України часто сприяє формуванню надмірно оптимістичних очікувань щодо детінізації. Зокрема, низка експертів вважає, що додатково до ВВП, який обраховує офіційна статистика, у тіньовій економіці створюється «тіньовий ВВП», який становить від

40% до 60% від його офіційного обсягу. Насправді, обсяг тіньової економіки в Україні дійсно є значним, але жодна з наявних сьогодні оцінок не дає відповіді на питання щодо обсягів ВВП, які створюються додатково до тих, які вже враховані в офіційній статистиці [9].

Отже, існує багато поглядів щодо тінізації економіки як явища, оцінок її рівня, впливу на економічний розвиток держави. Оцінкою такого явища має бути практика, яка існує в зарубіжних країнах. Так, обсяги тіньової економіки у Словаччійській Республіці, Польщі, Чеській Республіці та Естонії оцінюються на рівні 5–13% ВВП, у Казахстані – 34%, Латвії – 35%, Болгарії – 36%, Росії – 42% [8]. Згідно з дослідженнями Асоціації дипломованих сертифікованих бухгалтерів (АССА) Україна серед 28 країн із тіньовою економікою займає 3-є місце після Азербайджану (67,04% від ВВП) та Нігерії (48,37% від ВВП). Обсяг тіньової економіки в Україні за 2016 р. становив 1,095 трлн. грн., або 45,96% від ВВП, при тому, що найменший рівень у США – 7,78%, Японії – 10,08% та Китаї – 10,15% [10].

Отже, нині в Україні сформувалася власна модель економічного розвитку, і тіньова економіка є її органічною складовою частиною, хоча це не є звичним станом нормальної функціонуючої, демократичної, відкритої, соціально орієнтованої економіки. Є хибною думка, що значне зниження її рівня призведе до зменшення динаміки економічного розвитку. Негативні риси, звичайно, не повинні бути складниками суспільного розвитку, адже ухилення від сплати податків, недостовірне подання звітності та інші порушення господарського процесу не лише зменшують дохідну частину відповідних бюджетів, а й сприяють формуванню у відповідних виконавців негативних звичок.

Оскільки тінізаційні процеси відбуваються у фінансовому просторі, визначимося із тлумаченням цього поняття. Об'єктивним є погляд британських дослідників Р. Лі, Г. Кларка та Е. Лейсона, які розглядають фінансовий простір як певний континуум чи середовище розгортання фінансових процесів [11]. Подібного підходу притримується й В. Пилипів, який, обґрунтовуючи доцільність уведення в науковий обіг поняття «фінансовий простір», звертає увагу на важливість розкриття співвідношення основних категорій, що характеризують фінансовоорієнтований розвиток територіальних економічних систем, зокрема й таких, як фінансова система та фінансове середовище [12].

Отже, у фінансовому просторі України обертаються значні, як для нашої держави, фінансові ресурси. Якщо взяти до уваги, що ВВП у 2016 р. становив 2,38 трлн. грн., а ще орієнтовно 50% перебуває у тіньовому обігу, то є очевидним щодо необхідності налагодження контролю над внутрішніми та зовнішніми фінансовими потоками. Нині в Україні до контролю над різними напрямками фінансових потоків причетна значна кількість структур: Міністерство фінансів України, Державна фіскальна служба України, включаючи митні підрозділи, Національний банк України, антикорупційні структури.

Проте, незважаючи на певну роботу зі зменшення рівня тінізації, він все ж залишається значним. Особлива роль у цих процесах відводиться Національному банку України, який контролює основні фінансові потоки як усередині країни, так і за кордоном, але останні події кінця 2016 – початку 2017 рр. щодо ліквідації банків та реструктуризації боргів «ПриватБанку» і передачу його у державну форму власності свідчать про запізнілу реакцію на ці події. Причинами неефективності фінансового контролю є:

- недосконалість юридичних актів щодо прямої відповідальності посадових осіб;
- відсутність практики притягнення до відповідальності осіб, причетних до неприйняття дієвих дій щодо моніторингу фінансових потоків, зокрема в офшорні зони;
- відсутність належної реакції антикорупційних органів на виявлені факти антикорупційних дій, зокрема оприлюднених засобами масової інформації.

Одним із напрямів тіньових потоків є рух фінансових ресурсів в офшорні зони. У фаховій літературі достатньо висвітлена ця проблема для України. Зазначимо, що доволі аргументовано обґрунтував теоретичне підґрунтя функціонування офшорного бізнесу Ч. Тібо ще у 1956 р. у праці «Чиста теорія локальних витрат», де він зазначив, що в той час, коли на державному (федеральному) рівні відсутнє рішення ринкового типу для визначення рівня витрат на суспільні блага, на місцевому рівні кожен уряд має свою більш-менш встановлену структуру доходів та витрат. Як наслідок, споживач схильний переїжджати до суспільства, місцевий уряд якого більш відповідає його бажанням [13, с. 418].

Кількісну оцінку тіньових потоків в офшори наводить І. Шовкун, яка зазначила: «За різними оцінками, починаючи з 1991 р. з України в офшори виведено капітал на суму 148 млрд. дол. Не всі ці багатства виводилися з країни корупційною клептократичною владою. Бізнес використовує офшори для легального зниження податкового навантаження, зменшення ризиків, спрощення судового захисту своїх інтересів» [14].

Директор Інституту економіки та прогнозування НАН України В. Геєць визнає, що виведення в офшори \$167 млрд. за 21 рік (незалежності – **Авт.**) означає, що кожен рік з української економіки йшло по \$8 млрд. За його словами, частина цих коштів повернулася назад у вигляді іноземних інвестицій і кредитів, а також фінансування виборчих проектів [15]. В. Лановий вважає, що розрахунки сукупного вивезення капіталу з України свідчать: щорічно вони становили 12–18 млрд. дол., і це лише вершина айсберга [16].

Наслідком таких стійких суспільних негативних традицій є корупція. З урахуванням дуже лояльної суспільної терпимості до корупційних проявів протягом останніх років, особливо за часів президентства В. Януковича, це явище стало настільки розповсюдженим, що нині намагання державних органів боротися із корупцією відсутніх результатів не дає. Корупція у таких значних масштабах нині загрожує економічній безпеці, оскільки не лише зменшує необхідні витрати на забезпечення обороноздатності України, але й не дає змоги забезпечити фінансовими ресурсами у необхідних обсягах реформи у фінансовій, пенсійній, освітній, медичній, житлово-комунальній сферах.

Як стверджує В. Лановий, накопичення, які ми побачили в деклараціях чиновників, є засобами, вилученими зі сфери накопичення капіталу. Можна підрахувати сукупну вартість цього майна. Звичайно, середній рівень корупційних накопичень у податківців, митників, суддів і прокурорів значно вищий, ніж у фахівців місцевих адміністрацій та соціальних служб. Проте можна визначити загальну суму, яку корупціонери щорічно витягають із фінансової системи на свої зухвалі потреби – мінімум 4–5 млрд. дол. [16].

Оцінюючи у цілому «корупційний ринок» в Україні, директор НАБУ сказав: «Ми можемо говорити про ті суми, які фігурують у розслідуваннях. Це близько 85 млрд. грн.». За даними НАБУ, детективи Бюро здійснюють досудове розслідування в

більш ніж 320 кримінальних процесів. У 2016 р. на рахунки державних компаній повернено 116 млн. грн. Станом на початок квітня 2017 р. про підозру у нанесенні збитку державним підприємствам, повідомлено 78 осіб [17].

Незважаючи на два роки функціонування окремих антикорупційних органів, ефективність їх діяльності є незначною. Зазначимо, що в зарубіжних країнах, якщо посадовець високого рангу буде здійснювати дії, які не сумісні з виконанням його обов'язків, він, як правило, під тиском засобів масової інформації подає у відставку.

Нині одним із напрямів боротьби з корупцією є значне підвищення рівня оплати праці робітникам органів боротьби з корупцією, окремим керівникам державних структур. Не вважаємо такий шлях найбільш оптимальним тому, що основа корупції – це передусім неефективний державний менеджмент, який продукує численні юридичні пастки у звітних документах, складні форми звітності, невідгідні для малого і середнього бізнесу податкові умови, численні узгодження під час реалізації господарських операцій, наявність обмежень під час здійснення фінансових операцій, вибірковість щодо застосування санкцій за порушення фінансової дисципліни тощо. Саме над усуненням цих недоліків у функціонуванні як економіки загалом, так і розвитку малого і середнього бізнесу потрібно зосередити зусилля державних органів влади. Окремі кроки у цьому напрямі вже зроблено: поліпшується податкове законодавство, практикується конкурсний набір на посади державних службовців, посилюється контроль над здійсненням корупційних дій із притягненням окремих державних службовців, у тому числі й вищого рангу, до відповідальності. Якщо такі тенденції будуть продовжуватися, то це сприятиме зменшенню рівня тінізації економіки.

Беручи до уваги актуальність проблематики щодо тіньової економіки, пропонуються такі дії:

- активізація боротьби з тіньовими потоками, зокрема корупційними органами боротьби з корупцією, їх періодична звітність про результати роботи;

- залучення фахівців відповідного профілю, громадських організацій до контролю над формуванням і використанням бюджетних ресурсів, зокрема на регіональному рівні, з поданням статистичної звітності бюджетоутворюючими підприємствами;

- широке інформування громадськості з відповідним оприлюдненням в електронних ресурсах конкретних підприємств та організацій результатів діяльності не менше ніж один раз на квартал;

- періодична звітність антикорупційних органів щодо супроводу порушених справ.

Висновки. Для України боротьба з тіньовою економікою є одним із пріоритетних завдань. Як показали результати виконаного дослідження, ця діяльність із боку відповідних державних органів проводиться неефективно. Розроблені пропозиції щодо активізації цієї діяльності, беззаперечно, будуть сприяти зменшенню рівня тінізації економіки України.

Література:

1. Корупція і тіньова економіка: політекономічний аспект : [монографія] / М.В. Фоміна, В.В. Приходько, М.Г. Каптуренко [та ін.] ; кер. авт. колективу і наук. ред. М.В. Фоміна. – Донецьк : ДонНУ-ЕТ, 2012. – 333 с.
2. Краус Н.М. Детермінанти тіньової економіки в інноваційних умовах господарювання : [монографія] / Н.М. Краус. – Полтава : Дивосвіт, 2014. – 148 с.

3. Васенко В. Тіньова економіка України та шляхи її детінізації / В. Васенко // Вісник Черкаського національного університету. Серія «Економічні науки». – 2016. – № 1. – С. 15–23.
4. Економічна енциклопедія : у 3-х т. Т. 3 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Академія, 2002. – 952 с.
5. Contini V. The Irregular Economy of Italy: a Survey of Contributions B. Contini // Guide-book to statistics on the hidden economy.
6. Frans A. Guide-book to statistics on the hidden economy: conference of European statisticians. United Nations. – N.Y., 1992. – P. 67–78.
7. Економічна безпека : [навч. посіб.] / За ред. З.С. Варналя. – К. : Знання, 2009. – 647 с.
8. Тенденції тіньової економіки в Україні. І квартал 2016 року / Міністерство економічного розвитку і торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/documents/download/?id=eb2cd8a78>.
9. Тишук Т. Міф та реальність: тіньова економіка в Україні. / Т. Тишук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.obozrevatel.com/finance/business-and-finance/95617-mif-ta-realnist-tinova-ekonomika-v-ukraini.htm>.
10. Україна попала в топ-5 стран с крупнейшей теневой экономикой [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.rbc.ua/rus/news/ukraina-popala-top-5-stran-krupneyshey-tenevoy-1498836744.html>.
11. Lee R. The remit of financial geography – before and after the crisis / Lee, R., Clark, G. L., Pollard, J. S., Leyshon A. – Journal of Economic Geography, 2009. – № 9. – P. 723–747.
12. Пилипів В.В. Управління відтворенням територіальних економічних систем у фінансовому просторі / В.В. Пилипів. – К. : РВПС України НАН України. – С. 57–59.
13. Tiebout C.M. A Pure Theory of Local Expenditures. 64 Journal of Political Economy 416 (1956). – P. 416–424.
14. Шовкун І. У тіньовій економіці України обертаються гігантські кошти / І. Шовкун [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.expres.ua/news/2017/04/02/235826-tinovy-ekonomici-ukrayiny-obertayutsya-gigantski-koshti-ekspert-skazav>.
15. Геєць В. Щороку з економіки України виходить \$8 млрд. / В. Геєць [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ipress.ua/news/shchoroku_z_ekonomiky_ukrainy_vyhodyt_po_8_mlrld_5050.html.
16. Лановий В. Втеча капіталу і декапіталізація – катастрофа для України / В. Лановий [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.epravda.com.ua/columns/2016/12/2/613088/>.
17. Ринок корупції в Україні становить 85 мільярдів – НАБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.epravda.com.ua/news/2017/04/24/624180/>.

Хомяк М.С Особенности теневой экономики в финансовом пространстве Украины

Аннотация. Выявлены особенности проявления теневой экономики в современных реалиях Украины. Предложена обобщенная классификация теневых потоков с учетом иерархии экономической системы. Обоснованы конкретные меры по детенизации экономики, в том числе и на региональном уровне.

Ключевые слова: классификация теневых потоков, коррупция, регионы, теневая экономика, финансовое пространство.

Khomiak M.S Peculiarities of the shadow economy in the financial space of Ukraine

Summary. Features of the shadow economy in modern realities of Ukraine are revealed. A generalized classification of shadow flows with the account of the hierarchy of the economic system is proposed. Concrete measures on the shadow economy, in particular, at the regional level, are well-grounded.

Keywords: classification of shadow flows, corruption, regions, shadow economy, financial space.

*Шолойко А.С.,**к.е.н., с.н.с.,**доцент кафедри страхування, банківської справи та ризик-менеджменту,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

РОЗВИТОК ІНФРАСТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ІЗ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Анотація. Охарактеризовано наявні об'єднання страховиків і страхувальників та інші інфраструктурні елементи, що здійснюють захист прав споживачів страхових послуг через позасудове вирішення спорів. Окреслено перспективи розвитку інфраструктурних елементів із захисту прав споживачів страхових послуг в Україні.

Ключові слова: фінансовий омбудсмен, страховий брокер, медіатор, об'єднання страховиків і страхувальників, третейський суд, інфраструктурні елементи.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток страхового ринку України неможливий, якщо відсутні інфраструктурні елементи із захисту прав споживачів страхових послуг через позасудове вирішення конфліктних ситуацій між страховиками (постачальниками страхових послуг) і страхувальниками (споживачами страхових послуг). У всьому світі приділяють особливу увагу захисту прав споживачів страхових послуг, що є важливим складником підвищення їх довіри до страхових компаній. Зокрема, це можливо реалізувати через такі інфраструктурні елементи, як: об'єднання страховиків і страхувальників; страхові брокери; третейські суди; медіатори; фінансовий омбудсмен тощо. Об'єктивно необхідним є більш детальний розгляд перспектив подальшого розвитку інфраструктурних елементів із захисту прав споживачів страхових послуг в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки страхові послуги належать до фінансових, то слід зазначити, що загалом питання захисту прав споживачів фінансових послуг через запровадження фінансового омбудсмена в Україні та через використання інших способів позасудового вирішення спорів розглядали такі вчені, як: Т.Е. Белялов, Р. Демчак [8], Н.В. Зачосова, А., Єрмошенко, Л. Єрмошенко, Д.В. Кондратенко, А.П. Пінчук, А.І. Сирота, І.В. Соркін та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як правило, у більшості праць розглядаються перспективи запровадження фінансового омбудсмена і менше уваги приділено значенню інших інфраструктурних елементів із захисту прав споживачів страхових послуг.

Мета статті полягає в окресленні перспектив розвитку інфраструктурних елементів страхового ринку із захисту прав споживачів страхових послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Директива ЄС 2016/97 «Про реалізацію страхових продуктів» наголошує на тому, що «Споживачі мають користуватися однакоим рівнем захисту, незважаючи на відмінності між каналами збуту. Щоб гарантувати застосування однакового рівня захисту та можливість споживача користуватися порівнянними стандартами, зокрема у сфері розкриття інформації, забезпечення рівних умов між операторами має велике значення» [1]. У даній Директиві зазначається, що попередня Директива 2002/92/ЄС

про страхове посередництво містила низку упущень із цього питання, що є однією з причин нещодавньої фінансової нестабільності в ЄС.

У низці вітчизняних нормативно-правових документів серед завдань, напрямів, пріоритетів також виділяється захист прав споживачів фінансових послуг, у тому числі страхових послуг, а саме:

І. Концепція захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг в Україні, затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів від 3.09.2009 № 1026-р, метою якої є вдосконалення системи захисту прав споживачів та забезпечення її ефективності [2].

II. Стратегія реформування державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг на 2015–2020 рр., затверджена Розпорядженням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг) від 19.03.2015 № 499, передбачає серед завдань захист інтересів споживачів фінансових послуг та відновлення довіри до ринків небанківських фінансових послуг [3].

III. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 № 2664-III до завдань Нацкомфінпослуг відносить «захист прав споживачів фінансових послуг шляхом застосування у межах своїх повноважень заходів впливу з метою запобігання і припинення порушень законодавства на ринку фінансових послуг» [4].

Нацкомфінпослуг постійно ведеться цілеспрямована робота щодо реалізації вимог Закону України «Про звернення громадян» та Указу Президента України від 07.02.2008 №109/2008 «Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [5]. Так, відповідно до публічних звітів Нацкомфінпослуг, переважна частина звернень є з питань надання страхових послуг (табл. 1).

За даними табл. 1 можна узагальнити, що найбільша кількість звернень із питань страхових послуг припала саме на 2014 р., коли в Україні розпочалися військові дії на сході, що належить до винятків із причин настання страхових випадків, і страхові компанії відмовляли у виплаті страхових відшкодувань.

Слід зазначити, що з липня 2013 р. розглядом звернень займається Сервісний центр обслуговування учасників ринків фінансових послуг при Нацкомфінпослуг. Більшість звернень від споживачів страхових послуг надходить із таких питань:

- порушення строків виплати або зменшення суми страхового відшкодування;
- відмови у виплаті пені за несвочасне страхове відшкодування страховими компаніями;
- безпідставні відмови страхової компанії у виплаті страхового відшкодування;

– визначення розміру відшкодування витрат, пов'язаних із пошкодженням транспортного засобу, не у відповідності до порядку, встановленого законодавством [5].

IV. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 р., затверджена Національною радою реформ, передбачає захист прав споживачів фінансових послуг та інвесторів, а саме:

С. 1. Підвищити рівень фінансової обізнаності, рівень культури заощаджень населення та застосування інноваційних платіжних інструментів.

С. 2. Підвищити стандарти розкриття інформації в інтересах споживачів та інвесторів фінансового сектору.

С. 4. Підвищити ефективність захисту прав споживачів фінансових послуг та інвесторів, у тому числі шляхом створення нових інструментів [6].

Для реалізації положень С. 2 і С. 4 планується до 2019 р. розробити і прийняти Закон України «Про інститут фінансового омбудсмена» [6]. Концепція фінансового омбудсмена в Україні «... розробляється з урахуванням вимог Директиви ЄС 2013/11/ЄС, які є обов'язковими в країнах ЄС з 1 січня 2016 р. Передбачається, що процедура позасудового вирішення спорів створить привабливі умови для споживача та буде тривати не більше 90 днів» [7]. Такий інфраструктурний елемент суттєво знизить навантаження на регулятора страхового ринку з роз-

гляду скарг споживачів страхових послуг. Однак є певні правила звернення до фінансового омбудсмена:

1) передусім громадянин звертається до фінансової установи, зокрема страхової компанії, до якої у нього є претензії;

2) протягом певного терміну установа повинна дати відповідь;

3) якщо рішення не влаштовує споживача страхових послуг, тоді він звертається до фінансового омбудсмена;

4) максимальне обмеження по сумі спору становить близько 200 тис. грн. (у Європі, наприклад, це 100 тис. євро) [8].

Відповідно до розділу II Господарського процесуального кодексу України (ГПКУ), порядок пред'явлення та розгляду претензії є таким (рис. 1).

Поки в Україні ведеться робота щодо створення фінансового омбудсмена, споживачі страхових послуг можуть звертатися за допомогою щодо захисту своїх прав до об'єднань страховиків і страхувальників. Так, у 2016 р. «... зареєстровано громадську спілку «Український страховий омбудсмен» (УСО). Засновниками виступило кілька юридичних осіб, в тому числі компанія «Фінанс-Лайн» [10]. «Страховий омбудсмен у першу чергу буде захищати права тих осіб, які не можуть отримати виплату страхового відшкодування. Послуга омбудсмена буде безкоштовною для громадян. Рішення омбудсмена для страхових компаній – членів союзу

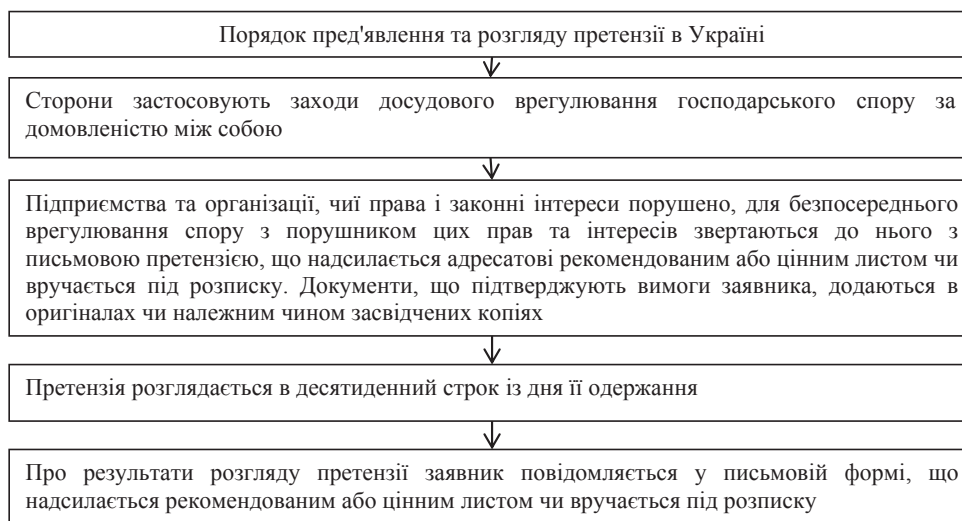

Рис. 1. Порядок пред'явлення та розгляду претензії в Україні

Джерело: складено автором на основі [9]

Таблиця 1

Динаміка звернень до Нацкомфінпослуг із питань надання страхових послуг страховими компаніями протягом 2012–2016 рр.

Показник	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016/ 2012, %
Загальна кількість звернень, од.	5184	8733	9645	5539	6245*	20,5
Звернення з питань страхових послуг, од.	3479	6615	7466	4226	4660	33,9
Питома вага звернень з питань страхових послуг у загальній кількості, %	67,1	75,7	77,4	76,3	74,6	x
Додатково виплачені страхові відшкодування за результатами застосування заходів впливу, млн грн	0,93	Н.д.	Н.д.	20,26	27,4**	x

* Дані включають і кількість звернень, що надійшли через державну установу «Урядовий контактний центр».

** Визнана страховиками кредиторська заборгованість із виплати страхових відшкодувань страхувальникам.

Джерело: складено автором на основі [5]

«Український страховий омбудсмен» будуть обов'язковими до виконання. Якщо страхова компанія не є членом спілки, то рішення для неї буде носити рекомендаційний характер» [10]. Таким чином, для потенційного клієнта страхової компанії членство страховика в такому об'єднанні є певною запорукою в одержанні страхового відшкодування в майбутньому. Хоча УСО створена не так давно, проте вже є перші позитивні результати діяльності.

Так, «український страховий омбудсмен відзвітував про свою роботу: за п'ять місяців 2016 р. до омбудсмена звернулося 2 118 осіб, і було прийнято 522 заяви зі скаргами на страхові компанії, з яких 197 заяв були обгрунтованими (тобто мали докази). Сума страхового відшкодування за обгрунтованими заявами становила 6 млн. грн.» [11].

Структура одержаних УСО заяв за видами страхування така:

- обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності – 89,8%;

- страхування транспортних засобів («КАСКО») – 5,7%;

- страхування іншого майна – 0,6%;

- добровільне медичне страхування (ДМС) – 3,3%;

- медичне страхування виїжджаючих за кордон – 0,6% [11].

Працюють зі скаргами на страхових компаній і такі об'єднання страховиків, як: Моторне (транспортне) страхове бюро України (2 540 скарг у 2015 р.) [11] і Ліга страхових організацій України (ЛСОУ), юридичний департамент якої «...з метою поліпшення якості надання страхових послуг компаніями, а також захисту прав споживачів таких послуг розглядає й аналізує скарги на дії страховиків» [12]. Більше того, у 2011 р. за сприяння ЛСОУ було створено третейський суд «Страховий» при Всеукраїнській громадській організації «Всеукраїнська третейська ліга» [12], що також є позасудовою інстанцією вирішення спорів між страховиком і страхувальником.

На увагу заслуговує діяльність об'єднань споживачів страхових послуг. Так, «сьогодні в Україні існує ще низка організацій, що захищають права споживачів фінансових послуг, серед них – «Асоціація споживачів фінансових послуг» (керівник Михайло Стрельников), яка займається переважно захистом кредиторів, і «Асоціація страхувальників України» (керівник Леонід Хорін), яка є об'єднанням підприємств (юридичних осіб)» [13], і не підпадає під дію Закону «Про захист прав споживачів», оскільки вказаний Закон визначає, що споживач – це фізична особа і створення об'єднань споживачів регулюється Законом України «Про об'єднання громадян» [14]. Однак вважаємо, що це досить вузьке розуміння поняття «споживач», оскільки в зарубіжному словнику «споживач – це особа або організація, яка використовує товар або послугу» [15]. Відповідно, юридичні особи теж є споживачами страхових послуг і мають право на доступні механізми захисту своїх прав через позасудове врегулювання спорів.

Всеукраїнське об'єднання громадських організацій «Асоціація страхувальників України» (АСУ) надає консультативні послуги страхувальникам на будь-якій стадії їх відносин зі страховими компаніями. Консультації для малозабезпечених громадян із будь-яких питань страхування є безкоштовними. Безкоштовними є й консультації з простих питань для будь-яких інших категорій страхувальників [16]. Тобто АСУ сприяє захисту прав страхувальників, які є не лише фізичними особами, а й юридичними. Також АСУ надає підтримку страхувальникам під час досудового або судового вирішення спорів. Допомога може полягати в:

- експертній оцінці документів;

- оцінці правомірності дій страхової компанії;

- зверненнях до страхової компанії або інші організації від імені АСУ;

- підготовці та оцінці доказової бази під час підготовки до вирішення спору;

- представництві інтересів страхувальників в судах або в повному юридичному супроводі спору [16].

Що ж до громадської організації споживачів страхових послуг «Страховий захист», що створена в 2013 р. відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів», то вона сприяє захисту прав споживачів – фізичних осіб. У 2017 р. це об'єднання допущене до участі в установчих зборах для формування Громадської ради при Нацкомфінпослуг [13].

Також активно розвивається такий позасудовий спосіб врегулювання спорів, як переговори із залученням нейтрального та незалежного медіатора, якого спільно та добровільно обирають сторони й який для пошуку рішення, що задовольняє інтереси сторін, допомагає вести структуровані переговори між сторонами конфлікту. Знайти такого медіатора в Україні можна за допомогою Громадської організації «Національна асоціація медіаторів України» (НАМУ), яка створена в 2014 р. і є неурядовим неприбутковим професійним громадським об'єднанням у сфері медіації та вирішення конфліктів, яке об'єднує фізичних осіб [17].

Залежно від ситуації, особливостей конфліктної ситуації та інших чинників усі вищезгадані інфраструктурні елементи із захисту прав споживачів можуть бути неприйнятними для того чи іншого споживача страхових послуг, тому на увагу заслуговує роль страхового брокера, який страхує свою професійну відповідальність. Такий страховий посередник не лише допоможе знайти відповідну страхову компанію, а й у разі неспроможності страховика виплатити страхове відшкодування споживач страхової послуги (юридична чи фізична особа) одержить таку виплату за полісом страхування професійної відповідальності страхового брокера. В умовах економічної нестабільності у сфері захисту прав споживачів страхових послуг помітно зростає значення такого інфраструктурного елемента, як страховий брокер.

Висновки. Отже, у статті охарактеризовано наявні інфраструктурні елементи страхового ринку із захисту прав споживачів страхових послуг в Україні, а саме: об'єднання страховиків і страхувальників; страхові брокери; третейський суд; медіатори. Визначено, що у вітчизняному законодавстві до споживачів відносять лише фізичних осіб, тому для юридичних осіб, які є споживачами страхових послуг, перспективними інфраструктурними елементами із захисту їхніх прав через позасудове вирішення спорів є окремі об'єднання страховиків і страхувальників, третейські суди, залучення медіаторів, придбання послуг через страхових брокерів. Подальші дослідження у цій сфері полягають у розробленні положень, що будуть покладені в основу законодавчого акту про фінансовий омбудсмен в Україні.

Література:

1. Про реалізацію страхових продуктів : Директива (ЄС) 2016/97 Європейського Парламенту та Ради від 20.01.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://nfp.gov.ua/files/sector/Директива_2016_97_страхове%20посередництво.doc.
2. Концепція захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3.09.2009 № 1026-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR091026.html.

3. Про затвердження Стратегії реформування державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг на 2015–2020 роки : Розпорядження Нацкомфінпослуг від 19.03.2015 № 499 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-strategiyi-reformuvannja-derzhavnogo-regu-doc223343.html>.
4. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 № 2664-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T012664.html.
5. Річні звіти Нацкомфінпослуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://nfp.gov.ua/content/rzviti-nackomfinposlug.html>.
6. Оновлена комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43352266>.
7. Для чого потрібен фінансовий омбудсмен? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://finpost.com.ua/news/3073>.
8. Демчак Р. Про альтернативу державній судовій системі, або Як захистити споживача від фінансової установи? / Р. Демчак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reforms.in.ua/ua/news/ruslan-demchak-pro-alternatyvu-derzhavniy-sudoviy-systemi-abo-yak-zahystyty-spozhyvacha-vid>.
9. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T179800.html.
10. Факторингові компанії створили свого «Українського страхового омбудсмена» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://forinsurer.com/news/15/01/13/31991>.
11. Український страховий омбудсмен» назвав «неплательщиків» и отчитался о своей работе – 522 жалобы на страховщиков за 5 месяцев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://forinsurer.com/news/16/06/01/33901>.
12. Страховики створили свій третейський суд [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.insurance.lviv.ua/?q=node/143>.
13. В Украине учреждена общественная организация по защите потребителей страховых услуг «Страховая защита» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://forinsurer.com/news/13/06/26/29494>.
14. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T102300.html.
15. Consumer [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dictionary.com/browse/consumer?s=t>.
16. Консультации [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.insurhelp.org.ua/consultations.html#1>.
17. Про асоціацію [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://namu.com.ua/?page_id=57.

Шолойко А.С. Развитие инфраструктурных элементов по защите прав потребителей страховых услуг в Украине

Аннотация. Охарактеризованы существующие объединения страховщиков и страхователей и другие инфраструктурные элементы, осуществляющие защиту прав потребителей страховых услуг через внесудебное разрешение споров. Определены перспективы развития инфраструктурных элементов по защите прав потребителей страховых услуг в Украине.

Ключевые слова: финансовый омбудсмен, страховой брокер, медиатор, объединения страховщиков и страхователей, третейский суд, инфраструктурные элементы.

Sholoiko A.S. Development of infrastructure elements of rights protection of insurance services consumers in Ukraine

Summary. Existing associations of insurers and insureds and other infrastructure elements that protect rights of insurance services consumers through the out-of-court settlement of disputes are characterized. Prospects for the development of infrastructure elements of rights protection of insurance services consumers in Ukraine are determined.

Keywords: financial ombudsmen, insurance broker, mediator, association of insurers and insureds, arbitration court, infrastructure elements.

*Петров П.П.,**аспірант кафедри обліку та оподаткування,**Київський національний торговельно-економічний університет*

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАЗНАЧЕЙСТВА БАНКУ НА ОСНОВІ КОНЦЕПЦІЇ УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ

Анотація. У статті розглянуто основні напрями впровадження обліково-аналітичного забезпечення та його роль в управлінні казначейством банку. Проаналізовано та уточнено поняття «управління змінами». Розглянуто основні підходи до управління змінами. Сформульовано та охарактеризовано етапи управління змінами, а також узагальнено умови ефективності цього процесу.

Ключові слова: зміни, управління змінами, обліково-аналітичне забезпечення, управлінський облік, казначейство банку.

Постановка проблеми. Практика ведення обліку у вітчизняних банках свідчить про недостатнє забезпечення інформацією керівників підрозділів. Постійні політичні та економічні зміни, посилення конкуренції, прискорення технологічного розвитку, нові банківські продукти призводять до того, що наявні системи управлінського обліку стають неінформативними та некерованими. Підтвердженням цьому виступають виведення з ринку банків, які не змогли розрахуватися за власними зобов'язаннями внаслідок неготовності до змін у середовищі. Через те, що за платоспроможність банку відповідає казначейство, наявність обліково-аналітичного забезпечення, що дасть змогу керівникам приймати вчасні та зважені рішення, є ключовою. Поряд із цим постає й питання управління змінами, адже вони призводять як до неочікуваних збитків, так і до непередбачуваних доходів. Реалізуючи концепцію управління змінами, організація матиме здатність будувати власну діяльність таким чином, щоб адаптуватися до мінливих умов середовища. Оскільки здорова банківська система є основою для економічного зростання держави, важливість впровадження обліково-аналітичного забезпечення, яке б функціонувало у середовищі, що змінюється, неможливо переоцінити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження змін в організаціях, проблеми адаптації та моделі управління змінами висвітлено в роботах зарубіжних авторів: І. Адієса, І. Ансоффа, В. Барнетта, Л. Грейнера, Ф. Гуїяра, Д. Коттера, К. Левіна, А. Мейера та ін. Поряд із цим теоретичні та практичні аспекти управління змінами досліджуються й у роботах українських учених: В.М. Геєця, А.Е. Воронкової, Д.К. Воронкова, О.Є. Кузьміна, А.П. Наливайка, В.С. Пономаренка та ін. Вчені наголошують на тому, що для ефективного управління змінами керівництво організації повинне мати доступ до актуальної та вичерпної інформації. Те, яким чином забезпечити керівників такою інформацією, досліджували М.І. Бондар, С.М. Галузіна, А.М. Герасимович, С.Ф. Голов, М.Я. Дем'яненко, Г.І. Кіндрацька, Г.Г. Кірейцев, В.С. Лень, І.М. Парасій-Вергуненко, А.А. Пилипенко, Л.В. Попова, П.Т. Саблук, В.В. Сопко та інші вчені. Вони зробили вагомий внесок у дослідження проблем та перспектив обліково-аналітичного забезпечення процесу управління діяльністю суб'єктів господарювання. Наявність значних наукових робіт підтверджує актуальність питань упро-

вадження обліково-аналітичного забезпечення управління організацією. Проте питання впровадження обліково-аналітичного забезпечення в контексті управління змінами не досліджене достатньо в наукових працях.

Мета статті полягає в обґрунтуванні пропозицій щодо запровадження у казначействі банку обліково-аналітичного забезпечення на основі концепції управління змінами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція управління змінами охоплює усі сфери діяльності організації в розрізі структури, функціональних процесів, обліку та безпосереднього прийняття рішень. Управління змінами в організації – не лише процес вирішення проблеми, а й процес її пошуку. Ефективне управління змінами передбачає поетапний рух від проблемного стану до виявлення проблеми та її вирішення за допомогою якнайменшої кількості ресурсів.

Виявлення трансформаційних процесів у ході розвитку організації призводить до потреби управління такими процесами та свідчить про велике значення пошуку першопричин виникнення змін. Потреба у змінах може стати раптовою, породженою впливом неочікуваних умов, або ініційованою свідомо. Зазвичай якщо організація вперше зустрічається з такими неочікуваними умовами, її пристосування відбувається швидко. У цьому разі обліково-аналітичне забезпечення спрямоване на співставлення фактичних та запланованих показників діяльності: продуктивність, рентабельність тощо. Такі розбіжності можуть характеризувати як негативний, так і позитивний результат. За такої умови система управління змінами реагує лише після того, як такі відхилення між фактом і планом відбуваються на результатах господарської діяльності в управлінській та бухгалтерській звітності. До того ж певний час необхідний для того, щоб керівництво організації дало коректну оцінку причин, що викликали відхилення, та з'ясувало раціональність подальшого функціонування в межах поточного стану або реалізувати якісний перехід до нового стану. Керівник зазвичай шукає пояснення відхилень виходячи з минулого досвіду. Лише за умови, що перевірені раніше стратегії управління не мають очікуваного результату, він починає пошук принципово нових методів та засобів впливу на поточну ситуацію. Проводити зміни слід до того, як фінансовий результат стане негативним і з'явиться загроза банкрутства. Якщо ж організація стикається зі сприятливими змінами, що виникають у зовнішньому середовищі, то за умови надто довгої адаптації до них є ризик, що інші учасники швидше скористаються нагодою і перевагу буде втрачено. Отже, управління змінами має відбуватися за принципом проактивного реагування, тобто реалізація певних заходів починається до фактичної необхідності в проведенні змін [1, с. 96–98].

Організаціям необхідно ініціювати процес уведення змін для того, щоб відповідати попиту ринку та збільшувати ринкову вартість. Часто їм необхідно ініціювати і проводити зміни, щоб зберегти стабільність організації та підтриму-

вати збалансоване економічне зростання і безперервність розвитку. Отже, концепція управління змінами передбачає процес, що робить можливим для організації модифікувати будь-яку частину її структури, щоб ефективно функціонувати у постійно мінливому середовищі. До нього входять дії, призначені для підтримки, прийому і затвердження необхідних модифікацій та змін [2].

Пропонуємо розглянути особливості обліково-аналітичного забезпечення казначейства банку на основі концепції управління змінами. Як було зазначено раніше, даний підрозділ виконує ключові функції банку: управління ліквідністю, забезпечення платоспроможності, ціноутворення тощо. Отже, своєчасна реакція керівника казначейства на внутрішні та зовнішні зміни має вирішальне значення.

Діяльність банків в Україні протягом усього часу незалежності супроводжувалася постійною турбулентністю, зокрема суттєвим коливанням відсоткових ставок та вартості національної валюти. З 1992 по 2017 р. кількість діючих банків коливалася з 60 до 200, а неплатоспроможними та виведеними з ринку стали 97 банків [3]. Серед очевидних причин, що полягають у заангажованості політичних і фінансових кіл та порушенні законодавства України, варто відзначити неготовність вітчизняних банків до:

- світових фінансових криз;
- неконтрольованого руху міжнародного спекулятивного капіталу;
- наростання кількості високоризикових цінних паперів;
- наростання частки сумнівних кредитів;
- посилення інфляції;
- зростання дефіциту платіжного балансу;
- зростання дефіциту державного бюджету і державного боргу.

Звісно, що за умов посилення глобалізації протистояти масштабним економічним перетворенням ззовні надзвичайно важко, проте реагувати на внутрішні перетворення і, більше того, передбачувати їх настання цілком можливо. Це судження підтверджує той факт, що з понад 250 банківських установ, створених до 1998 р., нині функціонує лише 17 (не враховуючи державні банки) [3]. Хоча їх більшість – банки з іноземним капіталом, таку витривалість у вітчизняних умовах не можна пояснювати лише підтримкою материнської структури.

Очевидно, що керівники цих банків, у тому числі керівники казначейств, мають власне бачення щодо управління змінами. Вони вбачають необхідність застосовувати особливий тип обліку для того, щоб максимально оперативного реагувати на будь-які зміни, які загрожують прибутковому функціонуванню банку: брак ліквідності, невдале управління активами та пасивами, слабкий контроль над дотриманням установлених лімітів ризику і нормативів ліквідності, неможливість забезпечувати власних клієнтів ринковими продуктами та інструментами хеджування ризиків тощо.

Якщо організація роботи казначейства та надання йому певних специфічних функцій індивідуальна залежно від напрямку діяльності банку (роздрібний, корпоративний, універсальний), то принцип побудови успішної моделі управління змінами залишається сталим. Чи не першим удало модель управління змінами, що включає шість етапів, запропонував американський вчений Ларрі Грейнер у 1970 р.:

1. Тиск і спонукання (тиск факторів зовнішнього середовища та визнання необхідності змін через динаміку внутрішніх показників).

2. Посередництво та переорієнтація уваги (залучення зовнішнього консультанта або співробітників як посередників).

3. Діагностика та визначення конкретних проблем – усвідомлення (збір інформації).

4. Вирішення проблеми та забезпечення професійного зобов'язання щодо виконання нововведень або змін.

5. Експеримент і виявлення (аналіз наслідків експериментального впровадження змін для підвищення їх ефективності шляхом коригування).

6. Підкріплення і згода (мотивування персоналу та впровадження змін) [4, с. 192–193].

Особливу увагу необхідно звернути на третій етап, оскільки не завжди відхилення від нормального стану свідчать про зміну у середовищі або наявність проблеми. Варто згадати про систему індикаторів обліково-аналітичного забезпечення та їх правильне тлумачення. Таких індикаторів у роботі казначейства множина:

- показник ліквідності для короткострокового періоду (співвідношення високоліквідних активів та чистого відтоку ресурсів відповідно до розроблених банком коефіцієнтів вірогідності відтоку);
- геп ліквідності в часовому проміжку до одного місяця;
- співвідношення наданих кредитів до залучених депозитів із конкретним строком погашення (один день, один тиждень, один місяць);
- співвідношення коштів, залучених від фізичних та юридичних осіб, до наданих кредитів із конкретним строком погашення (один день, один тиждень, один місяць);
- співвідношення коштів, залучених на міжбанківському ринку, та активів із конкретним строком погашення (один день, один тиждень, один місяць);
- співвідношення високоліквідних активів до сукупних активів банку;
- співвідношення коштів, залучених від фізичних та юридичних осіб, на поточні рахунки до загального обсягу коштів фізичних осіб;
- співвідношення обсягу поточних та строкових рахунків [5].

Вивчаючи вищевказані показники, можна створити модель, яка враховуватиме сезонність, поточний економічний стан середовища (інфляцію, платіжний баланс тощо), зміни в ринковій кон'юктурі. Така модель дасть змогу ідентифікувати зміни та сигналізуватиме про необхідність дій із боку керівника. Наприклад, за умови підвищення девальваційних очікувань або загрози банкрутства системного банку, казначейство має мобілізувати всі свої ресурси для забезпечення клієнтів ліквідністю у національній валюті. Для цього підвищується обсяг залучених коштів як клієнтів, так і міжбанківського кредитування, знижується портфель ОВДП і депозитних сертифікатів НБУ, підвищується ставка кредитування для клієнтів банку тощо.

У цьому разі в основу управління ліквідністю покладено аналіз фактичних показників минулих періодів. Через це виникає низка проблем:

1. Преважна більшість наявних систем обліку передбачає широкий спектр підходів до інтерпретації даних, що, безперечно, ускладнює процес прийняття управлінських рішень.

2. Даних фінансового обліку недостатньо для перспективного аналізу.

3. Злиття та поглинання у бізнесі передбачає прозорість внутрішніх процесів та потенційний доступ до них суб'єктів «ззовні» [1, с. 3–4].

Щоб нівелювати ці проблеми варто розробити обліково-аналітичне забезпечення, яке б дало змогу зменшити час на усвідомлення та прийняття рішення, а також підвищити вірогідність його правильності. Загалом можна охарактеризувати такі стратегії до організації обліково-аналітичного забезпечення в казначействі банку на основі концепції управління змінами:

- стратегія спеціаліста;
- стратегія навчання;
- стратегія спільної діяльності;
- стратегія запозичення або копіювання;
- стратегія адаптації.

Відповідно до першої стратегії, до казначейства запрошується фахівець ззовні, як правило, досвідчений макроекономіст. Після аналізу поточної ситуації (як зовнішньої, так і внутрішньої) фахівцем розробляються методичні рекомендації (тлумачення індикаторів, варіанти реагування на зміни їх значень), які керівництво також оцінює та впроваджує. Друга стратегія доповнює першу навчанням менеджерів підрозділу для зменшення опору змінам та підвищення їх професійної кваліфікації. Третя стратегія передбачає повне поглиблення керівництва, персоналу та найманого фахівця у створення максимально адаптованого для даної організації обліково-аналітичного забезпечення управління. Переваги та недоліки даних підходів охарактеризовані у табл. 1.

Залучення зовнішнього фахівця має низку очевидних переваг:

- збалансоване врахування всіх аспектів управління (розподіл обов'язків, навантаження, регулятивні обмеження);
- досвід і навички ділового адміністрування, володіння інструментами та технологіями досліджень, виявлення недоліків, мозкового штурму;
- бенчмаркінг (консультант має доступ до інформації про стан подібних процесів в інших організаціях, може зрівняти і на цій основі ініціювати генерацію нових пропозицій).

Своєю чергою, організація обліково-аналітичного забезпечення управління змінами шляхом навчання та спільної діяльності хоча й потребує більше часу, проте передбачає кілька без-

заперечних переваг: глибше розуміння процесів, які необхідно впровадити та значна економія коштів.

Останні дві стратегії характеризуються найбільшими витратами ресурсів та полягають у копіюванні наявних підходів обліково-аналітичного забезпечення (витрати коштів на дослідження та інтелектуальну власність) або поступову виважену адаптацію системи евристичними методами (витрати часу).

Організацію обліково-аналітичного забезпечення на основі концепції управління змінами не може бути реалізовано без удосконалення системи фінансової звітності, бюджетування та організаційної структури. Так, слід провести інтеграцію стратегічного й бюджетного планування за допомогою застосування системи збалансованих показників і ключових показників ефективності, інтеграцію організаційної структури й бюджетування за допомогою модифікації бізнес-процесів; інтеграцію організаційної структури й бюджетування за допомогою формування фінансової структури й виділення центрів фінансової відповідальності; інтеграцію бюджетування й бухгалтерського обліку за допомогою формування єдиного плану рахунків, облікової політики, графіка документообігу, калькуляційних систем управлінського обліку. Орієнтовна модель інтеграції систем управління зображена на рис. 1.

Разом із тим під час формування обліково-аналітичного забезпечення слід виділити принципи, відповідно до яких має будуватися система управління змінами у казначействі банку:

- виявлення інформаційних потреб і способів їх найбільш ефективного задоволення;
- об'єктивності відображення процесів діяльності підрозділу;
- єдності інформації, що надходить із різних джерел, а також планових даних;
- усунення дублювання в первинній інформації;
- оперативності інформації.

Дотримання цих принципів гарантуватиме повну прозорість та об'єктивність обліково-аналітичного забезпечення управління. Більше того, максимальна кількість достовірних

Таблиця 1

Порівняльна характеристика підходів до організації обліково-аналітичного забезпечення на основі концепції управління змінами у казначействі банку

Стратегія	Переваги	Недоліки
Спеціаліста	Швидкість	Складна взаємозалежність
	Можливе застосування в кризовій ситуації	Породжує опір змінам
	Відносна дешевизна	Вузька за змістом
	Не зв'язує власні ресурси	Ризик невірно ідентифікувати проблему
	Об'єктивність	Важливі питання можуть залишитися без розгляду
Навчання	Підвищує готовність до змін	Короткостроковий вплив
	Швидкість	Важко застосувати на практиці
	Мотивуюча	Впливає тільки на конкретних учасників процесу
Спільної діяльності	Збільшує готовність до впровадження змін	Несуттєві положення можуть викликати суперечки у колективі
	Зосереджена на результат	Вимагає затрат ресурсів
	Діє на практиці	Значні витрати часу
Запозичення або копіювання	Економія часу	Важка доступність
	Практична цінність	Бюрократичні затримки часу
	Можливість вибору з альтернатив	Недостатній рівень адаптації до поточного стану організації
Адаптація	Відсутність опору змінам	Повільне досягнення результату
	Повна відповідність організації	Необхідна наявність каталізатора для початку процесу
	Повний контроль процесу	

Джерело: розроблено автором на основі [6, с. 109–113; 7, с. 347–348]

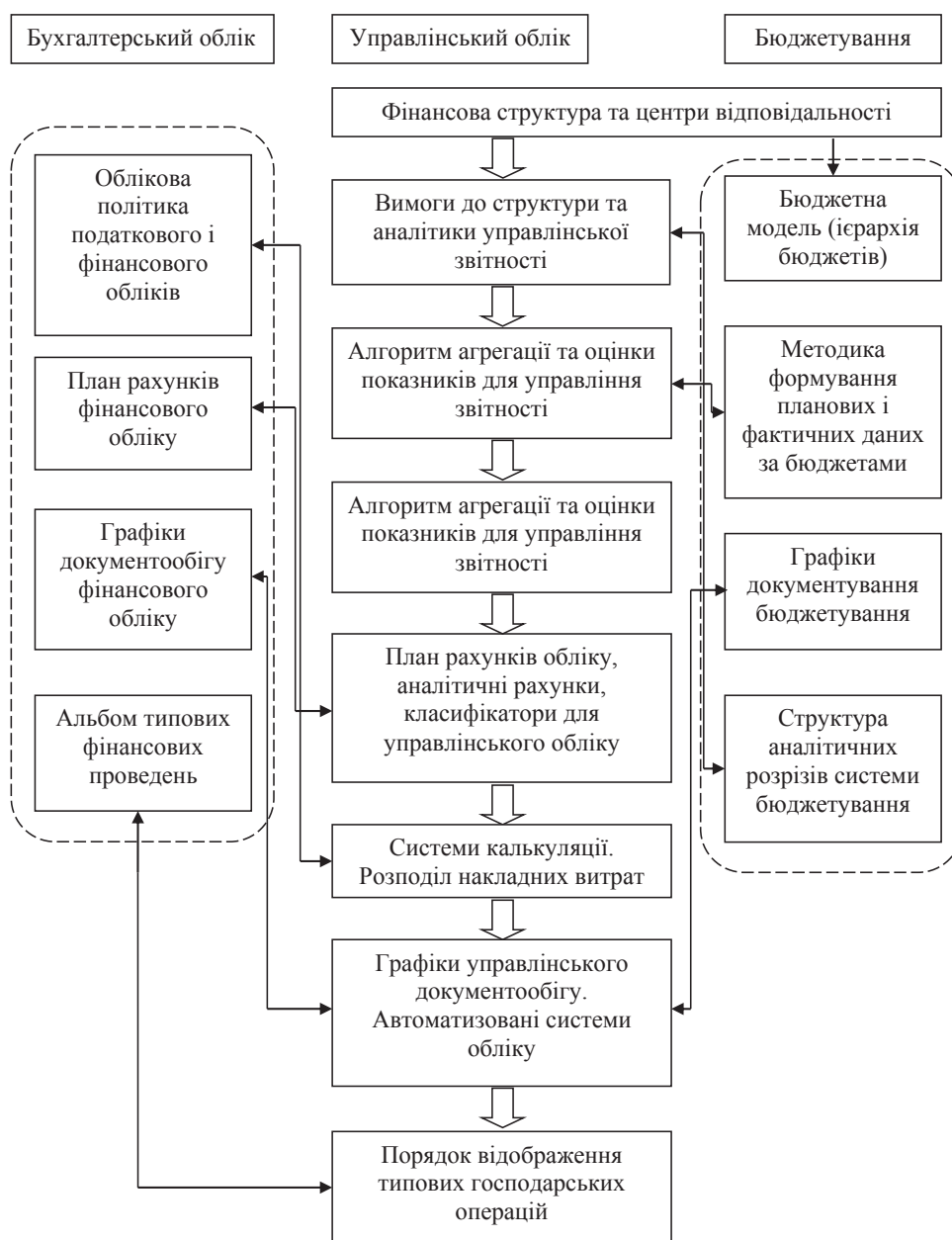

Рис. 1. Інтеграція систем обліково-аналітичного забезпечення на основі концепції управління змінами

Джерело: складено на основі [1, с. 109–113]

даних дасть змогу комбінувати або поетапно змінювати стратегії організації обліково-аналітичного забезпечення.

Висновки. Отже, управління змінами визначає успішність функціонування організації. Ігноруючи необхідність упровадження змін та управління ними, організація або її підрозділ ставить під загрозу своє існування. Організація управління змінами в казначействі банку має починатися з таких дій:

1. Урахування факторів оточуючого середовища, конкуренції, соціальних та економічних аспектів.
2. Усвідомлення уповноваженими особами необхідності змін.
3. Побудова чіткої моделі індикаторів діяльності.

Управління змінами неможливе без обліково-аналітичного забезпечення, яке дасть змогу керівникам фіксувати зміни та аналізувати ефективність рішень. Щоб організувати обліково-аналітичне забезпечення на основі управління змінами,

необхідно: розробити цілі підрозділу; визначити найбільш значимі аспекти функціонування; встановити планові значення індикаторам діяльності; розробити заходи щодо досягнення планових показників. Подальші дослідження необхідно зосередити на аналізі чинників, які визначають необхідність упровадження змін у діяльність, формуванні та обґрунтуванні системи індикаторів обліково-аналітичного забезпечення діяльності казначейства, вироблення методів управління змінами в контексті обліково-аналітичного забезпечення казначейства банку.

Література:

1. Пилипенко А.А. Організація обліково-аналітичного забезпечення стратегічного розвитку підприємства. Наукове видання / А.А. Пилипенко. – Харків : ХНЕУ, 2007. – 276 с

2. Електронне управління – Що необхідно знати лідеру в сфері управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un-dpadm/unpan041377.pdf>.
3. Архів показників банківської системи України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=74208.
4. Patterns of Organization Change/ Larry E. Greiner. Harvard Business Review, May-June 1967, Organizational Change and Development, ed. G. W. Dalton. P. R. Lawrence, and L. E. Greiner, Homewood, Ill: Irwin, 1970. – 423 p.
5. Basel III: International framework for liquidity risk measurement, standards and monitoring, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bis.org/publ/bcbs188.pdf>.
6. Єремейчук Р.А. Формування механізму управління стійким розвитком підприємства : дис. канд. екон. наук : спец. 08.06.01 / Р.А. Єремейчук. – Харків, 2005. – 231 с.
7. Шершньова З.Є. Стратегічне управління / З.Є. Шершньова, С.В. Оборська. – К. : КНЕУ, 1999. – 384 с.

Петров П.П. Учетно-аналитическое обеспечение казначейства банка на основе концепции управления изменениями

Аннотация. В статье рассмотрены основные направления внедрения учетно-аналитического обеспечения и

его роль в управлении казначейством банка. Проанализировано и уточнено понятие «управление изменениями». Рассмотрены основные подходы к управлению изменениями. Сформулированы и охарактеризованы этапы управления изменениями, а также обобщены условия эффективности этого процесса.

Ключевые слова: изменения, управление изменениями, учетно-аналитическое обеспечение, управленческий учет, казначейство банка.

Petrov P.P. Accounting and analytical support for the bank's treasury based on the change management concept

Summary. The article examines the basic directions of the implementation of accounting and analytical support and its role in the management of the bank's treasury. The concept of "change management" is analysed and clarified. The main approaches to change management are considered. The stages of change management are formulated and characterized, and the conditions for the effectiveness of this process are generalized.

Keywords: changes, change management, accounting and analytical support, management accounting, bank's treasury.

*Позднякова В.Д.,
аспірантка кафедри інформаційного менеджменту,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана*

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ УПРАВЛІНСЬКИХ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ БАНКУ

Анотація. У статті проаналізовано теоретичні положення бізнес-процесів управління банку. Запропоновано визначення поняття «бізнес-процес управління». Визначено, що бізнес-процеси управління – це процеси, метою яких є управління основними та допоміжними бізнес-процесами для підвищення ефективності діяльності банку. Визначено основні атрибути та описано характерні особливості управлінських бізнес-процесів. Запропоновано концептуальну модель бізнес-процесу управління та описано управлінський цикл функціонування даних бізнес-процесів, який включає такі основні етапи: аналіз ситуації і виявлення проблеми, пошук альтернативних рішень, корегування бізнес-процесу відповідно до обраного алгоритму управління. Визначено перелік бізнес-процесів управління банку.

Ключові слова: бізнес-процес, управління банком, бізнес-процеси управління банку, процесно-орієнтований підхід, атрибут бізнес-процесу, моделювання бізнес-процесів, математичне моделювання, прийняття рішення.

Постановка проблеми. Діяльність будь-якого банку безпосередньо залежить від макроекономічної ситуації в країні. Складні економічні умови та жорстка конкуренція вимагають швидкого реагування на зовнішні виклики. Це, своєю чергою, сприяє пошуку нових підходів і методів для підвищення ефективності діяльності банку. У світовій практиці в сучасних умовах найбільш ефективним є процесно-орієнтований підхід до управління. Оскільки банки є безпосередніми учасниками взаємовідносин процесно-орієнтованих бізнес-організацій, перехід до процесного управління в банку стає об'єктивною необхідністю, а не модною течією.

Впровадження процесного підходу до управління в банку вимагає виокремлення бізнес-процесів та їх ретельного аналізу. Проте дослідження бізнес-процесів неможливе без чіткого розуміння їх суті та призначення, що зумовлює актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні основи процесного управління розглянуто в роботах багатьох науковців і практиків, серед них: Н.М. Абдікєєв, Б. Андерсен, В.Г. Сліферов [1], О.В. Корзаченко, А.І. Кузнєцов, Є. Ойхман, О.М. Помазун [2], В.В. Рєпін, С.В. Устенко [3], Дж. Харрінгтон, Дж. Чампі та багато інших. Проте в більшості опублікованих праць запропоновано дослідження в галузі переходу до процесного управління підприємствами та нефінансовими бізнес-організаціями, водночас фінансові установи, і банки зокрема, мають свою специфіку в управлінні, отже, вимагають іншого підходу, ніж підприємства.

Значний внесок у дослідження щодо управління бізнес-процесами в банку зробив Р.А. Ісаєв [4–6], який у своїх дослідженнях на основі сучасних концепцій бізнес-інжинірингу

запропонував комплексну типову модель банку, розроблену в програмному продукті бізнес-моделювання Business Studio. Заслужують на увагу розробки інших науковців, зокрема М. Кравченко [7], Г.О. Панасенко [8], Ю.В. Кудряк тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питанням класифікації, аналізу та моделювання бізнес-процесів присвячено багато досліджень та публікацій, але в більшості цих досліджень бізнес-процеси управління представлено лише в комплексі, як частина бізнес-процесів підприємства чи фінансової установи. Незважаючи на те що даний вид бізнес-процесів має притаманні лише йому особливості, в науковій літературі недостатньо уваги приділяють саме бізнес-процесам. Особливо актуально постає питання аналізу бізнес-процесів управління банком.

Мета статті полягає в аналізі та систематизації теоретичних положень щодо управлінських бізнес-процесів банку й моделювання їх функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим кроком під час переходу до процесно-орієнтованого управління будь-якої організації, і банків зокрема, є виокремлення бізнес-процесів та їх систематизація. Для цього спеціалісти [9] наголошують на необхідності розроблення положення про класифікацію бізнес-процесів, яке повинно відображати їх розподіл і такі важливі атрибути, як власник бізнес-процесу та перелік задіяних у ньому учасників.

Загалом питанням класифікації бізнес-процесів присвячено багато наукових досліджень та практичних розробок, проте більшість із них пропонує поділяти бізнес-процеси на чотири групи:

- основні, які орієнтовані на створення продуктів (послуг), є цінними для зовнішнього клієнта, створюють добавлену вартість і призначені для отримання прибутку;
- допоміжні (або підтримуючі), тобто процеси, які створюють і підтримують основні бізнес-процеси;
- розвитку, тобто процеси вдосконалення діяльності, освоєння сучасних технологій та інновацій;
- управління, призначені для управління бізнес-процесами, визначення цільових показників, видачі вказівок та оцінки результатів основних бізнес-процесів.

Дослідження показали, що, незважаючи на розмаїття видів класифікацій, більшість із них пропонує виокремлювати бізнес-процеси управління в окрему групу. В результаті дослідження було також виявлено, що ця група бізнес-процесів має притаманні їй особливості, що дає підстави стверджувати про необхідність їх детального аналізу.

Передусім розглянемо визначення поняття «бізнес-процеси управління» загалом і в контексті бізнес-процесів банківських установ.

Автори багатьох робіт, описуючи класифікацію бізнес-процесів, пропонують такі визначення. Бізнес-процеси управ-

ління – це бізнес-процеси, що управляють функціонуванням банку [8]. Процеси управління – це всі процеси, пов’язані з питаннями управління їх виконання, їх результатами й організацією у цілому [10]. Управлінські бізнес-процеси банку – це процеси, основною метою яких є управління діяльністю банку, це процеси, які забезпечують розвиток банку і реалізують його поточну діяльність [5]. Процеси управління націлені на управління діяльністю компанії. [11]. Із перерахованих визначень видно, що основним призначенням управлінських бізнес-процесів є керування організацією, основною метою яких є підвищення ефективності її діяльності.

Для об’єктивного та адекватного формулювання поняття «бізнес-процес управління» розглянемо терміни «бізнес-процес» та «управління».

За класичним визначенням бізнес-процес [12] – це взаємопов’язаний повторюваний набір дій (функцій) зі створення кінцевого продукту (послуги), які мають цінність для клієнта або самої компанії. Проте, розглядаючи бізнес-процеси управління, результати їх діяльності націлені на внутрішні потреби компанії, тобто кінцевим клієнтом є та ж сама компанія, що є однією з характерних особливостей бізнес-процесів такого виду.

Під управлінням у загальному вигляді розуміють цілеспрямований вплив суб’єкта управління на об’єкт для узгодження діяльності та досягнення кінцевого результату. Тоді, розглядаючи бізнес-процеси управління, пропонуємо таке їх визначення.

Бізнес-процеси управління – це бізнес-процеси, що впливають на основні та допоміжні бізнес-процеси організа-

ції з метою їх узгодженого функціонування для досягнення кінцевого результату та підтримки успішної діяльності організації.

Важливими елементами будь-якого бізнес-процесу є його атрибути, які характеризують цей процес. Загалом атрибути бізнес-процесу слугують для визначення його ресурсного середовища, основних характеристик, ознак і параметрів, за якими здійснюються опис і регламентація бізнес-процесів [2]. На рис. 1 запропоновано модель атрибутів бізнес-процесу управління банком.

Під час управління бізнес-процесами об’єктом управління є бізнес-процес або система бізнес-процесів підприємства, а суб’єктом – особа, що відповідає за бізнес-процес, якого називають власником процесу [2]. Для бізнес-процесів управління об’єктом виступають основні й допоміжні бізнес-процеси банку, а суб’єктом – менеджери середньої та вищої ланок управління. Оскільки бізнес-процеси управління призначені для підтримки діяльності банку, то клієнтом даних бізнес-процесів є банк.

Важливим атрибутом для процесів управління є інформаційне забезпечення, яке включає в себе, крім ключових показників ефективності самих бізнес-процесів управління (ступінь задоволеності клієнта, кількість претензій до бізнес-процесу, кількість помилок, якість прийнятих рішень, тривалість виконання, результативність, ефективність), показники й іншу інформацію про основні й допоміжні бізнес-процеси. Отже, важливо наголосити, що вхідною інформацією бізнес-процесів управління є переважно внутрішня, яка відображає стан об’єкта управління.

Рис. 1. Модель атрибутів бізнес-процесів управління банку

Оскільки процеси управління банку призначені для керування бізнес-процесами та забезпечують функціонування банку, їх структуру можна представити стандартним ланцюгом управлінського циклу, який складається з таких етапів [13]:

- аналіз ситуації і виявлення проблеми;
- пошук альтернативних рішень і вибір ефективного алгоритму управління бізнес-процесами;
- корегування бізнес-процесу відповідно до обраного алгоритму управління.

На рис. 2–3 представлено концептуальну модель бізнес-процесу управління банку в нотатції IDEF0. На рис. 2 змодельована контекстна діаграма, на рис. 3 – діаграма декомпозиції контекстної діаграми.

Сукупність факторів і показників бізнес-процесів являє собою вхідні параметри «Ситуація» бізнес-процесу управління (рис. 2). Спеціальні засоби моделювання дають змогу змодельовувати поточний стан бізнес-процесу та побудувати математичну модель стану бізнес-процесу і розробити процедуру прийняття управлінського рішення. Результатами управлінського бізнес-процесу є прийняте рішення та алгоритми управління основних та допоміжних бізнес-процесів.

Розглянемо декомпозицію бізнес-процесу управління (рис. 3). Засобами моделювання бізнес-процесів на основі інформації, що надходить від основних та допоміжних бізнес-процесів, здійснюється моделювання об'єкта управління, тобто стану основних і підтримуючих бізнес-процесів. Під час побудови моделі можуть бути використані як методології моделювання бізнес-процесів, так і складні обчислювані алгоритми і процедури, засновані на принципах штучного інтелекту. Інформація, як правило, зберігається в базі даних інформаційної системи управління бізнес-процесами (BPMS), системі підтримки прийняття рішень або в системі бізнес-аналізу.

За результатами аналізу моделі виявляються проблеми, що виникають під час функціонування бізнес-процесів банку. Загалом під проблемою розуміють невідповідність фактичного стану керованого об'єкта заданим характеристикам. Ці характеристики можуть бути представлені як система збалансованих показників, ключові показники ефективності (КПЕ) або показниками тактичного чи стратегічного плану.

Вихідні параметри процесу «аналіз ситуації і виявлення проблеми» дають змогу розробити модель прийняття рішення, процедуру прийняття рішення та алгоритми управління бізнес-процесами. У блоці «корегування бізнес-процесу відповідно до обраного алгоритму управління» здійснюються коригуючі заходи згідно з прийнятими рішеннями, інформацією про стан бізнес-процесів та цільовими показниками.

Отже, особливість бізнес-процесів управління полягає у формі організації управління банком, де процес управління представлений як сукупність циклічних дій, пов'язаних із виявленням проблем, пошуком та організацією виконання прийнятих рішень. Відмінність управлінських бізнес-процесів від інших визначається параметрами і функціями керованих об'єктів, якими керує цей процес:

- основні та допоміжні бізнес-процеси;
- стратегія;
- персонал;
- гроші;
- клієнти;
- банківські послуги тощо.

За результатами аналізу літератури [4–6] виокремлено такий перелік управлінських бізнес-процесів:

- стратегічне управління;
- управління фінансами, до процесів нижнього рівня яких належать бюджетування, управління інвестиціями, управління клієнтськими надходженням коштів, управлінський облік

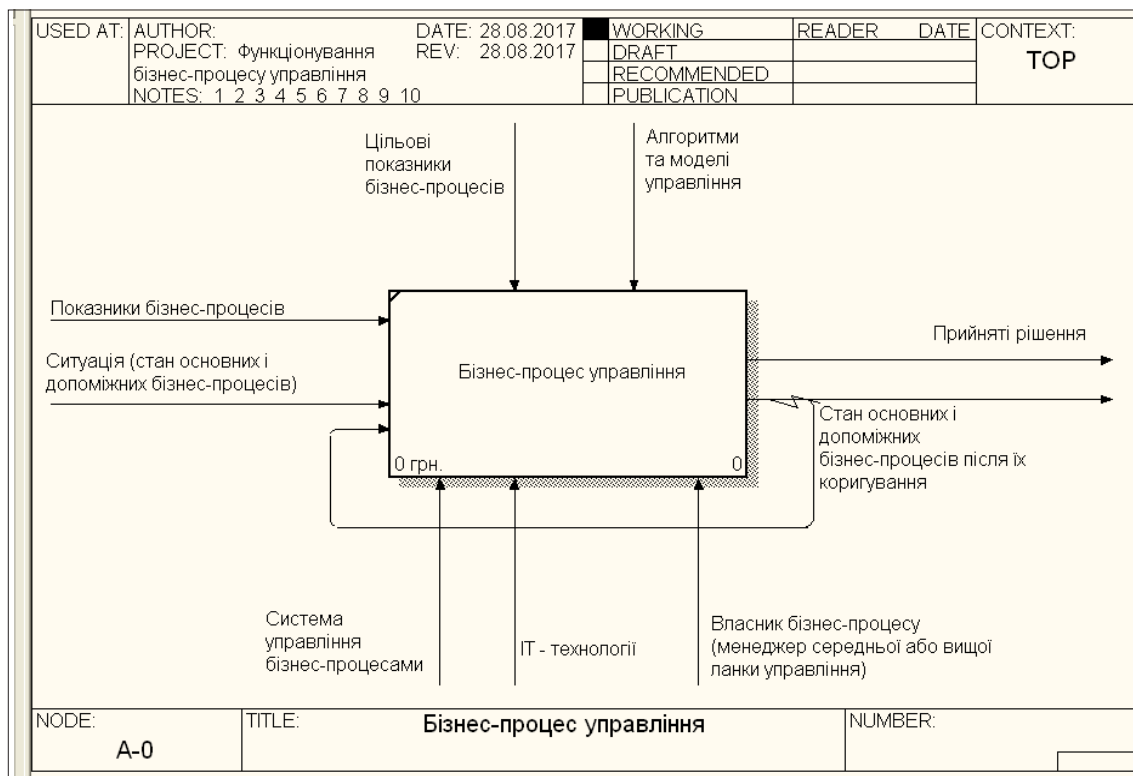

Рис. 2. Концептуальна модель бізнес-процесу управління. Контекстна діаграма

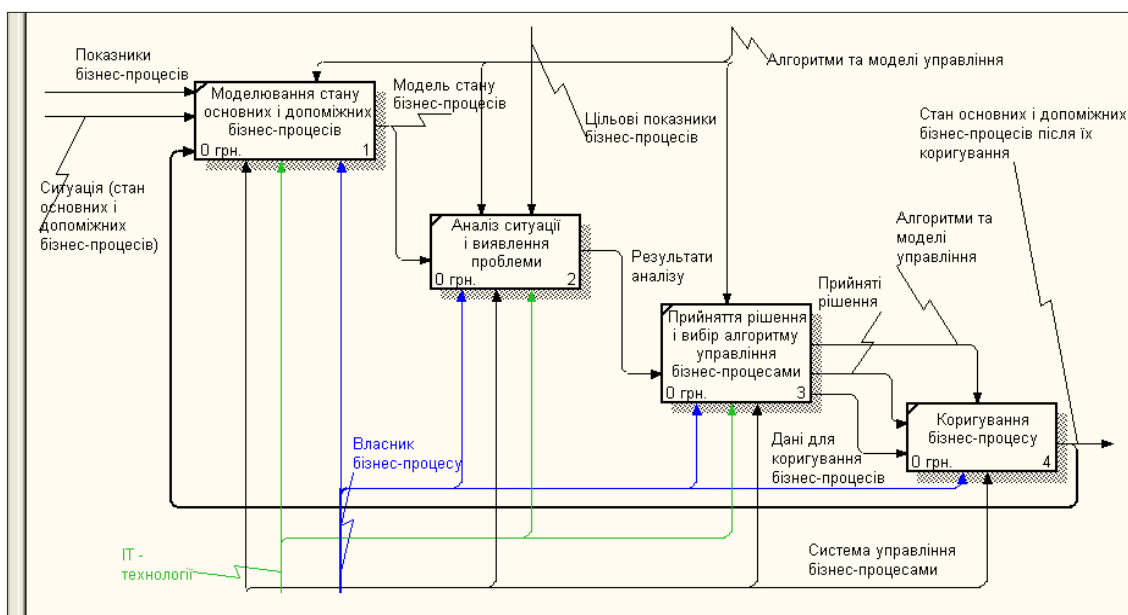

Рис. 3. Концептуальна модель бізнес-процесу управління. Діаграма декомпозиції контекстної діаграми

і звітність, внутрішньобанківська інкасація, управління партнерськими відносинами з банком;

- управління маркетингом і роботою з клієнтами, які включають маркетингові дослідження, управління життєвим циклом продуктів банку, управління продажами банківських послуг, робота з клієнтами, розроблення і проведення рекламних кампаній, просування бренду банку;

- управління проектами, у тому числі проектами розвитку;

- управління якістю: функціонування системи менеджменту якості (СМК) банку, аналіз СМК, основні процедури СМК (керування документацією, керування записами, внутрішній аудит, управління продукцією, корегуючі та попереджуючі дії), управління змінами і зворотній зв'язок, робота з претензіями клієнтів банку;

- управління персоналом та організаційною структурою банку, а саме підбір персоналу, кадрові зміни, оцінювання якості персоналу банку, управління повноваженнями, прийом, звільнення співробітників;

- управління філіями банку (відкриття та функціонування філій);

- управління ризиками (операційними, репутаційними, правовими, ринковими);

- управління бізнес-процесами;

- управління організаційним розвитком;

- управління ліквідністю;

- антикризове управління.

До бізнес-процесів управління також відносять методологічне забезпечення та розрахунок ефективності [7].

Цей перелік засвідчив, що дані бізнес-процеси орієнтовані переважно на реалізацію тактичних і стратегічних програм банку.

Проведений аналіз теоретичних і практичних положень бізнес-процесів управління дає змогу виокремити низку їх особливостей:

- основною метою управлінських бізнес-процесів є управління діяльністю банку, вони забезпечують його розвиток і регулюють поточну діяльність;

- орієнтовані на внутрішню діяльність, клієнтами бізнес-процесів управління є банк та інші бізнес-процеси;

- є проміжними між зовнішнім середовищем і внутрішніми бізнес-процесами;

- вхідною інформацією для бізнес-процесів управління є ситуація про основні та допоміжні бізнес-процеси, вона є джерелом і відіграє важливу роль для прийняття рішень;

- найчастіше використовують на рівні стратегічного управління;

- власником бізнес-процесу управління переважно виступають менеджери вищої і середньої ланок управління та провідні спеціалісти в галузі бізнес-аналітики;

- вимагають спеціальної підтримки засобами інформаційних систем і технологій.

Якісно впроваджені бізнес-процеси управління банку дадуть змогу отримати такі переваги:

- вчасно визначити критичність бізнес-процесів;

- зрозуміти, які ресурси необхідні для підтримки цих процесів;

- забезпечити логістику і транспорт;

- переконатися, що банк може легко бути на зв'язку зі своїми клієнтами;

- раціонально використовувати ресурси банку;

- забезпечити оптимальні обсяги фінансування операційної діяльності;

- забезпечити контроль витрат;

- здійснювати моніторинг показників досягнення стратегічних цілей.

Висновки. Дослідження показало значні відмінності бізнес-процесів управління порівняно з іншими видами бізнес-процесів. Такі відмінності вимагають інших підходів до їх моделювання та керування ними. Крім того, дослідження засвідчили необхідність спеціальної підтримки їх в актуальному стані. Найбільш доцільною їх підтримкою є застосування економіко-математичних методів і моделей із використанням засобів сучасних інформаційних технологій. Отже, питання моделювання бізнес-процесів управління банком та застосування сучасних інформаційних систем і технологій для їх підтримки залишаються досить актуальними і дають підстави для подальших досліджень.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Тимошик Н.С.
ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ В УПРАВЛІННІ ВИТРАТАМИ..... 4

Торшин Є.О.
ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВ..... 8

**РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА**

Имашев Э.Ж., Галимов М.А.
ОСОБЕННОСТИ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ
ИНФРАСТРУКТУРЫ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН 15

Жукова Н.В.
ФАКТОРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ МАЛИХ МІСТ
У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ..... 21

Рубежанська В.О.
РЕЙТИНГОВЕ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ
РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ПРАЦІ..... 27

Сурай А.С.
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО РОЗУМІННЯ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ
ДІЛОВОГО СЕРЕДОВИЩА РЕГІОНУ..... 32

**ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ
НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**

Шубалий О.М., Косінський П.М.
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПЕРЕРОБНИХ ВИРОБНИЦТВ
НА БАЗІ МІСЦЕВИХ ПРИРОДНО-РЕСУРСНИХ КОМПЛЕКСІВ..... 37

Марущак И.А.
МЕТОДЫ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ ОБМЕЛЕНИЯ РЕКИ ЮЖНЫЙ БУГ..... 41

Павлик А.В., Тарабан Н.В.
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ ВІДНОВЛЮВАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ
ТА ЇЇ ПОТЕНЦІАЛ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ЕНЕРГЕТИЧНОГО РИНКУ..... 45

**ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА**

Макаренко С.М., Олійник Н.М., Луцик К.І.
ВИЗНАЧЕННЯ ОПТИМАЛЬНОГО ВИРОБНИЧОГО НАВАНТАЖЕННЯ
ЯК ОСНОВИ ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ ПРАЦІВНИКІВ ПІДПРИЄМСТВА..... 51

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

<i>Мищенко В.І., Мищенко С.В., Неклюдова Т.М.</i> УПРАВЛІННЯ ПРОБЛЕМНИМИ КРЕДИТАМИ В УМОВАХ ЦИКЛІЧНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ	56
<i>Бондаренко Є.К.</i> ФОНД ГАРАНТУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗМІЦНЕННЯ ДОВІРИ ДО ФОНДОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ	62
<i>Аврамчук Л.А., Коркач І.В.</i> СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТЕЖІВ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ	68
<i>Білецький А.А.</i> ФІНАНСОВІ НАСЛІДКИ ЗБІЛЬШЕННЯ МІНІМАЛЬНОЇ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ В УКРАЇНІ	73
<i>Гладких Д.М.</i> ПОГЛИБЛЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЄС: СПЕЦИФІЧНІ РИЗИКИ У ГРОШОВО-КРЕДИТНІЙ СФЕРІ	79
<i>Гудзовата О.О.</i> ЧИННИКИ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ СФЕРИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	83
<i>Кузьмук С.Г.</i> ПРИЙНЯТТЯ ФІНАНСОВИХ РІШЕНЬ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ПОВЕДІНКОВИЙ АСПЕКТ	88
<i>Савастєєва О.М.</i> РИЗИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ НА РІВНІ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД	92
<i>Хом'як М.С.</i> ОСОБЛИВОСТІ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ У ФІНАНСОВОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ	96
<i>Шолойко А.С.</i> РОЗВИТОК ІНФРАСТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ІЗ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ	100

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

<i>Петров П.П.</i> ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАЗНАЧЕЙСТВА БАНКУ НА ОСНОВІ КОНЦЕПЦІЇ УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ	105
---	------------

**МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ
ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ**

<i>Позднякова В.Д.</i> ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ УПРАВЛІНСЬКИХ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ БАНКУ	111
---	------------

До авторів і читачів журналу
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету».
Серія: Економіка і менеджмент».

Шановні колеги!

Редакційна колегія вводить в журналі нову рубрику – «Короткі повідомлення».

Цей розділ можна було б назвати «У світі економічної науки». У «Повідомленнях» передбачається розміщувати матеріали, в яких порушуються питання, які ще не знайшли свого рішення, не «дозріли» до повноцінної публікації з певними науковими результатами, але в яких звертається увага на значення, перспективність (або відсутність таких) тих чи інших напрямків досліджень, досягнень різних наукових шкіл. У «Повідомленнях» можуть обговорюватися зміст вузівських підручників та окремих економічних дисциплін, рецензуватися нові вітчизняні та зарубіжні книги, висловлюватися думки про публікації в журналах з економіки, – зрозуміло, залишаючись на позиціях науковості та професійної етики. Нам представляються особливо цінними матеріали, що стосуватимуться досліджень «свіжих» Нобелівських лауреатів з економіки.

Обсяг короткого повідомлення – до 3 сторінок включно.

Запрошуємо до співпраці!

Збірник наукових праць

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:

Економіка і менеджмент

Випуск 26

Частина 2

Коректура • *В.І. Бабич*

Комп'ютерна верстка • *Н.М. Ковальчук*

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 13,95.
Підписано до друку 30.09.2017 р. Замов. № 3009/17. Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.